Bertrand Lançon

Constantin cel Mare

Micii oameni mari

58

GRUPUL EDITORIAL
CORINT

Bertrand Lançon

CONSTANTIN CEL MARE

Redactor:
Radu Badale

Tehnoredactare computerizată:
Mihaela Dumitru

Coperta:
Walter Riess

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
LANÇON, BERTRAND
Constantin cel Mare / Bertrand Lançon; trad. şi pref.: Gheorghe Lazăr. - Bucureşti: Corint, 2003
Bibliogr.
ISBN: 973-653-357-3

I. Lazăr, Gheorghe (trad.; pref.)

94(37)"03" Constantin I cel Mare

Bertrand Lançon
CONSTANTIN (306–337)
© Presses Universitaires de France, 1998

Toate drepturile asupra acestei lucrări
sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 973-653-357-3

BERTRAND LANÇON

CONSTANTIN CEL MARE

Traducere, prefaţă şi note:
Gheorghe Lazăr

GRUPUL EDITORIAL
CORINT
Bucureşti, 2003

Date despre autor:

Bertrand Lançon este doctor în istorie, conferenţiar la Universitatea Bretaniei Occidentale din Brest.

A mai publicat:

Le monde romain tardif, IIIe–VIIe siècle, Paris, Armand Colin, coll. «Cursus», 1992.

L'Etat romain. Quatorze siècles de modèles politiques, Paris, Nathan, coll. «128», 1995.

Rome dans l'Antiquité tardive (312–604), Paris, Hachette, coll. «La Vie quotidienne», 1995.

L'Antiquité romaine, Paris, Hachette, coll. «Les Fondamentaux», 1997.

L'Empire romain de 192 à 325 (în colaborare cu Ch. Bonnet), Paris, Ophrys, «Documents-Histoire», 1997.

L'Antiquité tardive, Paris, PUF, coll. «Que sais-je?», n° 1455, 1997.

PREFAŢĂ

În suita de personalităţi care şi-au pus amprenta asupra evoluţiei istoriei umanităţii, un loc de frunte îl ocupă împăratul Constantin, supranumit cel Mare. Urcat pe tron într-o perioadă în care Imperiul roman, bulversat de criză, încă îşi căuta liniştea, Constantin, prin cele aproape trei decenii de domnie, prin amploarea politicii sale de reformă şi prin noul statut acordat creştinismului, reuşeşte să-i ofere acestuia mult dorita linişte şi stabilitatea economică.

Personalitatea lui Constantin a provocat controverse şi o bogată literatură imediat după momentul morţii sale, pentru a nu aminti decât lucrarea Vita Constantini *a lui Eusebius din Cezareea, de altfel unul dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai săi. Având în vedere această imensă bibliografie, cu atât este mai mare meritul lui Bertrand Lançon care, reanalizând informaţii deja cunoscute şi mai puţin predispus la interpretări părtinitoare, oferă o imagine de ansamblu şi reconstituie cele mai importante aspecte din viaţa şi faptele acestui remarcabil personaj istoric.*

Autorul a reuşit, în opinia noastră, să sintetizeze în mod ingenios această impresionantă literatură şi să ofere cititorului într-un număr limitat de pagini o imagine completă a ceea ce a însemnat politica lui Constantin de adaptare la noile realităţi politice, economice şi religioase, de altfel una din problemele controversate ale istoriografiei universale şi asupra căreia încă nu putem vorbi de un consens în rândul specialiştilor.

Deşi sursele primare sunt parcimonioase, prin lucrarea de faţă autorul a reuşit să pună la dispoziţia cititorului detalii esenţiale referitoare la viaţa lui Constantin, dar în acelaşi timp să creioneze în marile sale direcţii politica acestuia de reformă a Imperiului: reforma instituţională şi administrativă, militară, economico–monetară, juridică şi religioasă. În plus, deşi nu face obiectul unui capitol separat, autorul a reuşit să surprindă eforturile disperate depuse de acesta pentru păstrarea unităţii imperiului, tot mai des confruntat cu tendinţe centrifuge şi supus neîncetat atacurilor din afară, intuind remarcabil rolul pe care creştinismul, aflat în plină expansiune, îl putea juca. Aşa se explică atenţia sporită cu care Constantin a urmărit şi, într-o anumită măsură, a încercat să ofere o soluţie aprigelor dispute hristologice care au măcinat comunitatea creştină în zorii secolului al IV-lea.

Ţinem să mulţumim domnului Şerban Papacostea, coordonatorul acestei colecţii, pentru ajutorul pe care ni l-a acordat de fiecare dată când a fost nevoie, precum şi conducerii Editurii Corint care, într-o perioadă destul de dificilă pentru cultura română, a acceptat să ofere cititorului român această carte.

Gheorghe Lazăr
Institutul de Istorie „N. Iorga"

Deşi sursele primare sunt parcimonioase, prin lucrarea de faţă autorul a reuşit să pună la dispoziţia cititorului detalii esenţiale referitoare la viaţa lui Constantin, dar în acelaşi timp să creioneze în marile sale direcţii politica acestuia de reformă a Imperiului: reforma instituţională şi administrativă, militară, economico–monetară, juridică şi religioasă. În plus, deşi nu face obiectul unui capitol separat, autorul a reuşit să surprindă eforturile disperate depuse de acesta pentru păstrarea unităţii imperiului, tot mai des confruntat cu tendinţe centrifuge şi supus neîncetat atacurilor din afară, intuind remarcabil rolul pe care creştinismul, aflat în plină expansiune, îl putea juca. Aşa se explică atenţia sporită cu care Constantin a urmărit şi, într-o anumită măsură, a încercat să ofere o soluţie aprigelor dispute hristologice care au măcinat comunitatea creştină în zorii secolului al IV-lea.

Ţinem să mulţumim domnului Şerban Papacostea, coordonatorul acestei colecţii, pentru ajutorul pe care ni l-a acordat de fiecare dată când a fost nevoie, precum şi conducerii Editurii Corint care, într-o perioadă destul de dificilă pentru cultura română, a acceptat să ofere cititorului român această carte.

Gheorghe Lazăr
Institutul de Istorie „N. Iorga"

INTRODUCERE

I . Primul împărat roman creştin

Printre împăraţii romani, Constantin (306–337) este o figură singulară. El a fost, într-adevăr, primul care a îmbrăţişat creştinismul. Acest fapt a dat loc la lungi controverse, dar este unul incontestabil. Considerată, pe bună dreptate, un eveniment crucial pentru istoria Imperiului roman, creştinarea lui Constantin a avut o importanţă egală şi pentru cea a Occidentului medieval şi modern. Cu siguranţă aceasta a reprezentat o cotitură importantă în istoria romană, unde întotdeauna Statul fusese indisolubil legat de cultele fondate, potrivit legendelor mitice, de către regele Numa[1], în secolul al VII-lea î.Hr.

Putem, totuşi, vorbi de o ruptură? A vedea lucrurile în acest fel ar acredita teza potrivit căreia creştinismul era opus Imperiului şi tradiţiei romane. Au existat întotdeauna autori, din secolul al V-lea până în secolul al XX-lea, care au acuzat creştinismul de a fi fost groparul Romei. Această opinie părtinitoare şi învechită aparţine de acum înainte muzeului istoriografiei, unde poate fi aşezată în galeria avatarurilor ideologice.

Faptul că împăratul Constantin a fost creştin nu a însemnat totodată şi triumful creştinismului în Imperiu sub

[1] ***Numa Pompilius***, rege legendar al Romei, succesorul lui Romulus. Tradiţia îi atribuie o serie de reforme, cum ar fi: fundamentarea calendarului roman, organizarea colegiilor de preoţi şi meşteşugari, organizarea ceremonialului cultelor şi al jocurilor etc. (N.tr.)

domnia lui. Acesta accede pur şi simplu la o existenţă legală şi beneficiază de libertatea cultelor instaurată în 311. Hegemonia sa nu va fi dobândită decât mult mai târziu, la sfârşitul secolului al IV-lea şi începutul secolului al V-lea, când legile l-au transformat în singura religie oficială, prin excluderea celorlalte.

II. Surse variate, uneori discordante

Istoricii nu dispun de surse atât de numeroase despre Constantin şi domnia sa ca pentru succesorii săi. Într-adevăr, principala sursă a cunoaşterii noastre pentru secolul al IV-lea, *Res gestae* de Ammianus Marcellinus[2], ne-a parvenit amputată de primele sale 13 cărţi, care relatau evenimentele de la 96 până la 353.

Cunoştinţele pe care istoricul poate să le adune despre Constantin sunt în acelaşi timp dispersate şi supuse cauţiunii, adeseori posterioare şi legendare. Principalii istorici cărora le suntem îndatoraţi sunt: Aurelius Victor[3] şi Eutropius[4] (mijlocul sec. al IV-lea), autorul anonim al scrierii *Epitomé de Caesaribus* (sfârşitul sec. al IV-lea) şi

[2] ***Ammianus Marcellinus*** (c. 330–c. 395) autor al lucrării *Rerum Gestarum libri*, în 34 de cărţi, continuă opera lui Tacit, prezentând istoria Imperiului roman între domnia lui Nerva (96–98) şi moartea lui Valens (378). (N.tr.)

[3] ***Victor Sextus Aurelius*** (sec. al IV-lea d.Hr.), este autor al lucrării *Caesares* (împăraţii), în care prezintă biografiile împăraţilor între Augustus şi Constantius II. (N.tr.)

[4] ***Eutroplus*** (sec. al IV-lea d.Hr.), elaborează în 367, din însărcinarea împăratului Valens, un compendiu al istoriei romane în 16 cărţi: *Breviarium ab Urbe Condita* (Breviar de la întemeierea Romei), în care prezintă istoria Imperiului de la fondarea Romei până la moartea lui Iovian (364) ; lucrarea, tradusă şi în greacă, s-a bucurat de o largă circulaţie în Antichitatea târzie şi în Evul Mediu. (N.tr.)

Zosimos[5] (sfârşitul sec. al V-lea). Elemente răzleţe se găsesc şi în lucrările istoricilor de limbă greacă, precum Kedrenos[6], Petru Patricius[7], Zonaras[8] si Theofan[9]. De asemenea, primul fragment al textului *Anonymus Valesii* este o *origo Constantini imperatoris*.

Contribuţia istoricilor ecleziastici este considerabilă. În primul rând Eusebius de Cesareea[10], care publică la puţin timp după moartea împăratului, spre 340, lucrarea *Vita Constantini*. Autenticitatea acestui text a dat naştere la numeroase dezbateri. Germanul Jakob Burckhardt, inventatorul expresiei *Spätantike*, a fost primul mare biograf al lui Constantin din secolul al XIX-lea. El îl acuza pe Eusebius de a fi fost un „mincinos îndrăzneţ" şi autor de „invenţii demne de dispreţ". Doi alţi savanţi germani, Seeck (1898) şi Heikel (1911) au respins opiniile critice ale lui Burckhardt şi au obţinut asentimentul istoricilor creştini, ca Mgr. Louis Duchesne şi Adolf von Harnack. Dar scepticismul revine cu insistenţă o dată cu Henri Grégoire, în 1938:

---

[5] ***Zosimos*** (a doua jumătate a sec. al V-lea), este autor al lucrării *Nea Historia* (Noua Istorie), în 6 cărţi, care prezintă evenimentele de la Augustus până la cucerirea Romei de către Alaric (410). (N.tr.)

[6] ***Kedrenos Georgios*** (sec. al XI-lea), este autorul lucrării *Istoria Sinoptică*, în care tratează perioada de la Facerea Lumii până la 1057. (N.tr.)

[7] Scriitor bizantin (secolul al VI-lea), a ocupat funcţii importante în stat, printre care şi cea de *patriciu*, fiind unul din favoriţii împăratului Justinian. Este autor al unei *Istorii* şi al unui *Tratat de ceremonii*. (N.tr.)

[8] ***Ioan Zonaras***, scriitor bizantin; autor al unei importante lucrări de istorie universală care prezintă evenimentele până la anul 1118. (N.tr.)

[9] ***Theofan Confesorul*** (758–818), cronicar bizantin, autor al unei *Cronografii* ce prezintă perioada anilor 248–813. (N.tr.)

[10] Episcop al Cesareii (c. 260–c. 340), este considerat întemeietorul istoriografiei ecleziastice. Pe lângă *Vita Constantini*, el este autorul unei istorii universale de la origini până la 325 şi al unei istorii bisericeşti în 10 volume. (N.tr.)

acesta emite ipoteza că *Vita Constantini* era un fals, redactat la sfârşitul secolului al IV-lea, poate de Eutropius de Cesareea. Dar argumentele lui Grégoire, deşi interesante, nu au fost mai puţin vulnerabile.

Se găsesc de asemenea elemente în *Chronica* lui Ieronim[11], ca şi în *Istoriile ecleziastice* ale lui Rufin din Aquileia[12], Philostorgios[13], Gelasius din Cyzic, Teodoret din Cyr[14], Socrate[15] şi Sozomenos[16]. De asemenea, avem cunoştinţă de mai multe scrisori ale lui Constantin, care sunt inserate în textele mai multor autori: Eusebius, Gelasius, Athanasie, Socrate.

Pentru perioada 307–321, se păstrează mai multe panegirice, care aduc elemente importante. În sfârşit, graţie *Codului Theodosian*, avem cunoştinţă de legile constantiniene începând cu anul 312: apoximativ 360.

Câteva magnifice statui şi o masă monetară abundentă aduc de asemenea elemente preţioase pentru studiul puterii imperiale constantiniene.

---

[11] ***Ieronim (Hieronymus)*** (c. 345–c. 419) a realizat spre sfârşitul secolului al IV-lea o nouă versiune latină a *Bibliei*, după textul ebraic, iar în 392 scrie *De viris illustribus* (Despre bărbaţii celebri), considerată prima istorie literară creştină. (N.tr.)

[12] ***Rufinus Tyrannius din Aquileia*** (345–410) a desfăşurat o bogată activitate de traducător. (N.tr.)

[13] ***Philostorgios*** (c. 368–c. 430), istoric grec, autor al unei istorii bisericeşti (*Ekklesiastike historia*) ce tratează perioada 300–425. (N.tr.)

[14] ***Teodoret din Cyr*** (393–466), în calitate de episcop de Cyr se implică în confruntările cristologice, fiind un susţinător al lui Nestorios; a redactat numeroase lucrări, printre care se numără şi o istorie bisericească care evocă perioada 325–428. (N.tr.)

[15] ***Socrate Scolasticul*** (c. 380–c. 440), autor al unei lucrări, *Ekklesiastike historia*, în care evocă perioada 305–439. (N.tr.)

[16] ***Sozomenos Salamanes Hermeios*** (sec. al V-lea d.Hr.), a elaborat între 443 şi 450 *Ekklesiastike historia*, având ca bază lucrarea lui Socrate Scolasticul. (N.tr.)

III. O mizã ideologicã

Pentru cã s-a convertit la creştinism în prima parte a domniei sale, Constantin a reprezentat de îndatã o mizã istoricã şi culturalã. În timp ce autorii creştini tind sã îmbogãţeascã domnia sa prin adãugarea de elemente moralizatoare sau legendare, autorii anticreştini nu încetează sã o ponegrească. Nepotul sãu, împãratul Iulian[17] (361–363), îl acuzã de imobilism şi slãbiciune. Încã de la sfârşitul secolului al V-lea, Zosimos îl acuzã de inovaţii primejdioase, contrare tradiţiilor multiseculare, şi de a fi slãbit astfel Imperiul şi, încã şi mai rãu, de a fi provocat prãbuşirea sa. Din contrã, autorii creştini îl exaltã, precum Eusebius de Cesareea, Orosius[18] sau Sozomenos. Nu el este cel care, dupã opinia lor, a pus capãt ultimei mari persecuţii anticreştine, a proclamat libertatea cultelor şi a favorizat creştinismul? Nu el este cel care a urmat planul lui Dumnezeu, favorizând dezvoltarea credinţei în plinã zi?

Din acest motiv, Constantin a fost, pentru istoricii din secolele al XIX-lea şi al XX-lea, un subiect de controversã. Abundenta bibliografie privindu-l pe acest împãrat între 1860 şi 1960 este puternic marcatã de aceastã controversã. Pe urmele lui Gibbon[19], susţinãtorii laicitãţii, ai liberei gândiri şi anticlericalismului îi conturează lui Constantin un portret negativ.

---

[17] ***Iulian «Apostatul»***, numit aşa pentru cã a abandonat creştinismul, împotriva cãruia a luat mãsuri dure, devenind adept al neoplatonismului. (N.tr.)

[18] ***Orosius Paulus*** (sec. al V-lea d.Hr.), este autorul primei istorii universale de mari proporţii, *Historia adversus paganos* (Istoria împotriva pãgânilor), care în Evul Mediu s-a bucurat de o mare circulaţie. (N.tr.)

[19] ***Edward Gibbon*** (1737–1794), istoric englez, autor al lucrãrii *Istoria declinului şi prãbuşirii Imperiului roman*. (N.tr.)

Continuatori — inconştient? — ai lui Zosimos, ei pun la îndoială sursele ecleziastice şi îl vor acuza pe Constantin de toate relele atribuite creştinismului său: ar fi provocat astfel o ruptură în cultura istorică romană şi, abandonând religia publică tradiţională, „ar fi trădat Roma" (Piganiol). Aceşti istorici adăugau că reformele sale au fost periculoase şi au contribuit la declinul şi, nu peste mult timp, la sfârşitul Imperiului roman. Astfel, Schwartz vorbeşte de efectele dezastruoase ale „politicii sale diabolice".

În sfârşit, un defect i-a fost imputat atât de către istoricii anticlericali, cât şi de către protestanţi: el ar fi fost inventatorul cezaropapismului. Lui i se atribuie astfel şi paternitatea unei componente opresive a monarhiei absolute. Din contră, istoricii de formaţie creştină au făcut din el Constatin „cel Mare" (*Konstantin der Grosse* al germanilor).

Aceste controverse, care au generat mai adesea polemici decât dezbateri ştiinţifice, au făcut să curgă foarte multă cerneală. Datorită acestui fapt, Constantin este unul dintre împăraţii romani care au suscitat cele mai abundente bibliografii. Problemele istoriografice au determinat înfiinţarea în Italia a unei *Academia Constantiniana*, înaintea căreia specialiştii îşi expun opiniile. De precizat totuşi că împăratul Constantin nu a făcut obiectul a numeroase lucrări în limba franceză, în special după cel de Al Doilea Război Mondial, în timp ce Iulian a beneficiat de numeroase eseuri. Poate că trebuie să vedem în aceasta un efect al unei specificităţi a culturii franceze din secolul al XX-lea, marcată de separaţia Bisericii de Stat şi de victoria laicităţii. Cazul lui Iulian, restaurator al religiei tradiţionale şi figură de marcă a „reacţiei păgâne" din secolul al IV-lea, a interesat, se pare, mai mult decât problema constantiniană, implicit încredinţată istoricilor creştinismului şi ai Bisericii. Astăzi, când aceste înflăcărări nu mai

sunt decât cenuşă călduţă, condiţiile par în sfârşit reunite pentru ca problema să fie reluată la adăpost de agitaţiile partizane. Cu atât mai mult cu cât cercetările recente au făcut progrese notabile în ceea ce priveşte cunoştinţele asupra realităţilor din secolul al IV-lea. Aceasta permite de a risipi, ici şi colo, bruma amăgitoare a ideilor acceptate despre un personaj şi o domnie cu totul specială.

Capitolul I

VIAŢA ŞI DOMNIA LUI CONSTANTIN

I. Un tânăr ilir sub supraveghere

1. Estimarea datei sale de naştere. Flavius Valerius Constantinus s-a născut la Naissus — actualul Niš —, în Serbia. Evenimentul s-a petrecut la 17 februarie, dar nu se ştie în ce an. Istoricii au făcut tot felul de estimări, ceea ce dă un evantai de la 270 (A. Chastagnol) la 290 (A.H.M. Jones). Estimarea lui Chastagnol şi cea a lui Barnes (272) par cele mai apropiate de adevăr. Poate fi reţinută şi data de 275, căci Aurelius Victor scrie că împăratul Constantin moare, în 337, la vârsta de 62 de ani (*Caes.* 41). Eusebius de Cesareea precizează în a sa *Vita Constantini* (*VC*, IV) că el ar fi domnit un pic mai puţin de 32 de ani şi că ar fi trăit de două ori atâţia ani: altfel spus, 63 de ani. Acestea sunt cifrele pe care le reţine şi autorul *Epitomé de Caesaribus*, care precizează, printre altele, cu exactitate, că el a domnit singur în Imperiu timp de 13 ani (324–337). Socrate (*HS*, I, 39), Zonaras (*HE*, XIII, 4) şi Kedrenos reţin că el ar fi murit la 65 de ani. Putem de asemenea reţine ca plauzibil şi anul 278, căci, în a sa *Scurtă istorie romană* (*X*, 8), Eutropius scrie că împăratul Constantin ar fi murit în cursul celui de al 66-lea an, care era şi cel de al 31-lea an al domniei sale. Această vârstă este de asemenea cea pe care o notează Ieronim în *Cronica* sa. Dacă optăm pentru prudenţă, putem deci reţine, fără riscul de a ne înşela, că împăratul Constantin s-a născut între 271 şi 275.

2. Fiul unui soldat ilir şi al unei bitiniene. Tatăl său era Flavius Constantius (Constantius Chlorus), un militar originar din Dardania. Nu a fost unicul său fiu, căci Constantius a avut 7 copii. Nu ştim nimic despre cariera acestuia, în afară de faptul că a participat la campaniile din vremea domniilor lui Aurelian (270–275) şi Probus (276–282). Propaganda constantiniană va insista mai târziu pe faptul că el descindea din împăratul Claudius Goticus (268–270). Nain de Tillemont acreditează această idee. Nu numai că ea nu poate fi verificată, dar este chiar suspectă.

Mama sa se numea Elena. O femeie pe care Zosimos o considera drept obscură, era de origine din Drepana, în Bithynia. A fost prima soţie a lui Constantius, fiind repudiată în 293, când acesta, promovat *caesar*, a trebuit să se căsătorească cu fiica lui Maximianus, Theodora. Ea a fost totdeauna apropiată de Constantin în timpul domniei sale. Puţin după înscăunarea sa, în 306, fiul său o onorează cu titlul de *nobilissima femina*, apoi, în 324, i-l conferă pe cel mai prestigios dintre toate, cel de *augusta*. Moare spre 328–329, în culmea onorurilor, la mai mult de 80 de ani. Era deci născută cu puţin înainte de anul 250 şi l-ar fi născut pe Constantin pe când avea între 21 şi 25 de ani. Fiul său îi va da numele, Helenopolis, unui oraş în Drepana, în Asia Mică, şi-l schimbă pe cel al provinciei Diospontus în Helenopontus.

3. Fiu de împărat. Constantin trebuie să fi avut 20 de ani în 293, atunci când tatăl său a fost numit de Diocleţian pentru a-l seconda pe Maximianus în sânul tetrarhiei[20].

[20] Sistem de guvernare iniţiat de Diocleţian în urma căruia conducerea Imperiului roman a fost încredinţată unui colegiu format din patru membri, în care doi aveau statutul de *augustus*, fiecare având în subordine câte un *caesar*; căsătoria lui Maximianus şi a lui Galerius cu fiicele lui Diocleţian avea rolul de a întări noul sistem de administrare a Imperiului. (N.tr.)

Constantius primi, o dată cu titlul de *caesar* şi supranumele de *Herculius*, guvernarea provinciilor occidentale ale Imperiului: Britannia, Gallia, Hispania şi Mauretania tingitană.

Un pasaj din al VI-lea panegiric latin (307) lasă să se presupună că tânărul Constantin şi-ar fi putut petrece o parte din adolescenţă în palatul de la Aquilea, unde îi plăcea lui Maximianus să stea. Însă izvoarele insistă mai ales asupra prezenţei sale în Orient, în apropierea lui Diocleţian, apoi a lui Galerius.

4. Un adolescent supravegheat. Constantin a făcut primii ani de armată în calitate de tribun. Panegiristul din 307 nu încetează atunci cu laudele, când declară că el l-ar fi întrecut în precocitate pe Scipio Africanul[21] şi pe Pompei cel Mare[22]. Aceasta înseamna că tânărul Constantin ar fi efectuat tribunatul său militar înainte de vârsta obişnuită de 17 ani.

Nu se cunoaşte momentul plecării sale spre Orient. Este posibil ca Diocleţian să-l fi chemat la palatul său de la Nicomedia în momentul instaurării tetrarhiei, în 293. Avea atunci 20 de ani şi o slabă experienţă militară. Este alături de Diocleţian atunci când acesta descinde în Egipt, în 297, pentru a înăbuşi uzurparea lui Achilleus. Astfel participă la asediul şi cucerirea Alexandriei. În 302, este încă împreună cu Diocleţian în Palestina. În cursul acestor ani, Constantin avansează în ierarhia militară şi câştigă în

[21] ***Cornelius Scipio Africanus*** (235–183 î.Hr.), om politic şi general roman. De numele lui se leagă, în special, victoriile obţinute împotriva Cartaginei de către romani în timpul celui de-al doilea război punic (218–201). Este considerat cel mai mare strateg şi comandant roman până la Caesar. (N.tr.)

[22] ***Caneus Pompeius Magnus*** (106–48 î.Hr.), om politic şi general roman; a fost principalul rival al lui Caesar în lupta pentru putere în Imperiu după destrămarea primului triumvirat roman. (N.tr.)

popularitate. Panegiristul său din 310 evocă astfel o singură luptă, pe care ar fi angajat-o într-o expediţie cu Galerius contra sarmaţilor.

Din câteva indicii reiese că Diocleţian a ţinut să-l îndepărteze pe Constantin de tatăl său şi să-l educe separat. Sistemul tetrarhic fiind întemeiat pe succesiune electivă şi nu ereditară, este de admis ideea că Diocleţian a voit astfel să evite orice tentativă dinastică la Constantius Chlorus. Evenimentele din 306 îi vor da, de altfel, dreptate.

Primul său mariaj datează probabil de la începutul secolului al IV-lea. Se căsătoreşte cu Minervina. Ea este cea care-i va da, în 303, pe Crispus, primul său fiu? Este foarte verosimil, fără a fi absolut sigur.

5. Deziluzia din 305. În 305, Constantin era prezent la ceremonia de abdicare a lui Diocleţian, în apropiere de Nicomedia. După Lactantius[23], toate privirile erau întoarse spre el şi se aşteptau ca el să fie numit *caesar* pe lângă tatăl său sau pe lângă Galerius. Cel din urmă, ca şi Constantius Chlorus, au fost avansaţi *augusti*. Dar, spre surpriza generală, purpura cezariană a fost remisă lui Severus şi lui Maximinus Daia, doi ofiţeri iliri fără îndoială recomandaţi lui Diocleţian de Galerius. Cel din urmă devenea primul *augustus* în întâietate şi dorinţa sa de a-l înlătura pe Constantin poate fi explicată prin două motive. Pe de o parte, numirea lui Constantin ca *caesar* al tatălui său ar fi reintrodus o aparenţă dinastică care intra în contradicţie cu modul de succesiune tetrarhică. Pe de altă

[23] ***Lucius Caecilius Firmanus Lactantius*** (c. 260–c. 325), scriitor ecleziastic latin. A fost chemat de Diocleţian ca profesor de retorică la Nicomedia, iar după convertirea sa la creştinism a devenit educatorul lui Crispus. A avut o bogată operă literară, fiind considerat de umaniştii Evului Mediu ca «Cicero creştin». (N.tr.)

parte, Galerius nu voia să-l facă *caesar*-ul său căci se temea în acelaşi timp de ambiţia sa şi de numele său foarte popular.

II. Fuga spre tată (305–306)

1. De la Nicomedia la Boulogne. În 305, Constantin avea 30 de ani. Retrăgându-se Diocleţian, el va intra de acum înainte sub supravegherea lui Galerius, fără îndoială la Nicomedia. După Aurelius Victor, Galerius îl ţinea ostatec sub un pretext de ordin religios. Puţin plauzibil. *Epitomé de Caesaribus* precizează că era la Roma, ceea ce nu ar fi fost imposibil, deşi este tot atât de puţin credibil. Aurelius Victor îşi scria *Cartea Cezarilor* la mijlocul secolului al IV-lea, într-o epocă în care Constantin era mort şi lăsase imaginea unui împărat creştin. În 305 încă nu îmbrăţişase creştinismul şi Galerius nu avea nici un motiv de a-l suspecta de aceasta. Doar dacă se ia în considerare faptul că Constantius Chlorus nu-i persecuta pe creştini în zona care i-a fost acordată. Motivul este mai degrabă unul politic. În Occident, Constantius Chlorus devenise *august*. Fiul său era deci susceptibil de a ameninţa echilibrul instituţiilor tetrarhice printr-o posibilă revenire la principiul succesiunii ereditare. După autorul panegiricului VII (310), Constantius l-ar fi cerut de mai multe ori lui Galerius, dar fără succes. Se pare, de altfel, că Galerius, care l-a trimis în lupta cu sarmaţii (*An. Valois*, II, 3) nu a ezitat să-l expună, sperând poate că va muri. Era deci ostatec.

Doritor de a se reîntâlni cu tatăl său, Constantin izbuteşte să fugă din Palat şi să se îndepărteze în galop, utilizând caii poştei imperiale. Galerius trimite oameni pe

urmele sale. Pentru a-i împiedica, Constantin mutila caii — *iumenta publica* — la fiecare din etapele călătoriei sale. Astfel, el a putut să-şi reîntâlnească tatăl la Boulogne, atunci când acesta părăsise Trierul şi se pregătea să se îmbarce pentru Britannia.

2. Lovitura de stat în Britannia. Constantius purta porecla de „Chlorus", ceea ce denotă paloarea tenului său. După Lactantius, el avea o sănătate fragilă. De altfel, el a murit de boală la Eburacum (York), la 25 iulie 306, atunci când revenea dintr-o campanie contra picţilor[24].

Chiar în ziua decesului *august*-ului, soldaţii săi au dat acest titlu lui Constantin. Şi nu titlul de *caesar*, cum spune Zosimos. Problema este aici de a şti dacă această proclamaţie a fost spontană. Dacă dăm crezare surselor, nu a fost cazul. Într-adevăr, Aurelius Victor emite opinia după care Constantin era „animat din copilărie de o puternică dorinţă de a domni". Zosimos o împărtăşeşte, când scrie că era «posedat de ideea puterii imperiale». Şi că această dorinţă era cunoscută de toată lumea. Este deci foarte verosimil ca tânărul Constantin să-l fi întâlnit pe tatăl său cu intenţia de a-l ajuta, apoi de a-i succeda. Fidelitatea trupelor romane faţă de fiii comandanţilor lor era pe atunci un fapt notoriu.

Această proclamaţie constituie o lovitură de forţă în interiorul tetrarhiei, pentru că lui Galerius îi revenea alegerea noului *august*. După un panegirist, Constantin i-ar fi consultat pe vechii *augusti*, Diocleţian şi Maximianus. Ei s-ar fi arătat entuziasmaţi. Greu de crezut. Dacă aşa ar fi fost, atunci de ce Diocleţian nu l-a ales *caesar* în 305? Este adevărat că astfel s-ar fi încredinţat jumătate din imperiu unei singure familii.

[24] Populaţie autohtonă din zona Scoţiei. (N.tr.)

Dacă Constantin păstrează apoi data de 25 iulie ca fiind cea a aniversării înscăunării sale, ea nu este aceaşi în arhivele imperiale. Căci a trebuit aşteptată toamna lui 306 pentru ca să fie recunoscut de Galerius în calitate de *caesar*, al patrulea în rang în interiorul tetrarhiei. Într-adevăr, Severus, vechiul *caesar* al lui Constantius Chlorus, a fost numit *august* pentru Occident.

3. Primele succese militare. Imediat după proclamarea sa britană, Constantin trece Canalul Mânecii şi conduce o campanie contra francilor. Câştigă cu această ocazie prima sa mare victorie. Atunci i-ar fi executat pe regii franci Ascaric şi Merogaise şi întreprinde construcţia unui pod peste Rin. Prin atacuri surpriză, devastează apoi teritoriul bructerilor[25]. A fost încă un succes, deoarece, reîntors la Cologne, el primi din partea învinşilor, în semn de supunere, nobili ostateci. În cursul celui de al doilea semestru al anului 306 s-a instalat la Trier. Aici îi mulţumeşte panegiristul din 310 pentru că a adus pacea în Germania. «Zidurile nostre de apărare, i se spune, nu mai sunt vâltorile Rinului, ci teroarea inspirată de numele tău»

III. Înfruntarea cu Maxentius (306–312)

1. Constantin *caesar*. După tradiţie, portretele lui Constantin au fost trimise la Roma, unde au fost expuse. Maxentius, fiul fostului tetrarh Maximianus, era şi el prezent. Este posibil ca, descoperind aceste portrete, acesta să fi fost cuprins de o ambiţie similară, ceea ce l-a determinat să ia titlul de *princeps* (prinţ). Nazarius[26]

[25] Populaţie germanică aşezată între râurile Rin, Ems şi Lippe. (N.tr.)

[26] Retor roman (secolul al IV-lea), autor al unui *Panegiric* închinat împăratului Constantin. (N.tr.)

precizează că el a pus să se răstoarne imaginile ce-l reprezentau pe Constantin şi i-a pângărit portretele. Această nouă lovitură de stat a redeşteptat, se pare, ambiţiile lui Maximianus, care se retrăsese la unul din domeniile sale, în Lucania, după abdicarea sa în 305. Acesta părăseşte viaţa privată şi-şi reia activitatea politică alături de fiul său.

2. Augustul uzurpator. Pronunţat la 31 martie 307, cel de-al VI-lea panegiric latin îl califică pe Constantin ca *imperator* al Orientului: „împărat al cărui astru se înalţă". Poate la sfârşitul lui 306, dar cel mai plauzibil la începutul anului 307 el întâlneşte pe Maximianus în Gallia. Acesta, fără îndoială, venise să-i ceară sprijinul contra lui Galerius, care luase măsuri pentru a pune capăt uzurpării lui Maxentius prin trimiterea de trupe în Italia. Constantin l-a copleşit cu daruri. Maximianus îl cunoscuse adolescent şi, cum el îl adoptase pe Constantius Chlorus, Constantin devenise nepotul său adoptiv. Devine atunci ginerele său, pentru că Maximianus i-o va da în căsătorie pe fiica sa, Fausta, sora lui Maxentius, atunci în vârstă de 7 ani. Era poate încă de atunci văduv de Minervina, dacă nu a repudiat-o cu această ocazie. Aceasta era cu adevărat concubina sa, adică femeia sa în fapt, fără însă a avea contract solemn de căsătorie. Amintită la această dată de către *Cronograful* din 354, căsătoria cu Fausta este de asemenea menţionată printr-o inscripţie.

Această căsătorie întăreşte legitimitatea lui Constantin, strângând şi mai mult legăturile sale cu Maximianus-Hercule. De asemenea cu Maxentius, cumnatul său, deşi această legătură de rudenie nu-i va apropia pe cei doi oameni. În septembrie 307, Maxentius zdrobeşte armata lui Severus, care a fost ucis la puţin timp după înfrângere,

Constantin şi Maximianus luând atunci din proprie iniţiativă titlul de *augustus*. Autorul celui de al VI-lea panegiric plasează această numire sub egida lui Maximianus. Fiu natural al lui Constantius, Constantin era, prin jocul adopţiilor, în sânul filiaţiei herculiene, şi nepot al lui Maximianus. Astfel, beneficia de sistemul tetrarhic, unde el înţelegea să se introducă la cel mai înalt nivel. În timp ce principii orientali, Galerius şi Maximianus, refuzau să ţină cont de titlul acestuia de *augustus*, uzurpat în afara autorităţii lor, Constantin, la rândul său, recunoscu în propriile emisiuni monetare pe toţi ceilalţi principi, se înţelege şi pe Maxentius. Această abilitate diplomatică este tipică personajului.

În 308 Maximianus a fost izgonit din Italia de fiul său şi va găsi refugiu în Gallia pe lângă Constantin.

3. Ruptura din 310. Dezordinile din tetrarhie vor determina organizarea la Carnuntum, pe Dunăre, a unei conferinţe la cel mai înalt nivel. Galerius îi aduce, la 11 noiembrie 308, pe cei doi vechi *augusti*, Diocleţian şi Maximianus. Diocleţian obţine de la colegul său mai vechi să se retragă din nou. În locul său, Galerius l-a numit pe Licinius, în timp ce Constantin era admis în tetrarhie cu rangul de *caesar* şi de „fiu de *augustus*". Dar acesta refuză să asculte şi nu abandonează titlul de *augustus*.

Relaţiile sale cu Maximianus se vor degrada, deoarece acesta, deşi abdicase încă o dată, nu înceta de a ţese intrigi. Constantin îl asediază în Marsillia şi îl osândeşte la moarte (sfârşitul lui 309–începutul lui 310). Imediat, referinţele herculiene vor dispărea atât din panegiricul din 310 cât şi de pe monedele constantiniene, care de acum înainte vor fi puse sub egida lui *Sol invictus* (Soarele neînvins). La întoarcerea să din Marsillia, Constantin îi învinge din nou pe barbarii renani şi primi pentru a doua

oară titlul de *Germanicus*. Între 15 şi 20 iulie, această victorie a fost celebrată prin jocuri, *Ludi franci* şi în 25, Constantin sărbători începutul celui de-al cincilea an al domniei sale (*quinquennalia*).

Maximianus fiind mort, Maxentius se proclamă *augustus*. El se plasa în linia herculiană şi se erijează explicit în răzbunător al tatălui său. Deci în 310 putem plasa ruptura definitivă a lui Constantin cu sistemul imaginat de Diocleţian. Pentru a încerca să salveze edificiul, Galerius face o abatere de la regulile stabilite, recunoscându-i pe Constantin şi pe Maxentius ca *augusti*. Dar ruptura era deja consumată în anul viitor prin decesul lui Galerius (5 mai 311), care va lăsă imperiul în mâinile a trei *augusti* şi ale unui uzurpator.

În acest timp, Constantin, oficial *augustus*, s-a întors contra lui Maxentius. Încă din 310, el i-a sustras uşor Spaniile. După Socrate (*HE*, II, 7) şi Teodoret (*HE*, I, 24), aceasta a fost o aderare paşnică, datorată influenţei creştinilor. Dar Maxentius pune capăt în anul următor uzurpării lui Domitius Alexander în Africa, ceea ce-i permite să refacă convoaiele cu alimente şi să-şi consolideze poziţia la Roma, căreia îi asigura aprovizionarea.

4. Augustul învingător: bătălia zisă „de la Podul Milvius" (312). Este clar că decesele succesive ale lui Maximianus (310) şi Galerius (311) îl vor determina pe Constantin să se considere singurul principe legitim în Occident şi să se întoarcă contra lui Maxentius. Se pregăteşte să-l înfrunte recrutând în acest scop numeroşi soldaţi. Celor din Britannia, le adaugă celţi şi prizonieri germani. După Zosimos, ar fi strâns astfel 90 000 infanterişti şi 8 000 de cavalerişti. Ernst Stein corectează aceasta cifră, socotind că efectivele sale nu puteau depăşi 30 000 de soldaţi.

Această armată trece Alpii prin pasul Muntelui Genevre şi iese la Segusio (Susa), pe care l-a şi cucerit. În timpul înaintării sale în Italia padană, care ne este cunoscută din panegiricul din 313, Constantin lăsa intacte oraşele care i se predau, precum Milano, şi distrugea pe cele care i se opuneau. Obţine numeroase victorii asupra trupelor lui Maxentius: aproape de Torino, apoi la Verona, unde învinge un mare contingent comandat de Pompeianus, prefectul pretoriului lui Maxentius, apoi o armată de auxiliari. Itinerariul lui Constantin relevă strategia sa. În loc de a merge direct spre Roma, el a supus mai întâi, înaintând în marş forţat, oraşele din câmpia Padului, de la Torino la Aquilea. Numai după ce şi-a asigurat spatele, a coborât spre Roma.

Într-o primă fază, deşi aflase de înaintarea lui Constantin spre Oraş, Maxentius nu a reacţionat. La 28 octombrie, era ocupat cu sărbătorirea celei de a VI-a aniversări a preluării puterii. Apoi, sub influenţa unor prevestiri favorabile, el decide să se deplaseze cu trupele sale nouă mile (aproximativ 13 km) la nord de Oraş, în locul numit *Saxa rubra* (Stâncile roşii). Intenţiona ca să angajeze aici bătălie, apoi să se replieze spre sud, spre podul Milvius. Ordonase să se construiască în apropierea acestuia un alt pod, pe care îl înzestrase cu un mecanism de escamotare cu scopul de a arunca trupele duşmane în Tibru. Anumite surse vorbesc de un *pons mollis*, un pod „fragil": adică un pod mişcător, fixat pe ambarcaţiuni. Locul bătăliei este atestat într-un pasaj din *Epitomé de Caesaribus* (40): „Un pic mai sus de podul Milvius, pe un pod făcut din bărci". Zosimos menţionează că atunci s-a produs o minune: un nor straşnic de cucuvele s-ar fi aşezat pe zidul care împrejmuia Roma. Văzând în aceasta un semn favorabil lui, Constantin dispune cavaleria în ordine de luptă şi face o şarjă. Cu spatele la Tibru, trupele lui Maxentius vor ceda sub şoc şi se vor retrage în dezordine. Podul s-a prăbuşit sub greutatea lor, aruncându-l

pe Maxentius în fluviu, unde a şi pierit înecat. Corpul său a fost regăsit şi capul i-a fost dus la Roma în batjocoră, înainte de a fi trimis în Africa.

A două zi, 29 octombrie 312, Constantin intră în Roma. Senatul, care l-a întâmpinat, îi conferă epitetul de *Maximus*. Evenimentul şi data sunt confirmate de o inscripţie, care menţionează *evictio tyranni* la V din calendele lui noiembrie şi *adventus* la IV. O statuie a lui a fost ridicată pentru a celebra evenimentul.

Constantin îi execută pe prietenii cei mai apropiaţi ai lui Maxentius. În încercarea de a preveni o nouă răzvrătire, el desfiinţează atât cohortele pretoriene cât şi unul din corpurile de cavalerie, *equites singulares*. Rezolvă de asemenea afacerile curente. Descoperirea scrisorilor şi a portretelor lui Maximinus Daia, care dovedeau că acesta dusese tratative cu Maxentius, îl determină să accepte titlul de *Maximus*. Aceasta făcea din el primul *augustus*, în locul lui Maximianus; a fost deci o lovitură de stat. Constantin părăseşte oraşul în cursul lunii ianuarie 313, după o şedere de trei luni în cursul cărora a câştigat bunăvoinţa romanilor.

IV. Augustus pentru Occident (313–324)

1. Noua campanie contra germanilor. Atunci când se lupta cu Maxentius, o coaliţie a bructerilor, chamavilor, cheruscilor, lancionilor şi alamanilor rupe tratatul din 306. Constantin revine foarte repede pe Rin şi organizează împotriva lor campanii fulgerătoare, care se vor solda cu noi victorii.

2. Întâlnirea de la Milano (februarie 313). După moartea lui Galerius, în mai 311, Licinius şi Constantin au rămas singurii moştenitori ai tetrarhiei, împreună cu Maximinus Daia. Ei se vor întâlni la Milano în februarie 313. Sosirea (*adventus*) lor în acest oraş, devenit rezidenţă imperială, a fost celebrată prin emiterea unui multiplu de aur în atelierul de la Ticinum (Pavia). Licinius se va căsători cu Constantia, a doua soră a lui Constantin, pe care Constantius Chlorus o avusese de la soţia sa legitimă, Theodora (vezi arborele genealogic, p. 135).

Cei doi *augusti* vor redacta cu această ocazie o faimoasă scrisoare care reafirma libertatea cultelor şi restituia bunurile Bisericii creştine. Adresată celor doi guvernatori orientali, ea confirma şi extindea edictul de la Serdica, promulgat de Galerius în aprilie 311 şi cerea punerea lui în aplicare în provinciile unde Maximinus Daia încă nu îl respecta.

3. Decenalele din 315. Pentru a comemora cel de al 10-lea an de domnie (*decenalia*), Constatin revine la Roma. Celebrează în acelaşi timp triumful său asupra lui Maxentius şi asupra barbarilor renani. Frumoase monede de aur emise la Pavia le vor celebra. Fără îndoială şi marele arc de triumf aflat în proximitatea Colosseumului a fost inaugurat cu această ocazie.

4. Primul război contra lui Licinius (316). În cursul toamnei 316, un prim conflict îi va opune pe cei doi împăraţi. Licinius impusese în Iliria pe unul dintre apropiaţii săi, Bassianus, cu titlul de *caesar*. Acesta era înrudit cu Constatin, pe a cărui soră o luase de soţie. Constantin foloseşte ca pretext un complot al lui Bassianus pentru a-l elimina şi încearcă o pătrundere în Illyria.

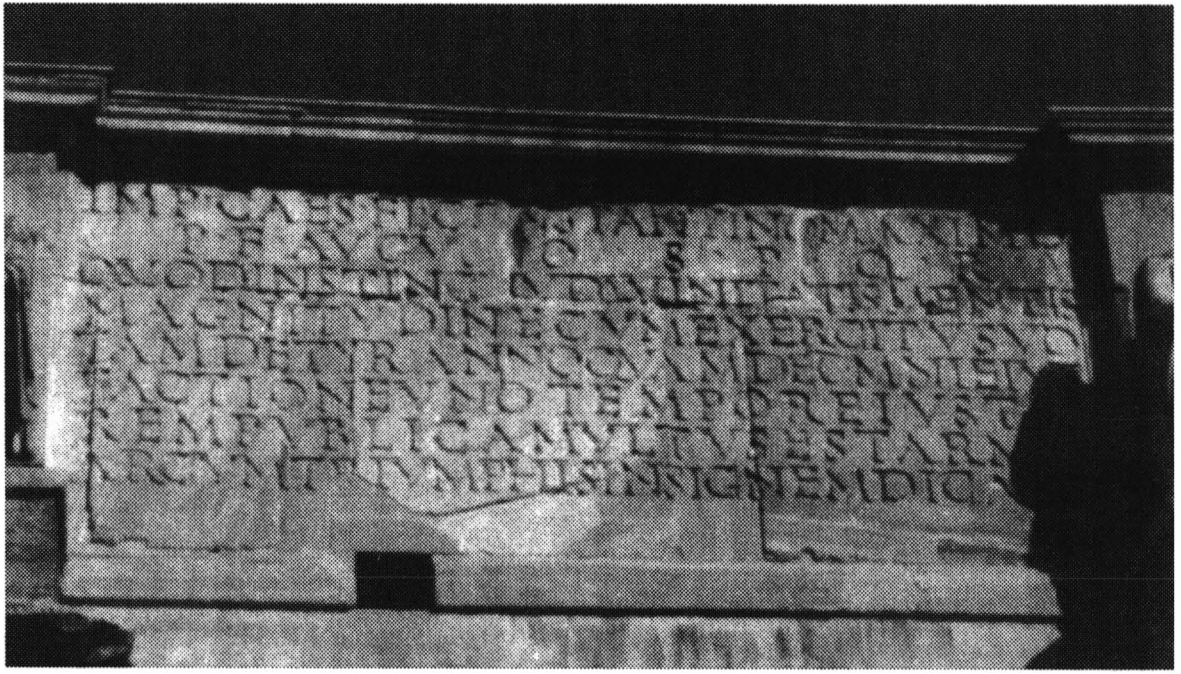

Arcul lui Constantin din Roma.
Inscripţie votivă pe atic.

Ciocnirea a avut loc în Pannonia şi în Thracia, miza rivalităţii dintre cei doi *augusti*. Într-o primă fază, armata lui Licinius a fost pusă pe fuga la Cibalae (8 octombrie) şi se refugiază la Sirmium, înainte de a continua retragerea sa în Thracia. Numeşte *augustus* pe conducătorul Moesiei Superior, Valerius Valens. Constantin reconstruieşte podul de la Sirmium de peste Sava, apoi urmează traseul lui Licinius. Îl învinge a doua oară, pe Campus Ardiensis, în Thracia, în urma unei bătălii pustiitoare.

De asemenea, în 316, sau la începutul lui 317, Constantin va avea un al doilea fiu, Constantin cel Tânăr, care se născu în Arles. Era oare al Faustei, care avea atunci 16 ani, sau al unei amante al cărui nume nu ne-a parvenit? Opiniile diferă asupra acestui punct. Seeck crede că ar fi putut fi un bastard, cum, după el, era şi Crispus. *Epitomé de Caesaribus* îl numeşte fiul concubinei sale, Minervina, ceea ce este puţin probabil.

5. Întâlnirea de la Serdica (martie 317). După acordul care a fost semnat atunci, Licinius, care îl sacrifică pe Valens, ceda lui Constantin diocezele Pannonia şi Macedonia, dar în schimb păstra Thracia în stăpânirea sa. Cei doi împăraţi se întâlniră la Serdica la 1 martie 317 pentru a pecetlui înţelegerea lor. Cei doi fii ai lui Constantin, Crispus (13 ani) şi Constantin cel Tânăr (câteva luni), precum şi fiul lui Licinius, Licinius cel Tânăr (20 de luni), primiră cu toţii titlul de *caesar*.

6. Noile campanii contra barbarilor (319–323). În 319 Crispus a fost trimis pe *limes*-ul renan. Cât priveşte pe Constantin, el învinge în 321 pe sarmaţi, care trecuseră Dunărea, apoi în 323 pe goţii regelui Rausimod. Constantin cade asupra ariergărzilor atunci când barbarii asediau un oraş. Numeroşi prizonieri goţi au fost distribuiţi oraşelor.

7. Al doilea război contra lui Licinius (324). Relaţiile dintre Constantin şi cumnatul său se vor deteriora din nou în anii 320–324. Mai întâi pentru că augustul Constantin încălcase domeniul colegului său, lansând campania contra goţilor în Moesia Secunda. Apoi pentru că Licinius încetase să mai aplice prevederile scrisorii de la Milano şi intensificase persecuţiile împotriva creştinilor. Constantin se întoarce la Tesalonic, unde construieşte un port şi-şi pregăteşte armata. După Zosimos, el ar fi construit o flotă de 200 de nave de război şi 2 000 de nave de transport, care ancorară la Pireu, precum şi 130 000 de soldaţi, dintre care 10 000 erau repartizaţi flotei şi cavaleriei. Cât despre Licinius, acesta reuşise să adune 165 000 de soldaţi.

Cele două armate, cu siguranţă mai puţin numeroase, se vor desfăşura aproape de Adrianopol. Graţie unui vicleşug, înfruntarea se va întoarce în avantajul lui Constantin, pe când trupele liciniene vor ceda (3 iulie 324). Licinius se retrage în Bizanţ, pe care Constantin îl asediază. Flota sa de 80 trireme, comandată de Crispus, provoacă pierderi celor 200 trireme ale lui Licinius, dispuse în formaţie prea strânsă. Licinius trece atunci Hellespontul şi se refugiază la Chalcedon. Constantin îşi transbordează trupele pe vapoare uşoare construite în acest scop şi va învinge ceea ce mai rămăsese din armata lui Licinius la Chrysopolis (18 septembrie). Asediat în Nicomedia, Licinius se supune şi trimite purpura sa lui Constantin. Acesta îl trimite la Tesalonic, unde a fost sugrumat după puţin timp.

V. Singur împărat (324–337)

1. Importanţa anului 324. Data de 324 constituie o cotitură în domnia lui Constantin. Victoria sa asupra lui Licinius

îi permite într-adevăr să devină singurul *august* al Imperiului şi să-şi extindă autoritatea şi asupra părţii orientale.

Din acest moment, prevederile scrisorii de la Milano vor fi definitiv aplicate şi în Orient. În ochii creştinilor din vechiul domeniu al lui Licinius, Constantin apărea deci ca un eliberator. Dar, în acelaşi timp, împăratul descoperea divergenţele care alterau unitatea bisericilor orientale.

Noua situaţie îl determină pe Constantin să continue reorganizarea administraţiei. Acordă titlul de *caesar* fiului său Constantius, în vârstă de 7 ani, şi accentuează rolul regional al prefecţilor pretoriului.

324 a fost de asemenea anul în care el descoperă interesul strategic al aşezării Bizanţ. Aici va decide crearea unui oraş care să-i poarte numele şi începe consacrarea aşezării.

2. Conciliul de la Niceea (325) şi *vicennalia* (325–326). Instalat la Nicomedia, Constantin i-a cunoştinţă imediat de „discordia civilă" (Sozomenos) provocată în Orient de tezele preotului Arius. De asemenea, el află că bisericile creştine nu sărbătoresc Paştele la aceeaşi dată[27]. Cu scopul declarat de a restabili unitatea, el convoacă la Niceea pe episcopii din întregul Imperiu pentru a organiza un conciliu. Acesta se ţinu din mai până în iulie 325 şi reuşi, după două luni de discuţii şi dezbateri, să condamne

[27] Cu această ocazie s-a stabilit ca Paştele să fie sărbătorit de toţi creştinii în prima duminică după lună plină ce urmează echinocţiului de primăvară, urmând ca acesta să se amâne pentru dumineca următoare dacă coincidea cu cel evreiesc; stabilirea datei şi comunicarea ei celorlalţi creştini revenind episcopului de Alexandria prin *epistole pascale*, acest oraş fiind considerat centrul cunoştinţelor astronomice. Din cauza ciclului pascal în uz şi a diferenţelor în ceea ce priveşte echinocţiul de primăvară, în Orient, la 21 martie, iar în Apus, la 18 martie, momentul sărbătoririi Paştilor a variat şi după această dată. (N.tr.)

ideile lui Arius şi să dea o sentinţă de exil pentru el şi episcopii care îl susţineau.

La încheierea conciliului (25 iulie) a fost comemorat începutul *vicennaliilor* principelui. Un an mai târziu, ceremonia de încheiere a vicennaliilor a avut loc la Roma, în prezenţa lui Constantin. Acesta a fost cel de-al treilea şi ultimul său sejur în Oraş.

3. Două execuţii în familia constantiniană (326). Din surse avem cunoştinţă de o sumbră afacere care a avut loc, se pare, în 326. Fausta l-ar fi acuzat pe fiul cel mai mare al lui Constantin, Crispus, atunci în vârstă de 23 de ani, că ar fi vrut să întreţină cu ea relaţii incestuoase. Numai dacă nu este vorba de o răzbunare pentru că Crispus i-ar fi respins avansurile. Totuşi Constantin dă curs denunţurilor soţiei sale. Crispus a fost executat la Pola, în Istria, atunci când Constantin se înapoia la Roma. Dar, la puţin timp după, fără îndoială la Roma, Fausta a fost la rândul ei asasinată: a fost aruncată într-o „baie fierbinte". Autorul lucrării *Epitomé de Caesaribus* lasă să se înţeleagă că această moarte ar fi avut loc la instigarea Elenei, care era îndurerată de moartea nepotului său. O parte dintre surse nu amintesc cele două execuţii, dar se ştie totuşi că numele lui Crispus şi al Faustei apar pe inscripţii, precum cea de la Sorrente (*CIL*, X, 678). În timpul verii 326, Elena pleacă în pelerinaj în Ţara Sfântă. Să vedem în asta o ispăşire a asasinării nurorii sale? Nu este decât o ipoteză.

După călătoria la Roma, Constantin se îndreaptă spre Rin, unde îi învinge pe alamani[28] (328), apoi la Constantinopol,

[28] Popor germanic constituit la începutul secolului al III-lea d.Hr. în regiunea dintre Main, Rin şi Dunăre; deşi din punct de vedere al organizării politice, alamanii nu au reuşit să depăşească stadiul unei

pentru a constata înaintarea lucrărilor. În acest an, sau în următorul, Elena moare. *Augusta* era octogenară şi ocupase până la moartea sa un loc important în „casa" constantiniană.

4. Instalarea la Constantinopol (330). Inaugurarea Constantinopolului, la 11 mai 330, va prilejui solemnităţi după ritualurile pe care le presupuneau fondarea oraşelor în tradiţia romană. Această dedicaţie (*enkaina tês poleôs*, în sursele greceşti) începe printr-o procesiune spre forumul lui Constantin. Se aşează atunci o statuie a împăratului în vârful coloanei de porfir care se ridica în centrul său. Urmează o ceremonie în circ, în cursul căreia a fost prezentată o statuie de lemn aurit a lui Constantin, purtând de asemenea o Tyché[29] a oraşului, fără îndoială un glob nichefor (un glob surmontat de o Victorie înaripată).

5. Inflexiunea creştină şi pregătirea succesiunii (331–337). Începând cu 331, data la care a fost executat filosoful Sopatros[30] şi au fost arse cărţile neoplatoniciene, Constantin optează pentru un creştinism mai puţin tolerant. Aceasta desigur ca urmare a influenţei episcopilor

---

confederaţii de triburi, ei au reprezentat un duşman de temut al Imperiului roman în această zonă. (N.tr.)

[29] În mitologia greacă era considerată zeiţa destinului, hazardului şi norocului; în epoca elenistică, cultul capătă o mare amploare, acum înălţându-i-se statui în pieţele oraşelor în credinţa că ele contribuie şi protejează prosperitatea urbană. (N.tr.)

[30] Filosof grec din secolul al IV-lea d.Hr., elev al lui Iamblichos din Calcis, considerat omul cel mai savant al epocii sale; a fost prezent la ceremoniile de fondare şi consacrare a Constantinopolului. A fost condamnat la moarte la puţin timp după acest moment, în urma unei foamete, de care populaţia l-a acuzat de a fi responsabil. (N.tr.)

care se găseau în anturajul său. Aceştia erau arieni, anume cei doi Eusebius, respectiv episcopii de Nicomedia şi de Cesareea.

E posibil ca în 335 să fi avut loc uzurparea lui Colocaerus, în Cipru. Acesta supraveghea creşterea cămilelor imperiale. Circumstanţele acestei uzurpări sunt practic necunoscute. Se ştie numai că a fost rapid înăbuşită. Colacaerus a fost ars de viu la Tars, în Cilicia. Aceasta a fost singura uzurpare din timpul domniei lui Constantin.

După numirea nepotului său Dalmatius în calitate de *caesar* în 335, Constatin a avut în permanenţă patru *caesari* sub autoritatea sa, care erau numiţi fiecare într-o regiune a Imperiului. Fără îndoială trebuie să vedem în aceasta pregătirea succesiunii sale. Constantin al II-lea trebuia să-i succeadă ca *augustus*. Constanţiu al II-lea, Constans şi Dalmatius rămâneau *caesari*.

Ultimii trei ani ai domniei sunt marcaţi de pregătirile de război contra perşilor. Regele Sapor II ducea o politică de cucerire şi ocupase în 331 Armenia, care era creştină.

6. Moartea lui Constantin (337). Constantin sărbătoreşte Paştele la 3 aprilie 337 la Constantinopol. Cade bolnav aproape imediat şi se duce la Thermele Pithiei, apoi la Helenopolis, unde a fost cuprins de o puternică febră. Moare spre amiază, în 22 mai 337, ziua Cincizecimii, în vila sa de la Ancyra[31], nu departe de Nicomedia. Înainte de a muri, este botezat de Eusebius de Nicomedia. Corpul său a fost îmbălsămat şi transportat până la Constantinopol într-un sicriu de aur acoperit cu purpură. Aici, este expus în Palat pe o masă înaltă şi vegheat zi şi noapte. În

[31] Azi Ankara, în Turcia. (N.tr.)

semn de doliu, Senatul a închis thermele, locurile publice şi pieţele. În final, corpul neînsufleţit a fost depus într-un mausoleu-martirium, în biserica Sfinţii Apostoli, în mijlocul a 12 cenotafe. Constantin al II-lea va construi apoi un alt mausoleu unde va muta sarcofagul tatălui său, depunând în interior relicvele a trei Apostoli.

Au fost emise monede reprezentându-l pe Constantin într-o cvadrigă, tras spre cer de o mână ce ieşea dintr-un nor. Ele lăsau să se înţeleagă că Senatul i-a decernat *apotheosa*, ceea ce făcea din el „divinul" Constantin. Ceea ce este confirmat şi de Eutropius la sfârşitul capitolului 8 al celei de-a 10-a cărţi, unde precizează că el a fost purtat de un număr de DIVI. Adaugă de altfel un aspect literar comun, precizând că moartea sa a fost anunţată de apariţia unei comete pe cer. Două monede comemorative au fost emise la puţin timp după moartea sa, una purtând ca legendă pe avers? DV (*divus)* CONSANTINVS PT AVGG (*pater augustorum*) şi reprezentându-l, pe revers, cu capul nimbat. Alta, fără legendă, îl reprezintă pe împăratul decedat conducând o cvadrigă, deasupra având mâna lui Dumnezeu. În concluzie, o *apotheosă* tradiţională.

VI. Un încăpăţânat activ şi binevoitor

1. ***Trachala.*** Panegiriştii lui Constantin subliniază marea sa asemănare cu tatăl său. Efigiile monetare o confirmă. Nasul acvilin le este caracteristic. Panegiricele laudă frumuseţea sa şi ochii săi inteligenţi, gravitatea frunţii sale, calmul său în privire şi în voce ca şi prestanţa mersului. După Nazarius, era de asemenea un prinţ zâmbitor, a cărui veselie îi tempera majestatea feţei. Îl caracteriza „un nu ştiu ce venerabil şi amabil", care contrasta cu ceilalţi principi şi îi fermeca pe cei care-l priveau.

Fragment din statuia gigantică a lui Constantin
Roma – Palazzo dei Conservatori

După surse, corpul lui Constantin nu prezenta aspecte neplăcute, decât poate o alopecie şi un gât gros. Găsim acest detaliu la Kedrenos, un autor bizantin din secolul al XI-lea, care, în a sa *Synopsis historion*, elaborează portretul fizic cel mai complet pe care îl avem despre Constantin, pornind de la surse care nu ne sunt în întregime cunoscute:

„Constantin cel Mare era de talie mijlocie; avea umeri largi şi ceafa groasă şi, pentru acest motiv, era supranumit „Gât gros" (= îndărătnicul, încăpăţanatul) (*trachelon auton épônomazon*). Avea tenul roşiatic şi părul răsfirat şi neted. Barba sa era rară şi nu-i acoperea faţa decât într-un loc. Nasul său era probabil încovoiat, ochii săi erau cei ai unui leu; era prietenos şi faţa sa era foarte senină. Nu era decât un mediocru ştiutor de carte. Se prevala de o cumpătare perfectă în a-şi reprima poftele stomacului. Iată de ce a evitat multiplele boli ale corpului său, a cărui constituţie fragilă era minată de o lepră care, urmare a unor multiple dizgraţii, îi dădea un aer sălbatic."

Acest portret nu încearcă să înfrumuseţeze pe împărat, care, cum se poate constata, nu avea nimic de Apollo. Particularitatea umerilor săi şi a gâtului puternic i-ar fi atras porecla populară de *trachala* (din grecescul *trachalas*: gât gros, ceafă mare). Este de notat că aceasta avea un sens figurat pozitiv, căci, la romani, această particularitate fizică demonstra obstinaţie şi temeritate. Într-un pasaj obscur, autorul lucrării *Epitomé de Caesaribus* precizează originea acestui supranume popular. Constantin primise porecla familiară de „Trachala" pentru că a fost un cârmuitor excelent timp de 10 ani, un brigand în următorii 12 ani, apoi un orfan risipitor în ultimii săi 10 ani. Porecla indica o formă de tenacitate. Ar trebui poate să legăm porecla de fraza precedentă, ceea ce i-ar conferi un înţeles ironic.

Constantin era deci de talie mijlocie, dar foarte solid. Barba sa era în acest timp răsfirată, motiv pentru care o şi rădea. Arborând o faţă imberbă, el se distinge astfel de tatăl său şi de colegii săi tetrarhi. Polemius Sever aduce câteva precizări asupra părului său. Deoarece era rar, Constantin ar fi apreciat portul diademei, căci aceasta îl ajuta să se pieptene şi să-l strângă. *Epitomé* precizează de altfel că el purta această diademă în permanenţă (*perpetuo*). Cochetăria unui om ameninţat de calviţie ? Fără îndoială, căci Iulian ironizează preocupările sale capilare tratându-l de „frizer".

Există de asemenea „lepra", care a generat o legendă. Prin „lepră", nu trebuie să se înţeleagă aici tipul de lepră care mănâncă corpul şi-l mutilează. Înaintaşii înţelegeau prin acest cuvânt afecţiunile dermatologice. Acestea puteau să fi stat foarte bine la originea debilităţii pilozităţii sale şi ar explica roşeaţa sa. Aceste simptome sunt cele ale unei maladii de foliculită, de mucinoasă foliculară sau calviţie inflamatorie («Pinkus»). Aceasta se manifestă într-adevăr prin zone lipsite de puf şi păr şi prin plăgi roşiatice pe faţă şi ceafă. Oricât de neînsemnată, acestă „lepră" consta deci fără îndoială în papule foliculare, bube de culoare roză sau roşie. După Kedrenos, s-ar fi vindecat imediat după victoria sa asupra lui Maxentius. „După intrarea sa în Roma, el i-a convocat pe medici, care i-au vindecat boala."

Kedrenos precizează că împăratul se bucura de o sănătate robustă — ca tatăl său — şi că stilul său de viaţă, dominat de moderaţie, l-a apărat în faţa bolilor. Eusebius scrie acelaşi lucru (*VC*, IV): „Avea corpul sănatos şi robust, fără nici o boală, nici diformităţi".

În panegirice, bineînţeles, se cuvin recunoscute formulele convenţionale. Le revenea acelora ce le compuneau

să urmeze regulile genului laudativ. Desigur, asemănarea cu un tată unanim apreciat exalta moştenirea şi continuitatea dinastică, şi găsea în aceasta o utilitate politică. Ca şi pe monede, unde Constantin este practic copia tatălui său. Totuşi aceasta nu era o ficţiune. Frumuseţea face de asemenea parte din locurile comune. În momentul redactării panegiricelor, Constantin era în floarea vârstei. Şi dacă Nazarius evocă singularitatea aspectului său plăcut, o făcea pentru a opune această francheţe alurii afectate şi rigide care era în mod obişnuit cea a principilor. El zice că Constantin se înroşea uşor, imputând deci cu rezervă ceea ce se datora fără îndoială problemelor sale de piele. Pe de altă parte, aptitudinea sa de *hilaritas* transpare în discursul său, ca garanţie a unor timpuri noi.

După Eusebius (*VC*, IV), Constantin păstra o frumoasă alură chiar şi după ce depăşise 60 de ani: „El avea încă faţa foarte frumoasă şi nu exista încă un tânăr bărbat care să fie mai puternic decât el, nici mai îndemânatic la toate felurile de exerciţii. Încă îl vedeai la această vârstă exersând, urcând pe cal, mărşăluind în campanii şi purtând război împotriva duşmanilor săi, obţinând, ca de obicei, victorii şi trofee, fără masacre şi fără a vărsa sânge."

2. Un caracter bine oţelit. Panegiricele îl înzestrează pe Constantin cu multe trăsături de caracter. Mai întâi o mare timiditate. El înroşea uşor, dar am văzut că ar fi putut fi vorba şi de carnaţia sa naturală. Urmează compasiunea. Cu reputaţia de a fi prietenos, ştia să asculte răbdător, iar răspunsurile sale erau binevoitoare. Eusebius precizează că îi plăcea să discute cu prietenii. *Epitomé de Caesaribus* îl caracterizează ca fiind „împăciuitor în numeroase privinţe". Era prompt în promisiunile sale şi se purta ca atare, ca de pildă în cazul binefacerilor sale faţă de oraşul Autun.

În timpul trecerii sale în ţara eduenilor, a deplâns ruina cetăţii. Înţelegător, el propune cetăţii fie o reducere de impozit de 7000 *capita*, fie o reducere până la 20%; discursul de mulţumire se minunează de faptul că împăratul ar fi întrebat în mai multe rânduri dacă nivelul acestei reduceri era suficient. Accepta sfaturi, dar totodată putea să decidă împotriva lor: ca în anul 312, când a înaintat spre Roma, în ciuda părerii anturajului său şi a oracolelor.

Iertarea, compasiunea şi lipsa de cruzime formau deci o trăsătură dominantă a caracterului lui Constantin, în orice caz înainte de 324. Îi repugna să facă să curgă sânge roman. Dovadă atitudinea sa din timpul asediului Marsilliei, în 310: ordonă retragerea trupelor sale pentru a evita un masacru mai mult decât probabil. Doi ani mai târziu, îi iartă pe majoritatea partizanilor lui Maxentius. Aurelius Victor, care îl numeşte „părintele tuturor virtuţilor", subliniază astfel clemenţa sa faţă de vechii duşmani. După Eusebius, calităţile lui Constantin erau blândeţea, umanitatea, bunătatea şi răbdarea.

La începutul domniei sale, îi plăcea să ia parte personal la bătălii. Oratorul din 313 deplângea această „ardoare excesivă" care-l făcea să-şi rişte viaţa, un posibil prejudiciu pentru «republică». De asemenea, acesta se ofensa, căci, după el, nu se cuvenea ca un principe să se implice (*non decet laborare*)? Om paradoxal, era violent în luptă şi, odată aceasta terminată, redevenea cel mai uman dintre oameni. În activităţile sale civile, el dovedise aceeaşi înclinaţie pentru acţiune personală. Astfel, *Epitomé de Caesaribus*, (41) precizează că ţinea să „citească şi să scrie el însuşi, să asculte personal delegaţiile şi să reflecteze la doleanţele provinciilor pe care acestea le reprezentau".

Panegiristul din 313 îl consideră neobosit şi dominat de o ardoare continuă (*continuus ardor*): „natura se odihneşte iarna, zice el, dar nu şi Constantin". Această uriaşă energie este de asemenea evocată şi de Orosius, care îi spune *strenuissimus*. Este adevărat că rareori rămânea mult timp în acelaşi loc şi aprecia mişcările de trupe surprinzătoare şi fulgerătoare.

Dar această ardoare se conjuga se pare cu o imaginaţie vie şi o ascuţită şiretenie. După cucerirea oraşului Aquileia, în 312, nu se ştia cum trebuiau supravegheaţi prizonierii. Constantin a fost cel care a sugerat topirea săbiilor lor pentru a confecţiona cătuşe. În campaniile sale contra barbarilor renani a folosit de asemenea multe vicleşuguri: retrageri simulate şi chiar deghizarea.

Caracterul său era deci imprimat de moderaţie, dar în acelaşi timp foarte decis. I se imputa chiar o absenţă de măsură: dacă vrem să punem de acord aceasta cu spusele panegiriştilor, trebuie să vedem aici mai ales tendinţa unui neobosit angajament personal.

Nazarius îl numeşte cast: „un merit rar şi divin", precizează el, graţie căruia cele mai frumoase femei ale Romei nu au avut a se teme de el în toamna anului 312. O trăsătură de caracter pe care o confirmă şi Kedrenos, dar într-o frază ambiguă, care poate de altfel desemna atât cumpătarea sa în mâncare, cât şi abstinenţa sa sexuală.

Nazarius face de asemenea elogiul calităţilor sale de părinte, iar Eutropius zice că a fost un părinte excepţional pentru cei pe care îi proteja. Fidel, el contribuia la îmbogăţirea lor. Dar pentru o minoritate dintre aceştia, adaugă el, era un prieten mai puţin sigur. Altfel zis, un om bănuitor, ceea ce, la un principe, era mai degrabă o calitate politică.

Autorii cei mai critici faţă de Constantin sunt Iulian şi Zosimos. Cel din urmă îl acuză de rea credinţă, precizând că încălcarea propriilor jurăminte era o obişnuinţă. Îl acuză de asemenea de un orgoliu excesiv, precizând că nu suporta să fie contrazis. În fine, Athanasius îl considera înclinat spre excese de furie; trebuie spus că acestea îi dădeau de furcă şi că dezacordurile doctrinare ale episcopilor orientali îl iritau frecvent.

3. Un incontestabil interes pentru studii. Eusebius zice că împăratul Constantin îşi traducea discursurile în greacă (*VC*, IV). Piganiol a dovedit că el stăpânea prost această limbă. Aserţiunea este fantezistă, căci aceste traduceri erau o muncă obişnuită a birourilor. Se ştie de la Sozomenos că stăpânea în aşa măsură greaca încât a participat la dezbaterile Conciliului de la Niceea. În schimb, deşi interesat de dezbaterile teologice, nu a fost el însuşi teolog.

Constantin a fost educat în palatele de la Nicomedia şi Tesalonic. Dar viaţa sa ia foarte timpuriu o direcţie militară. În consecinţă, el nu a primit decât o cultură literară superficială: *Anonymus Valesi* precizează că era *litteris minus instructus*. În timp ce, ca părinte, supraveghează grijuliu educaţia fiilor săi. De altfel, face apel la cel mai bun retor latin al timpului său, africanul Lactantius, pentru a da lecţii fiului său Crispus, la Trier.

Mai multe surse semnalează faptul că împăratul Constantin a dispus amplasarea de statui ale Muzelor — cele de la Helikon — în palatul său din Constantinopol. Deşi nu era un veritabil *mousikos anêr* (om al Muzelor), nu este mai puţin adevărat că aspira să fie. Este adevărat că susţine artele liberale, în particular, după *Epitomé*, studiile literare. O dovedeşte interesul său pentru medici şi profesorii publici, care au fost scutiţi de anumite obligaţii, în special cele municipale, şi pentru arhitecţi, actorii

privilegiaţi ai construcţiilor sale, pe care dorea să-i atragă în numeroasele sale şantiere. Vom prefera să ne alăturăm opiniei lui Eutropius, după care Constantin s-a consacrat artei de a guverna bine şi studiilor. Altfel spus, el s-a interesat de filosofia politică şi de artele liberale. Ceea ce este departe de imaginea militarului ilir incult, care adeseori i s-a atribuit voit. De altfel, filosofii au fost invitaţi să participe la dezbaterile Conciliului de la Niceea. Este o greşeală să se considere că aceasta s-a făcut la sugestia episcopilor creştini. Mai degrabă trebuie să vedem în aceasta o iniţiativă a lui Constantin, care dorise ca logica discursului filosofic să fie de asemenea prezentă, cu scopul de a susţine reflexiile şi rezoluţiile conciliului. Se ştie printre altele de la Eutropius că-i plăcea să-şi compună el însuşi discursurile şi că ar fi redactat o cuvântare în latină adresată Conciliului, care a fost apoi tradusă în greacă.

4. Teza schimbării. În aprecierile asupra caracterului lui Constantin, sursele se contrazic. De unde se deduce că unii autori minţeau, sau se arătau partinici.

Este posibil să conciliem aceste izvoare dacă le judecăm în lumina lui Eutropius. Acesta nu era creştin; deci nu poate fi suspectat de parţialitate atunci când elaborează elogii lui Constantin. Atunci când zice că acesta poseda „numeroase calităţi (*virtutes)* fizice şi morale", el supralicitează în sensul panegiricelor din anii 307–321 şi înlătură ipoteza elogiului de circumstanţă. Mai interesant este faptul că Eutropius împarte domnia lui Constatin în două perioade. Prima, când poate fi comparat cu cei mai buni împăraţi romani, şi a doua, unde se impune comparaţia cu împăraţii mediocri. Ar putea fi un pic forţată această aserţiune, din cauza câtorva remarci evazive. Începând cu 324, succesul asupra lui Licinius l-ar fi făcut arogant, pierzând „câte puţin din popularitatea sa anterioară, plăcută sufletului", cea atât de lăudată de panegirice. De adăugat

că cea mai mare parte a legilor sale au fost superflue şi unele chiar severe. Regăsim aceste aprecieri şi în *Epitomé de Caesaribus,* care îl numeşte „avid de laude" şi subliniază marea severitate a legilor contra calomniei. În plus, acest ultim text, mai curând slab închegat şi adeseori supus cauţiunii, rezumă lapidar domnia lui Constantin în trei părţi: ar fi fost un împărat excelent timp de 10 ani, apoi un brigand în următorii 12 ani şi, în sfârşit, în timpul ultimilor 10 ani, un orfan excesiv de risipitor. Potrivit aceastei tripartiţii, cea mai bună perioadă a domniei ar fi fost cea dintre 306–316, iar cea mai proastă cea dintre 316 până la 327. De ce îl numeşte *latro* (brigand) în această a doua perioadă ? Din cauza războiului contra lui Licinius sau a multiplicării impozitelor? În sfârşit, după moartea mamei sale, anii 328–337 au fost caracterizaţi printr-o uriaşă risipă. Fără îndoială este vorba de cheltuielile ocazionate de construirea Constantinopolului.

Dacă facem o legătură între aceste remarci şi o lectură atentă a surselor în ceea ce priveşte cronologia, se pare că într-adevăr ne găsim în faţa unei schimbări notabile a lui Constantin. Până în 324, a fost principele mărinimos şi modest al Imperiului din Occident. Dar, în 324, el descoperă, o dată cu Orientul, şi disputele sale religioase, iar excesele sale de furie pot fi puse în legătură cu exasperarea provocată de certurile dintre episcopi. Pe de altă parte a avut, în 326, delicata afacere de familie care a dus la executarea lui Crispus, apoi la moartea Faustei. A doua parte a domniei a fost astfel cea în care el a cunoscut influenţa câtorva episcopi orientali, care l-au îndreptat spre o politică mai puţin suplă. Pentru a guverna singur întregul Imperiu, *hilaritas*-ul anilor galici şi iliri nu mai reprezenta o soluţie.

Constantin nu era *multiplex* şi *multiformis* ca Hadrian, nici acea „galerie de portrete care nu se aseamănă între ele" evocată de Piganiol. Caracterul şi maniera sa de guvernare se vor modifica începând din momentul în care îşi extinde puterea monarhică asupra întregului Imperiu. El înfruntă simultan problemele ce ating unitatea familiei sale şi cea a Imperiului. Această evoluţie nu este deloc surprinzătoare. Atunci când un om domneşte mai mult de 30 de ani, ar fi uimitor să nu observăm nici o schimbare în temperamentul şi conduita sa.

Capitolul II

REGIMUL CONSTANTINIAN

Constantin pune capăt experienţei poliarhice imaginate de Diocleţian. Dar formaţia sa politică era marcată de acest sistem original şi de maniera în care Diocleţian concepuse puterea imperială. Astfel, el nu revine decât parţial la principatul dinainte de 285. Caracteristica regimului constantinian a constat tocmai în împletirea unor aspecte ale vechiului principat cu imperiul lui Diocleţian, bazată pe un aparat de stat întărit. Prin aceasta, el oferea o sinteză novatoare din elemente deja cunoscute. Până în 324, a fost o perioadă de tranziţie, unde tradiţia se înfruntă cu noutăţile. Dar, o dată devenit singurul stăpân al Imperiului, Constantin întreprinde de îndată reorganizarea administraţiei, schimbând titulatura demnitarilor, modificând atribuţiile lor, şi creează noi funcţii.

În acelaşi moment s-a făcut alegerea definitivă a noii sale capitale: Constantinopol.

I. Exaltarea figurii imperiale

1. Legitimitatea dinastică. Constantin o rupe foarte timpuriu cu sistemul tetrarhic, pentru a se legitima de la tatăl său.

A) *Afilierea la Claudius al II-lea.* Autorul panegiricului VII, pronunţat la Trier în 310, precizează: Constantin s-a născut împărat (*imperator ortus es!).* El afirmă într-adevăr că este al treilea împărat al unei familii care deja număra

doi: Constantius, bineînţeles, dar şi Claudius al II-lea Goticul, învingător al alamanilor şi al goţilor. Aceasta este o ascendenţă imaginară, destinată să legitimeze şi mai bine pe Constantinizi, valorizându-i prin intermediul unui trecut glorios.

În ediţia pe care a dat-o *Istoriei Auguste* (R. Laffon, „Bouquins", 1994), André Chastagnol pune la punct această problemă, prin introducerea vieţii lui Claudius Goticul. Autorul *Istoriei Auguste,* care scria la sfârşitul secolului la IV-lea sau la începutul secolului al V-lea, începe textul consacrat lui *divus Claudius* printr-un omagiu adus lui Constantius Chlorus. Claudius era un *Aurelius*, iar Constantius un *Flavius.* Dar nici o alianţă între cele două familii nu transpare din numele lui Constantius. Este vorba, pentru a relua expresia lui Chanstagnol, de „o filiaţie fabricată". Eutropius, *Anonymus Valesi* şi autorul *Istoriei Auguste* ocolesc obstacolul netransmiterii gentilicului, imaginând o ascendenţă a lui Constantius din Claudius prin femei. *Anonymus Valesi* face astfel din Constantius fiul unei nurori a lui Claudius. În schimb, este adevărat că Constantius şi Claudius erau originari din aceeaşi regiune.

B) *Familia Flavia.* Gentilicul — numele de familie — al lui Constantin era Flavius. Devenind imperială, familia Flavia va face obiectul unui cult. Faimosul rescript de la Hispellum (Spello, în Umbria), care datează din anii 330, autoriza pe hispellini să construiască un templu închinat familiei Flavia. Cultul avea să fie oficiat de către un colegiu de preoţi care-i erau special destinaţi.

Gentilicul Flavius s-a răspândit în rândul aristocraţiei. De altfel, este interesant de constatat numărul de consuli care-l vor purta în timpul domniei lui Constantin. Fără îndoială, acest nume îi „împodobea" pe prietenii şi

însoţitorii împăratului care erau recunoscuţi ca atare. A fost, de asemenea, dat şi unor oraşe: Autun, Cirta şi Bizanţ sunt exemplele cele mai faimoase.

În plus, au fost bătute monede cu efigiile Elenei şi Faustei.

C) *Rădăcini profunde.* Textele s-au întemeiat de îndată pe victoria „de la Milvius" pentru a-l legitima pe Constantin. Într-o carte recentă (*La légitimité du prince*, Paris, Harmattan, 1997), Jean-Luc Desnier a pus în lumină relaţiile dintre panegiricul lui Nazarius şi concepţia indo-europeană a suveranităţii. De altfel, povestirile creştine, care amintesc desenarea chrismei pe scuturi, vor face implicit din Constantin un nou Numa, integrând astfel convertirea prinţului în dimensiunile mitice ale fondării şi istoriei Romei.

2. Caesarii. Constantin restaurează o monarhie de tip dinastic. Reluând o veche tradiţie, el conferă titlul de *Caesari «nobilissimi»* fiilor săi. La 1 martie 317, au fost Crispus, în vârstă de 14 ani, şi Constantin cel Tânăr, încă bebeluş. A venit rândul lui Constantius în 324 şi al lui Constans în 333. În septembrie 335 el conferă acest titlu şi nepotului său Dalmatius. Crispus fiind mort în 326, au rămas deci 4 *caesari* în timpul ultimilor trei ani ai domniei. În plus, Constantin conferă fratelui lui Dalmatius, Hannibalianus, titlul de „Rege al regilor şi al naţiunilor pontice" şi comanda garnizoanei din Cesareea Cappadociei.

Titlul de *caesar* a fost astfel atribuit copiilor de la cea mai fragedă vârstă. Aceasta indică clar care era obiectivul lui Constantin: prin aceste numiri, el dorea stabilirea moştenitorilor prezumtivi şi asigurarea continuităţii dinastice a bărbaţilor din ginta Flavia. *Caesarii* au fost trimişi în reşedinţe aflate fiecare în altă regiune a imperiului. Crispus în Gallia, Constantin, apoi

Constans, în Italia, Constantius în Orient, Dalmatius în Illyricum. Se schiţa astfel, spre 335, o prefigurare a hărţii succesorale pe care Constantin urmărea să o impună. Vârstnicul Constantin al II-lea era destinat să-i succeadă ca *augustus*, cei doi fraţi mai mici şi vărul său urmând să-i fie *caesari*. Cele trei prefecturi regionale ale pretoriului care existau în 337 indicau care va fi domeniul fiecăruia dintre ei. Orientul pentru Constantius al II-lea, Galiile pentru Constans, Thracia pentru Dalmatius.

3. Titulatura şi mistica imperială.

A) *De la Hercule la „Sol invictus"*. Fiu al lui Constantius Chlorus şi recunoscut ca *caesar*, Constantin făcea parte din linia Herculilor. Devenind ginerele lui Maximianus, el întăreşte această apartenenţă. Dar, în 310, după probabila sa trecere pe la sanctuarul apollinian de la Grand, în regiunea leucilor[32], el abandonează orice referinţă la linia herculeană. Panegiricul din 310 o trece semnificativ sub tăcere. Aceasta reprezenta abandonarea unuia dintre fundamentele sistemului tetrarhic şi restabilirea legăturii cu *Sol invictus*, cult favorizat de Aurelianus între anii 270–275. Acest ataşament la o monarhie solară dezvăluie ambiţiile sale, care erau în contradicţie cu ideologia trasată de Diocleţian şi laborios perpetuată de Galerius. Reprezentarea şi legenda lui *Sol invictus* vor figura pe monedele constantiniene până în 324.

B) *Maximus*. Epitetul de *Maximus* (Foarte mare) i-a fost dat lui Constantin de Senatul roman în toamna lui 312, după victoria sa asupra lui Maxentius. Făcea din el primul *augustus*, ceea ce era în contradicţie cu ordinea ierarhică a tetrarhiei şi un afront pentru Maximinus Daia, *augustul* cel mai vechi după moartea lui Galerius, câteva luni mai înainte.

---

[32] Trib din zona Belgiei. (N.tr.)

C) *Victor.* Ca urmare a victoriei definitive asupra lui Licinius, în 324, menţiunea de *Sol invictus* dispăru de pe monedele şi din titulatura lui Constantin. Renunţând la *Sol*, el adoptă epitetul mai modest de victorios (*Victor*). Dar această modestie nu era mai puţin triumfătoare. Legendele monetare vor înmulţi calificativele de glorificare, precum: *victor omnium gentium* (învingător al tuturor popoarelor), *ubique victor* (pretutindeni victorios) sau *rector totius orbis* (conducător al lumii întregi). Cât despre semnătura din scrisorile sale, Eusebius zice că era întotdeauna aceeaşi: *Nikêtes Konstantinos Mégistos Sebastos*, adică echivalentul grec al lui *Victor Constantinus Maximus Augustus.*

D) *Alte elemente ale titulaturii*: Constantin era, de asemenea, ca şi predecesorii săi din secolul al III-lea, *Pius, Felix* (PF pe monede). Aceste două adjective subliniau devotamentul filial şi religios, precum şi norocul, semn al protecţiei divine. El purta, de asemenea, titlul de *Pater patriae* (părinte al patriei) pe care împăraţii îl vor primi după Augustus[33].

E) *Epitete creştine oficiale.*

— *Isapostolos.* Termenul grec *isapostolos* (egal Apostolilor) nu aparţinea titulaturii oficiale a lui Constantin. Eusebius de Cesareea îl numeşte astfel pentru a sublinia rolul său important în răspândirea creştinismului.

— *Hiparchos al lui Dumnezeu.* Tot Eusebius este cel care îl califică astfel pe Constantin în al său *Discurs al tricenalelor*

[33] ***Caius Iulius Caesar Octavianus***, primul împărat roman din dinastia Iulia-Claudia, care a domnit între 27 î.Hr.–14 d.Hr., nepot pe linie maternă al lui Iulius Caesar. Inaugurează un nou regim politic — Principatul — prin care principele cumula o mai mare putere în stat, deşi formal erau respectate instituţiile tradiţionale. (N.tr.)

(7, 13). Acest termen grec îi desemna, în partea orientală a Imperiului, pe guvernatorii de provincii.

— *„Episcop din afară"*. După Eusebius, însuşi Constantin s-ar fi numit aşa într-o discuţie cu episcopii (*VC*, IV): „Eu sunt episcopul numit de Dumnezeu, ca şi voi de altfel, dar voi sunteţi în Biserică, iar eu în afară." În ciuda clarităţii sale, această locuţiune a suscitat numeroase comentarii. Însemna ea că în calitate de împărat şi creştin Constantin era episcopul romanilor care nu erau creştini? Vedem în aceasta mai degrabă că autoritatea sa era egală cu cea a episcopilor ca urmare a originii sale divine, dar care se exercita în lumea profană.

4. Efigii şi statui. Puterea şi recunoaşterea acesteia se realiza printr-o largă difuzare a portretelor imperiale. Prin monede şi monumente, bineînţeles, dar de asemenea prin tablourile pictate. Unul dintre primele acte ale unui împărat nou proclamat era de a le trimite în provincii, unde erau expuse. Constantin a făcut la fel în 306 şi se ştie că Maxentius le-a pângărit şi le-a rupt.

Pe monede efigia cea mai frecventă a lui Constantin era cea de bust încoronat spre dreapta. Fizionomia sa este foarte apropiată de cea a lui Constantius Chlorus, cu un nas uşor încovoiat, dar cu un obraz imberb. Este de asemenea reprezentat cu coif, ca nu de mult Probus, Aurelian şi tetrarhii dinainte de 300.

Cea mai frumoasă statuie a lui Constantin care s-a conservat este cea care se găseşte în noua basilică a Forumului şi ale cărei fragmente — picioarele, mâinile, capul — se găsesc în curtea interioară a palatului conservatorilor din Capitoliu, la Roma. Spre deosebire de statuile tetrarhilor pe care le cunoaştem, aceasta era o statuie de dimensiuni gigantice. Ochii împăratului, proporţional mult mai mari, sunt îndreptaţi spre cer. Arătătorul de la mână este îndreptat în semn de autoritate.

Împăratul nu era numai primul dintre cetăţeni, ci un monarh care-şi primise puterea de la divinitate. El devenea deci reprezentantul său. Reversul monedelor o demonstrează: mâna lui Dumnezeu ieşind din nori şi întinzând diadema lui Constantin.

Începând cu 326, efigiile vor purta nimbul. Capul împăratului era înconjurat de un fel de bulă reprezentată într-o manieră plană printr-un cerc. Acest nimb nu avea o semnificaţie creştină, dar indica în acest mod că împăratul participa la ordinea divină.

5. O mistică ariană a puterii imperiale? În 336, în anul tricenalelor lui Constantin, Eusebius de Cesareea pronunţa un discurs comemorativ, *Triakontetairikos*, care exalta puterea monarhică aşa cum o stabilise Constantin. Acesta era comparat cu Soarele, iar cei patru *caesari* cu razele sale. El dezvoltă imaginea după care Constantin conducea o cvadrigă regală, menţinând între cei patru *caesari* o armonie celestă.

În acest discurs, legătura cu Dumnezeu este evidentă. Pentru Eusebius, poliarhia, ca şi politeismul, duc la anarhie. Unui singur Dumnezeu trinitar, îi corespunde pe pământ un singur monarh conducându-i pe *caesarii* săi. În acest text apare cel mai clar corespondenţa între concepţia ariană a lui Dumnezeu şi monarhia constantiniană. Dar, de asemenea, influenţa neoplatonismului, prin exaltarea unităţii. Această singulară reîntoarcere a imaginii solare, la 12 ani după abandonarea sa pe monede, arată până la ce punct concepţiile creştine asupra lumii şi divinităţii rămâneau legate de cultura şi religia antică.

Numismatica pare de asemenea să reflecte instaurarea acestei ideologii. Astfel, între 320 şi 324, Crispus a bătut la

Sirmium o piesă de argint pe reversul căreia erau reprezentaţi Constantin şi primii săi doi fii, Crispus şi Constantin al II-lea, cu legenda *Felicitas Perpetua*. *Augustul* şi cei doi *caesari* sunt aşezaţi pe un tron. Constantin este în centru şi cele trei personaje sunt de aceaşi mărime.

Modelul noului *solidus* bătut la Constantinopol în 330 este foarte diferit. Constantin este singurul aşezat pe un tron, în centru. El poartă togă iar capul său este nimbat. *Caesarii*, Constantin al II-lea şi Constantius al II-lea, poartă haină militară şi sunt în picioare, cu privirea îndreptată spre tatăl lor. Chiar şi în picioare, ei sunt mai mici cu un cap decât tatăl lor aşezat. O ierarhizare a fost deci introdusă între cele două date, cu scopul de a pune în evidenţă figura *augustului*, subordonându-i într-o manieră explicită *caesarii*. Tentaţia de a vedea aici o pliere a ideologiei imperiale de la simbolistica trinitară creştină la simbolistica ariană este mare. Altfel spus, de la un principat colegial la o monarhie autocratică.

II. Palatul sacru

Se pare că în prima parte a domniei sale, Constantin s-ar fi lăsat mai degrabă în voia temperamentului său, ceea ce făcea din el un personaj mult mai prietenos. Dar progresiv moşteneşte organizarea palatului aşa cum fusese realizată de Diocleţian şi ceilalţi tetrarhi. Aceasta avea integrate elemente de etichetă persană. Ea avea să facă din împărat un monarh puţin accesibil, la care se ajungea printr-un protocol hieratic.

1. Reşedinţele imperiale. Constantin a locuit succesiv în cinci capitale. Ar fi totuşi deplasat să afirmăm că a fost un împărat nomad. Într-adevăr, aceste deplasări succesive au fost produsul circumstanţelor, urmărind să extindă progresiv autoritatea sa spre est. Din împărat galic, el

devine împărat al Occidentului, apoi reuneşte tot Imperiul sub autoritatea sa. Este deci logic ca, în calitate de centru viu al Imperiului, el să se fi deplasat astfel în căutarea unei capitale, care nu a putut fi definitivă decât după 324. Reiese din această cautare că s-a îndepărtat de Roma, pe care ar fi putut-o alege din 312. Nu din ostilitate, ci din contră. Aşa cum deja a remarcat Gilbert Dagron, pentru o mai bună integrare a Orientului în Imperiul roman.

A) *Trierul* a fost prima reşedinţă a lui Constantin ca împărat. Va locui aici până la sfârşitul anului 315, pentru a putea face faţă barbarilor renani.

B) *Arles* a fost o tentaţie de scurtă durată (316).

C) *Oraşele balcanice.* Infruntarea cu Licinius îl determină pe Constantin să se instaleze în Illyricum. Optează pentru Sirmium, pe Sava, dar locuieşte de asemenea la Serdica (317–319) şi la Tesalonic (323–324). Locuieşte de asemenea în Illyria între 316 şi 324, apoi între 326 şi 329.

D) *Nicomedia.* Situată în Bythynia, Nicomedia a fost capitala lui Diocleţian. Aici Constantin va locui, de altfel, în timpul copilăriei sale. Va mai locui aici între 324–325, după victoria sa asupra lui Licinius.

E) *Constantinopol.* În 330 Constantin vine să se instaleze în Palatul din noul oraş.

2. Organizarea Palatului.

A) *„Cubiculum".* Camera (cubiculum) desemna ansamblul serviciilor domestice ale Palatului sacru (mâncarea şi băutura, vestiarele, curăţătoria, serviciul la masă, serviciile tehnice). Omul care coordona acest important serviciu primeşte în timpul lui Constantin numele de *praepositus sacri cubiculi.* În 326 primeşte ca ajutor un *castrensis sacri palatii,* care va primi ulterior comanda peste *ministeriales,*

serviciul mesei, al *silentiarii*-lor, care impuneau liniştea în timpul şedinţelor consiliului imperial şi al *pedagogiani*-lor (pajii).

B) „*Consilium*". Consiliul împăratului (*consilium principis*) încă mai era cunoscut sub acest nume în timpul domniei lui Constantin. Sub cea a fiilor săi acesta devine *Consistoriul*. Şefii administraţiei civile şi militare, care primiseră de la Constantin rangul de *comites*, îi erau membri permanenţi: chestorul palatului sacru, şeful oficiilor, cei doi *comites* financiari şi comandanţii trupelor. În plus, împăratul putea, în orice moment, să invite alţi responsabili pentru a asista la şedinţe. Aceştia beneficiau de ajutorul a numeroşi funcţionari: *silentiarii, admissionales*, care introduceau vizitatorii (delgaţiile, ambasadele) şi grefierii (*a secretis*).

Consilium-ul rezolva problemele importante, primea ambasadele, proceda la numirea funcţionarilor şi uneori funcţiona ca o curte de apel.

C) „*Adoratio Purpurae*". În a sa *Vita Constantini*, Eusebius notează că, în palatul său de la Constantinopol, împăratul luase obişnuinţa de a purta o nouă diademă, ornată cu mai multe rânduri de pietre preţioase. Autorul lucrării *Epitomé* o confirmă: împăratul purta o haină regală preţioasă şi nu-şi abandona diadema. Audienţele imperiale se desfăşurau în cadrul unei ceremonii teatrale de adorare a purpurei: vizitatorii trebuiau să îngenuncheze şi îmbraţişau poala mantiei imperiale, *paludamentum*-ul.

3. Înalţii funcţionari palatini.

A) *Chestorul Palatului sacru.* În cursul anului 320, chestorul împăratului a primit acest **titlu**. Apropiat al împăratului, era vocea sa şi se exprima în numele său. El era cel care primea plângerile şi cererile care-i erau adresate. Funcţia sa îl făcea un apropiat al împăratului.

B) *Maestrul ceremoniilor.* Acest post este o creaţie constantiniană. Atestat începând cu 320, cu gradul de tribun, acesta primeşte responsabilitatea birourilor Palatului, ca şi diverse alte însărcinări. Atelierele de arme, grajdurile erau plasate sub responsabilitatea sa. Era superiorul ierarhic al notarilor, îi avea în subordine pe *agentes in rebus* şi unităţile de 500 de soldaţi, *scholae,* care înlocuiseră cohortele pretoriene. Cu acest titlu, maestrul ceremoniilor era singurul funcţionar civil cu rang înalt care avea şi atribuţii militare.

C) *Comites financiari.* Finanţele imperiale erau conduse în Palat de doi funcţionari al căror nume se schimbă în anii 320. Roland Delmaire consideră că *rationalis summarum* devine *comite* al Darurilor Sacre cu puţin înainte de 326 şi că *rationalis rei privatae* devine *comite* între 326 şi 329. Primul administra minele, carierele şi atelierele fiscului. El primea venitul anumitor impozite — *tituli largitionales* — şi taxe, ca *vectigalia* oraşelor, gestiona cheltuieleile imperiale şi primea produsul confiscărilor.

Roland Delmaire îi consideră ca „funcţionari de rang inferior, avansaţi în urma unui îndelungat serviciu în funcţii subalterne." De fapt ei erau *perfectisimi*[34] şi nu vor fi avansaţi *clarissimi*[35] decât după ceilalţi *comites* ai consiliului, sub fiii lui Constantin.

4. Birourile. Constantin reorganizează birourile imperiale sub numele de *scrinia,* concentrând activităţile lor. În

[34] Titlu onorific purtat, începând cu secolul al II-lea d.Hr., de înalţi demnitari de rang ecvestru; presupunea scutirea de sarcini şi obţinerea unor privilegii. Mai târziu îşi va pierde valoarea, fiind acordat funcţionarilor de rang inferior ca recompensă pentru durata serviciului. (N.tr.)

[35] Titlu purtat de senatori în secolul I d.Hr. şi care a devenit ereditar pentru descendenţii masculini. (N.tr.)

314, existau 4, în loc de precedentele 6. Trei dintre ele erau plasate sub autoritatea maestrului ceremoniilor în ordinea ierarhică următoare:

a) Scrinium memoriae (Biroul memoriilor) adnota plângerile şi redacta răspunsurile la acestea. În plus, remitea anumite brevete de numire (*probatoria*). În acest birou, *laterculensis* ţinea evidenţa funcţionarilor.

b) Scrinium epistolarum (Biroul scrisorilor) conducea anchetele *(cognitiones)* în cazul plângerilor întemeiate şi înregistra legile.

c) Scrinium libellorum (Biroul cărţilor) primea textele delegaţiilor, asigura corespondenţa cu magistraţii şi elabora brevetele de numire a guvernatorilor de provincii.

Începând cu 319, funcţionarii acestor birouri vor fi numiţi *memoriales*. Această triplă cancelarie folosea o scriere cursivă cu caractere foarte înalte, „literele celeste".

Poşta era asigurată de agenţi în misiune, *agentes in rebus*, a căror existenţă ca un corp de sine stătător datează cu puţin înainte de 326. Aceştia foloseau caii publici ai staţiilor dependente de *cursus publicus*. Acest serviciu trece în 326 sub responsabilitatea maestrului ceremoniilor şi, începând cu 335, va fi controlat de alţi agenţi, *curiosi*.

5. Anturajul lui Constantin.

A) *Episcopii*. Marea noutate a fost introducerea de către Constantin a episcopilor printre consilierii săi apropiaţi. Era unul dintre punctele cele mai vizibile ale adeziunii sale la creştinism. Faptul se constată mai ales după 324. Aceasta nu l-a împiedicat să aibă în jurul lui administratori care nu erau creştini. Creştinarea înaltelor sfere ale administraţiei romane a fost lentă şi progresivă. Acilius Severus este, în 322, primul creştin dovedit care a ajuns

la prefectura pretoriului, apoi, în 323, la consulat şi, în 325, la prefectura Oraşului. Ossius, episcop de Cordoba a fost primul episcop din anturajul lui Constantin. Acestă din urmă l-a însărcinat cu o misiune de încredere în Egipt, aceea de a încerca aplanarea conflictului arian. Misiunea a eşuat, ceea ce-l determină pe Constantin să convoace Conciliul de la Niceea. Cu această ocazie a făcut Constantin cunoştinţă cu Eusebius, episcop al Cesareei Palestinei. În anii 330, el a fost consiliat de un alt Eusebius, episcop arian de Nicomedia, care l-a botezat înainte de moarte.

B) *Apariţia unei noi aristocraţii: comites*. În 312, Constantin conferă o nouă demnitate, cu titlul de comite (*comes*, plural *comites*). În interiorul acesteia erau mai multe categorii:

— „Însoţitorii împăratului", adică prietenii şi oamenii săi de încredere. Printre cei care vor realiza o mare carieră sub Constantin, trebuie să citäm pe Junius Bassus şi Flavius Ablabius. Bassus a fost prefectul pretoriului Palatului din 318 până în 324, apoi al pretoriului pentru Occident din 324 până în 332. Ablabius a fost prefectul pretoriului pentru Orient între 329 şi 337. Vor fi împreună consuli în 331.

— *Comites* care au fost trimişi în anumite dioceze cu competenţe civile. Astfel, în Africa (321) şi în Orient (336). Destinaţi a înlocui un vicar[36] apoi un prefect al pretoriului, misiunea lor a fost în general efemeră.

— acest titlu era de asemenea purtat de comandanţii de armată la nivel diocezan.

[36] Funcţionari ce au apărut în urma reformelor lui Diocleţian, şi care erau reprezentanţii împăratului, de care depindeau direct şi în faţa căruia dădeau socoteală; mereu prezenţi pe lângă guvernatorii provinciilor, pe care îi şi supravegheau; aveau atribuţii atât de ordin economic, cât şi militar. (N.tr.)

— în fine, am văzut că, în anii 324–329, titlul a fost dat şi celor doi responsabili supremi ai finanţelor imperiale.

C) *O demnitate nouă, cea de patriciu.* La sfârşitul domniei sale, Constantin creează demnitatea de *patricius.* Acesta era un titlu onorific şi nu corespundea nici unei funcţii. Cel mai înalt în Imperiu, titlul era destinat să recompenseze servitorii cei mai eminenţi. Era viager, altfel spus nu era transmisibil prin moştenire. Primii *patricii* cunoscuţi au fost Optatus, în 334, şi Iulius Constantius, al doilea frate al lui Constantin şi tatăl lui Iulian, în 335.

III. Reformele administrative ale lui Constantin

1. Restructurarea elitelor. Spre 324–325, Constantin decide desfinţarea vechiului ordin ecvestru. Ea s-a făcut progresiv. După epoca antoniniană, acest ordin devenise, prin multiplicarea *procuratelelor*[37], pepiniera personalului administrativ al Imperiului. Rolul său chiar crescuse în guvernarea provinciilor, căci, în anii 260, Gallienus interzisese senatorilor toate comandamentele militare. În timpul tetrarhiei, aparatul de stat şi armata erau deci în mâinile cavalerilor, care aveau rangul de *perfectissimi.*

Între timp, Constantin decide să sporească Senatul de la 600 la 2000 de membri. Era prima sa modificare de efectiv după Augustus, cu trei secole şi jumătate mai

[37] Slujbe îndeplinite de funcţionari importanţi în administraţia financiară (apăruţi în urma reformelor lui Augustus), în general proveniţi din rândul ordinului ecvestru. Erau numiţi direct de împărat şi li se încredinţau conducerea anumitor departamente; în timp rolul lor în administraţia Imperiului a crescut. (N.tr.)

înainte. Această creştere considerabilă multiplica numărul senatorilor de mai mult de trei ori. În acest scop, Constantin a recrutat masiv dintre *perfectissimi*, care vor fi deci înnobilaţi prin includerea lor în Senat. Această creştere masivă a numărului noilor senatori a însemnat o vastă promovare care a deschis noi perspective ambiţiilor vechilor cavaleri. Căci Constantin decide să încredinţeze din nou înalte funcţii administrative senatorilor. Cum ar fi prefectura pretoriului şi guvernarea provinciilor. Cât despre vechea aristocraţie senatorială, ea se găsea într-un fel pierdută printre *homini novi*. Totuşi, ordinul senatorial a depăşit sensibil prin această sporire cei 2000 de membri. Înscrierea în albumul Senatului a fost deci rezervată numai unei fracţiuni aristocratice a ordinului. Senatul din Constantinopol atrăgând spre el câţiva dintre membrii săi, în special orientali, Senatul din Roma vede din nou, începând cu 330, aristocraţia romană jucând un rol preponderent. Adăugăm că crearea Senatului din Constantinopol a avut ca efect fracţionarea aristocraţiei Imperiului. Această fracţionare a reprezentat un factor centrifugal. Sigur, familiile senatoriale, ca Anicii, puteau să se împartă între Roma şi Constantinopol, dar această fragmentare a pregătit fără nici o îndoială împărţirea Imperiului în două.

Cât îi priveşte pe urmaşii cavalerilor, ei vor purta titlul de *perfectissimi*, dar vor continua mult timp să-l poarte şi pe cel de *viri egregii*. Funcţiile care le-au fost încredinţate erau mai puţin importante decât cele ale vechiului *cursus ecvestru*. Ele presupuneau totuşi scutiri de sarcini. De asemenea, Constantin a construit o barieră legală care i-a împiedicat, fără excepţie, pe decurionii oraşelor să acceadă la acest statut.

2. Reforma progresivă a prefecturii pretoriului. Între 318 şi 331, Constantin recurge la o reformă de mare amploare, cea a prefecturii pretoriului. Aceasta s-a făcut în mai multe etape, prin „tatonări successive în funcţie de circumstanţe" (A. Chastagnol). Funcţia de prefect al pretoriului, care era până atunci cea mai înaltă a carierei ecvestre, exista începând de la Augustus. Prefecţii pretoriului[38], care erau unul sau doi, au văzut rolul lor crescând în cursul secolului al II-lea, până la punctul de a deveni adjuncţii împăraţilor. Constantin îi îndepărtează de Palat şi modifică atribuţiile lor. Încredinţând provinciile imperiului tinerilor săi *caesari*, el va ataşa fiecăruia câte un prefect al pretoriului. De acum înainte, aceştia îşi vor impune autoritatea vicarilor diocezelor şi guvernatorilor de provincii. Se urmărea crearea unui eşalon intermediar între vicari şi Palat. Aceasta presupunea crearea unei tetrarhii, dar la nivel administrativ superior şi nu la nivel imperial. După 332, debutează o nouă etapă o dată cu trimiterea în Africa a unui prefect al pretoriului care nu însoţea nici un *caesar*.

Prefecţii pretoriului erau judecători de apel, răspundeau de ordinea publică şi de *cursus publicus*. Lor le revenea supravegherea corporaţiilor meşteşugăreşti şi a pieţelor, fixarea, repartizarea şi perceperea impozitului funciar, plata salariului funcţionarilor şi aprovizionarea armatei. În schimb, ei au pierdut toate funcţiile militare. Noii prefecţi ai pretoriului au fost deci demnitari exclusiv civili. Ei trebuiau totuşi să plătească şi să aprovizioneze armata. S-a văzut în această separare una din cauzele disfuncţionalităţilor armatei romane după 330.

[38] Prefecţii pretoriului erau iniţial un fel de şefi ai cartierului general al împăratului; aveau atribuţii militare, fiscale, judiciare şi administrative. (N.tr.)

Prin toate consecinţele pe care le-a antrenat în administraţia imperială, această reformă a prefecturii pretoriului apare ca evenimentul politic cel mai important al domniei lui Constantin, dacă nu al secolului al IV-lea. Completând edificiul administrativ realizat de Diocleţian, sporeşte însă numărul birourilor şi al funcţionarilor. Prin aceasta, s-au creat noi debuşee şi noi perspective de carieră pentru elitele romane. Constantin dezvoltă astfel o aristocraţie de funcţii. De acum înainte, nu nobleţea va permite accesul la posturi, ci invers. În felul acesta societatea constantiniană a devenit rezultatul unei veritabile revoluţii, care a pus meritul şi serviciile aduse mai presus de criteriul naşterii.

3. Reforma prefecturii urbane. În 331, Constantin reorganizează prefectura Oraşului, amplificând atribuţiile prefectului. Ca şi prefectul annonei[39], care depindea de împărat încă de la crearea acestei funcţii de către Augustus, prefectul oraşului a fost plasat sub autoritatea sa.

IV. Reformele militare

Adeseori s-a extrapolat un pasaj al lui Zosimos pentru a susţine că Constantin a procedat la o nouă repartiţie a trupelor romane, ceea ce ne duce cu gândul la o schimbare radicală a strategiei defensive a Imperiului. Această

[39] *Annona* (serviciul aprovizionării), instituţie creată de Augustus cu misiunea de a asigura aprovizionarea oraşului Roma; cu timpul această instituţie s-a generalizat în Imperiu, administratorul acesteia fiind responsabil cu aprovizionarea întregului Imperiu. La fel se numea şi tributul pe care Imperiul îl plătea anumitor triburi germanice, în schimbul procurării de soldaţi din rândul acestora, precum şi impozitul în grâne destinat întreţinerii armatei. (N.tr.)

teză a fost repusă în discuţie într-o manieră seducătoare de Jean-Michel Carrié, graţie căruia întrevedem acum adevărata natură a reformelor constantiniene în armată.

1. Recrutarea barbarilor. În 306, Constantin moştenea armata de campanie a tatălui său. Ea era compusă din trupele din Britannia şi cele de pe Rin, călite în campaniile contra picţilor şi popoarelor germanice. Pentru a-l înfrunta pe Maxentius, el a trebuit să mărească sensibil efectivele sale, ceea ce procedura ordinară de recrutare nu-i permitea. El înrolează deci prizonieri barbari în armată, care apoi au jucat un rol deloc neglijabil în victoriile sale italiene din 312. Iată de ce Zosimos îi reproşează de a fi „primul" care a introdus barbari în armata romană. Dacă este inexact cronologic, fără îndoială însă a fost primul care a făcut-o în asemenea proporţii.

2. Începuturile reformei. Acestea ne sunt cunoscute printr-o inscripţie din 311, tabla de la Brigetio. Aceasta conferea scutiri fiscale şi avantaje soldaţilor activi şi veteranilor, dar diferenţiat în funcţie de corpurile de trupe cărora le aparţineau. Acesta este esenţialul reformei militare a lui Constantin: o nouă ierarhizare statutară a armatei.

3. Suprimarea corpurilor de elită ale Romei. A treia măsură militară a lui Constantin datează din toamna lui 312. Îndată după intrarea sa în Roma, ordonă dizolvarea cohortelor pretoriene şi procedează la fel cu *equites singulares*. Pretorienii, cândva unităţi de elită create de Augustus, au fost dezarmaţi, uniformele le-au fost reţinute şi cazărmile, situate în nord-estul Romei, distruse. Constantin creează în locul lor *scholae* palatine, recrutate

dintre barbari, care vor constitui, cu *protectores* romani, *comitatus*-ul său.

4. O nouă aşezare a trupelor în teritoriu? Ideea acceptată de mult timp este următoarea: Constantin ar fi divizat armata romană în două corpuri distincte: o armată frontalieră, compusă din *ripenses* (Benjamin Isaac a arătat că termenul *limitanei* nu a fost folosit înainte de 363) şi o armată de interior, *comitatenses*. Prima utilizare a acestei distincţii într-un text datează din 325 (*CTh*, VII, 20, 3). Acuzaţia lui Zosimos consta în faptul că ar fi golit frontierele pentru a dispune trupele în oraşele din interior, care nu aveau nevoie de ele şi care au şi avut de suferit. Putem deduce foarte repede că strategia de apărare în perdea cedase locul unei apărări în profunzime şi că opţiunile strategice ale lui Constantin erau opuse celor ale lui Diocleţian.

Meritul revine lui Jean-Michel Carrié de a fi limpezit culisele acestei reforme. După el, legea din 325 a impus o tripartiţie ierarhică a armatei, care punea ordine în confuzia privind regulamentele şi tipurile de unităţi. În frunte au fost plasaţi *comitatenses*, trupe mobile în garnizoană în oraşele apropiate de frontiere. *Comitatenses* nu formau deci o armată palatină, ci o armată polinucleică gata să intervină rapid la frontierele ameninţate. Fără îndoială trebuie să vedem în ele trupele pe care Constantin le-a adunat pentru a se lupta cu Licinius şi al căror efectiv depăşea mult *comitatus*-ul împăratului. Carrié ne îndeamnă să nu le confundăm cu *comitatus*-ul care se găsea alături de Diocleţian, apoi de Constantin până în 312, şi care corespunde de atunci cu *scholae* şi *protectores*. Veneau apoi, cu un statut inferior, *ripenses*, unităţi repartizate în forturile din zonele frontaliere. În sfârşit, veneau, în poziţia cea mai puţin importantă, *alares* şi *cohortales*.

Ar fi deci un nonsens să considerăm că reforma lui Constantin a corespuns unei abandonări a frontierelor. Efectivele erau insuficiente pentru a le acoperi, de unde constituirea de unităţi mobile de *comitatenses* nu departe de ele. Reforma lui Constantin a fost de fapt o reformă regulamentară, care nu a avut decât puţine implicaţii geografice şi strategice.

5. Flota. Flota a jucat un rol determinant în victoria lui Constantin asupra lui Licinius. Iar posibilităţile portuare oferite de Cornul de Aur au cântărit mult, fără îndoială, în alegerea Bizanţului pentru construirea Constantinopolului.

6. Comandamentul. Constantin procedează la o „schimbare radicală" (J.M. Carrié) a înaltului comandament.

Trupele erau comandate de *comites* (comiţi) la nivel de diocezǎ şi de *duces* (duci) la cel de provincie. Principala inovaţie a lui Constantin a fost retragerea comandamentului general al armatei prefecţilor pretoriului şi încredinţarea acestuia unor *magistri militum* (comandanţi de miliţii sau de soldaţi). *Magister equitum* deţinea de acum înainte comanda cavaleriei, iar *magister peditum* cea a infanteriei. Aceste funcţii nu sunt formal atestate decât după 337, dar ipoteza creării lor de către Constantin este, în ochii istoricilor, cea mai apropiată de adevăr.

Din secolul al III-lea, cavaleria a ocupat un loc sporit în dispozitivul militar roman, în cadrul căruia nu fusese până atunci decât un auxiliar al infanteriei, mult mai numeroasă. Împărţirea comenzii de către Constantin nu a făcut decât să reflecte această paritate în fapt şi să desăvârşească măsurile lui Gallienus care, în anii 260, crease o armată de expediţie, unde cavaleria ocupa o poziţie importantă. Este posibil ca organizarea de către Constantin a unor *cunei* de cavalerie să nu aibă

la bază nici un considerent strategic ci, după Carrié, să fie o revalorizare statutară a cavaleriei de *comitatenses*, un timp decăzută la nivelul de *ripenses*.

Începând cu 325, armata constantiniană se diferenţiază net de cea din timpul lui Diocleţian. Reformele lui Constantin vor constitui deci realmente o schimbare considerabilă, care a stabilit caracteristicile armatei romane a Imperiului Târziu. Structură piramidală (*Magistri,* comiţi, duci) calchiată pe harta administrativă şi separată de puterile civile; ierarhizarea unităţilor în avantajul unităţilor de *comitatenses*; unităţi cu mici efective (câteva sute de oameni); recrutarea de soldaţi din rândul barbarilor.

V. Politica monetară şi fiscală

Constantin a tras învăţămintele eşecului politicii monetare a lui Diocleţian contra inflaţiei: cea a bimetalismului (294) şi a devalorizării (301). El a recurs la numeroase schimbări, care vor restructura progresiv moneda romană. Acestea au avut loc din 307 şi se vor desfăşura în timp, în funcţie de extinderea puterii sale. Din aceast motiv, istoria monetară a domniei lui Constantin este destul de complexă până în 324. Împăratul a făcut într-adevăr să coexiste monedele moştenite de la reforma lui Diocleţian[40] cu cele create de el însuşi.

[40] În urma acestei reforme, principalele unităţi monetare ale Imperiului au fost: *aureus* (nominal de aur, cântărea 1/60 dintr-o libră), *denarius argenteus* (argenteus; nominal de argint, cântărea 1/96 dintr-o libră), *follis* (nominal de bronz, cântărea 1/32 dintr-o libră), *neoantonianus* (nominal de bronz, cântărea 1/110 dintr-o libră) şi *denarius* (nominal de bronz, cântărea 1/220 dintr-o libră). (N.tr.)

Principalele caracteristici ale politicii sale sunt în număr de trei: crearea şi generalizarea unui nou etalon de aur, *solidus*; abundenţa monedelor de argint şi succesive reduceri ponderale ale monedelor din bilon.

1. Crearea unei monede de aur puternică şi durabilă: *Solidus*. Crearea, apoi generalizarea *solidus*-ului sunt incontestabil marele eveniment monetar al domniei. Această monedă a avut într-adevăr o longevitate excepţională, prima sa depreciere datând de la mijlocul secolului al VI-lea.

Era în primăvara lui 310, se pare, când Constantin a bătut pentru prima dată, într-un atelier din Trier, această monedă de aur. Aria de circulaţie a acestei monede se extinde odată cu autoritatea lui Constantin pe cuprinsul întregului Imperiu.

Solidus-ul cântărea teoretic 1/72 dintr-o libră romană, adică 4,54 g. Era deci mai uşor decât *aureus*-ul, care avea mărimea de 1/60 dintr-o libră (5,4 g). Constantin a avut inteligenţa de a reflecta la eşecul celei pe care o emisese Diocleţian, ca şi a bimetalismului restaurat prin reforma din 294. Cele două monede de aur au coexistat până în 324. Abandonează *aureus*-ul după victoria sa asupra lui Licinius. Într-un context inflaţionist, aceasta ar fi fost tezaurizată şi ar fi ieşit repede din circulaţie. Constantin face din *solidus* un etalon indispensabil asigurându-i circulaţia: nu numai salariile funcţionarilor au fost evaluate şi plătite în *solidi*, dar şi impozitele şi taxele urmau să fie plătite în această monedă. Circulaţia fiind restabilită, încrederea revine şi o dată cu ea prosperitatea economică. În 321, Nazarius îi exprima mulţumiri lui Constantin pentru a fi restabilit o prosperitate care permitea frecvent îmbogăţirea, fără a atrage ruşine.

Încă de la început, *solidus*-ul şi-a purtat bine numele. Longevitatea sa a fost excepţională, dat fiind că aurul a

circulat sub acest nume timp de un mileniu. Succesul său a avut totuşi o consecinţă neplăcută: o mare parte a populaţiei rămânea privată de folosirea acestei puternice monede. Ea nu-şi putea realiza modestele schimburi decât cu monede din metal de calitate inferioară, a căror valoare se deprecia. Şi dacă inflaţia a încetat pentru categorile sociale înstărite, îmbogăţite cu ajutorul *solidus*-ului, ea continua să-i sărăcească pe nevoiaşi. Lipsea o monedă intermediară de argint. Constantin încearcă să suplinească această carenţă prin monedele divizionare, *semissis*, care valorau o jumătate de solidus. De adăugat că au fost emise şi alte piese de aur, *scripulum* şi *quinarius*. Precum şi multiplii comemorativi valorând 1,5, 2,3, 4,5 şi chiar 9 *solidi*.

2. Emisiunile monetare ale lui Constantin.

A) *Moneda de argint*. Constantin a menţinut *argenteus*-ul lui Diocleţian (1/96 dintr-o libră) şi a bătut la Trier jumătăţi de *argenteus*. Către 320, el substituie *argenteus*-ului o nouă piesă, *miliarensis*. Mai întâi în greutate de 1/60 dintr-o libră, un *miliarensis* greu a fost emis la 1/72 începând cu 324. Paritatea sa cu *solidus*-ul era de 14 pentru 1. Numele îi venea de la valoarea sa relativă, echivalentă cu a mia parte dintr-o libră de aur. O altă monedă de argint a fost creată în 324, *siliqua*. Aceasta avea acelaşi titlu ca şi vechiul *argenteus*, adică 1/96 dintr-o libră, ceea ce îi conferea valoarea de trei sferturi dintr-un *miliarensis*. De altfel îl va concura pe acesta din urmă. Dar, în ansamblu, emisiunile de argint au fost mai puţin numeroase decât cele de aur. Raţiunea principală era epuizarea minelor. Inventarierea bunurilor templelor din 331 a permis refacerea stocurilor de aur şi argint şi realizarea de noi emisiuni din aceste metale.

B) *Slăbirea monedelor de bilon.* Monetele de circulaţie curentă erau piesele de bilon. Se numeau *nummi* sau *folles*. Vechiul *follis* îşi vede greutatea considerabil redusă între 307 (8,1 g) şi 313–314 (3,4 g), înainte de a fi scos din uz în 318. Constantin şi Licinius au emis un altul sub numele de *nummus*, dar pentru o valoare de 25 dinari (dinarul de argint nu mai avea curs ca monedă, dar constituia încă o referinţă de cont). Această piesă de 2,6 g avea la origine un diametru de 18–20 mm, dar, în 336, greutatea şi dimensiunea sa au fost reduse (2 g şi 17 mm).

Principala consecinţă a politicii monetare a lui Constantin a fost de a înmulţi cantitatea de aur aflată în circulaţie şi de a-i da o poziţie centrală în sistemul monetar. Dar forţa *solidus*-ului, utilizat după valoarea sa nominală, contribuie la deprecierea monedelor de aramă argintată, care nu aveau decât o valoare fiduciară. Aceasta produce un clivaj social determinant: bogăţia se găsea mai mult ca oricând legată de posesia aurului şi lipsa lui devine încă şi mai mult un indicator al sărăciei.

3. Reorganizarea serviciilor financiare. La începutul domniei lui Constantin, fiscul imperial era plasat sub responsabilitatea a doi cavaleri. *Rationalis summarum* coordona trezoreria imperială şi adjunctul său, *magister rei privatae*, administra domeniile împăratului. Între 320 şi 326, titlurile corespunzătoare acestor funcţii au fost modificate. *Rationalis summarum* devine spre 326 *Comes* al Darurilor Sacre. *Magister rei privatae* devine *rationalis*, apoi *Comes* care administra *res privata*. Aceşti doi funcţionari cu rangul *perfectissimi* îşi împărţeau gestiunea *aerarium*-ului împăratului, de acum înainte separat de casieriile prefecţilor pretoriului.

4. Impozitele. Constantin completează edificiul fiscal pus în aplicare de Diocleţian, întemeiat pe *capitatio-jugatio*[41] şi pe *indiction*. Dacă prima perioadă a domniei a fost una de clemenţă fiscală, cu anularea restanţelor în Gallia, în schimb a doua perioadă dovedeşte o mai mare rigoare.

În 312, intervalul între *indiction*-uri, care era atunci de cinci ani, a fost extins la 15 ani. Verificarea cincinală a cadastrului se dovedise irealizabilă într-un răstimp atât de scurt. Acest enorm efort a fost deci mai bine repartizat în timp. Dar intervalul de 15 ani avea un inconvenient. Într-adevăr, pământurile puteau fi vândute sau devenau pârloage: *jugatio-capitatio* se aplica deci în acest caz pe o bază depăşită. Prin aceasta fiscalitatea funciară risca să se rezeme pe o inadecvare între materia impozabilă şi parcelare.

Constantin sistematizează impozitele ocazionale: aurul coronar (*aurum coronarium*), aurul ofrandelor (*aurum oblaticium*). Aurul coronar se percepea de la conducătorii oraşelor. Era un fel de cadou obligatoriu. Aurul ofrandelor era de asemenea un cadou, oferit de senatori cu ocazia aniversărilor imperiale. El impune, poate spre 325, *gleba,* uneori numită *collatio glebalis*. Acest impozit era de asemenea suportat de senatori în funcţie de patrimoniul lor funciar: doi, patru sau opt *folles*. Roland Demaire afirmă că aceste sume corespundeau fără îndoială unui sfert, unei jumătăţi sau unei libre de aur, ceea ce pentru ei era o sumă mică.

Un nou impozit a fost creat între 314 şi 318: *chrysargyron*. Nu se ştie dacă paternitatea îi revine lui Constantin sau lui Licinius. Totuşi, chiar dacă a doua ipoteză este corectă, Constantin nu l-a abolit. Periodic, *chrysargyron*-ul era perceput o dată la fiecare lustru, adică la fiecare patru[42] ani, de la profesiunile comerciale.

---

[41] Impozit care se aplica pe cap de locuitor şi în funcţie de suprafaţa de pământ cultivată. (N.tr.)

[42] În realitate o dată la cinci ani. (N.tr.)

Pentru patru ani suma era modestă, dar aceasta nu-l împiedica să fie foarte impopular. După cum o indică numele său, el era perceput în aur. De aici vine fără îndoială pica lui Iulian contra unchiului său: îl acuză de a fi fost un bancher. Existau romani care se indignau deoarece cu acest *chrysargyron* statul se îmbogăţea printr-o taxă plătită de prostituate şi de meseriile infamante. Fără îndoială că realistul Constantin gândea, ca şi Vespasian, că „banii nu au miros".

În sfârşit, preocuparea de a relansa circulaţia monetară s-a tradus prin decizia lui Constantin de a autoriza plata în bani a impozitelor în natură: este sistemul de *adaeratio*, menit unei bune posterităţi, întrucât avea să fie aplicat şi la furniturile pentru recruţi. Totuşi împăratul renunţă, începând cu 330, la *coemtiones*, care erau împrumuturi forţate de metal preţios, imediat rambursate în monede de bilon.

5. Cheltuielile. Resursele pe care Constantin le-a avut au fost constituite, în primul rând, din tezaurul lui Licinius. Venitul impozitelor fiind insuficient, Constantin a recurs la bunurile templelor, care au fost inventariate în 331 şi parţial confiscate. Cum zice Libanios în discursul 72, a „golit zeii de bogăţiile lor". Această măsură adesea a fost considerată, pe nedrept, ca o ofensivă creştină contra religiei tradiţionale. În realitate, ea nu era decât o rechiziţie. Constantin decide de a lua metalele preţioase de acolo de unde ele se găseau din abundenţă, fără a spori presiunea fiscală deja grea. *Epitomé de Caesaribus* spune că a treia parte a domniei sale a fost cea a risipei. Este evident că marele şantier al Constantinopolului a antrenat enorme cheltuieli.

Capitolul III

IMPOZANTA LEGISLAŢIE CONSTANTINIANĂ

Timp de 31 de ani, cât a durat domnia sa, Constantin a fost un legislator activ. Graţie codurilor Theodosian (438, abreviat CTh) şi Justinian (529–534) ca şi *Digeste*[43]-lor (533), cunoaştem de la el mai mult de 360 legi. Totdeauna o medie ascunde o realitate inegală şi ar fi inutil de subliniat că aceasta reprezintă mai mult de 10 legi/an. El a avut într-adevăr, în cursul domniei, unele perioade mai active din punct de vedere legislativ decât altele. Anul 319 este, de exemplu, un an bogat cu 44 legi. De adăugat că, deşi considerabil, acest corpus nu a fost totuşi cel mai important al secolului al IV-lea. În domnia sa de numai 11 ani, Valentinianus I (364–375) elaborează într-adevăr aproape 400 de legi.

I. Constantin şi legea

1. Preocuparea pentru dreptul public şi tradiţie. Constantin nu a ordonat elaborarea unui cod, dar preocuparea sa pentru legislaţie este vizibilă în compilaţiile care au fost realizate în cursul domniei sale. Astfel, în anii 318–324, care au fost cei ai supremaţiei sale în Occident, apare o antologie de texte de juriconsultanţă, pe care o cunoaştem astăzi sub numele de *Fragmenta Vaticana.*

[43] Parte componentă a culegerii *Corpus iuris civilis* (Colecţia dreptului civil) realizată în vremea împăratului Iustinian, care cuprindea extrase din operele juriştilor romani. (N.tr.)

După victoria sa asupra lui Licinius, Codul Hermogenian, care datează din 295, cunoaşte o a treia ediţie, fiind completat cu câteva legi constantiniene. În sfârşit, este epoca în care a fost colaţionată culegerea de *Sententiae* ale lui Paulus, un jurist celebru de la începutul secolului al III-lea. Două edicte imperiale arată de altfel cât de mult preţuia Constantin opera juriştilor din epoca Severilor. Cel din 28 septembrie 321 (*CTh,* I, 4, 1) invalida modificările care au fost aduse de jurisconsulţi însemnărilor lui Ulpianus[44], Papinianus[45] şi Paulus[46]. Cât priveşte pe cel din 27 septembrie 327, acesta conferea o valoare legală completă *Sententiae*-lor lui Paulus (*CTh*, I, 4, 2). El completa cele trei legi pronunţate între 324 şi 326, care au abolit constituţiile *tiranului* Licinius, ca şi rescriptele sale, considerate contrare dreptului (*CTh*, XV, 14, 1-3). După eliminarea rivalului său, Constantin ordonă întoarcerea la „vechiul drept" (*ius vetus)* şi referirea la propriile sale dispoziţii. Nu au fost conservate de la Licinius decât prevederile considerate ca legitime.

2. Aspecte cronologice. Analiza cronologică a legilor constantiniene ne permite să afirmăm că cea mai mare parte a operei sale legislative a fost realizată la mijlocul domniei, adică între anii 314–326, imediat înainte de şi

[44] ***Ulpianus Domitius*** (sec. II–III d.Hr.), unul dintre cei mai de seamă jurişti romani; a realizat una dintre cele mai vaste opere juridice, fiind preocupat de dreptul familiei, de obligaţiile magistraţilor etc. (N.tr.)

[45] ***Papinianus Aemilius*** (sec. III d.Hr.) este considerat a fi cel mai important jurist roman; a realizat o importantă operă juridică. A fost asasinat din ordinul împăratului Caracalla în anul 203 d.Hr., deoarece a refuzat să justifice crima acestuia asupra fratelui său, Geta. (N.tr.)

[46] ***Iulius Paulus*** (sec. II- III d.Hr.), este considerat cel mai fecund jurist roman; a realizat peste 98 de lucrări, abordând o vastă tematică. (N.tr.)

după victoriile asupra lui Licinius. Aceasta corespunde cu perioada în care Constantin devine singurul stăpân al Occidentului. Când îşi extinde autoritatea asupra Orientului în 324, fundamentele juridice ale principatului său erau deja trasate. Nu a făcut decât să le extindă şi în *pars orientis* şi să le completeze. Se remarcă în urma investigaţiilor trei perioade mai bogate în legi: 313–317 (77), 319–321 (81) şi 325–326 (61) sau pentru toţi aceşti 14 ani, 219 legi. Acestea reprezintă 60% din legile constantiniene cunoscute prin intermediul *Codului Theodosian* şi au fost publicate în mai puţin de o treime din domnie. Înţelegem de ce Nazarius, în panegiricul său din 321, lăuda *novae leges* (noile legi) ale lui Constantin, care erau în număr de 163 pentru primii 8 ani care se încheiaseră deja.

Legile constantiniene ale Codului Theodosian
(după ediţia lui Th. Mommsen)

313	11	326	11
314	11	327	11
315	11	328	11
316	11	329	11
317	11	330	11
318	11	331	11
319	11	332	11
320	11	333	11
321	11	334	11
322	11	335	11
323	11	336	11
324	11	337	11
325	11	338	11

Fără dată (Codurile Theodosian şi Justinian) — 25.

3. Tipologia legilor. Când Theodosius al II-lea şi Valentinianus al III-lea au proclamat în 429 proiectul de compilaţie juridică care avea să dea naştere, nouă ani mai târziu, Codului Theodosian, au cerut un clasament tematic. Acesta a fost realizat în 16 cărţi. Releveul ocurenţelor permite astfel să vedem care au fost marile preocupări ale domniei lui Constantin, începând cu 313.

I	Funcţii publice	27
II	Proceduri judiciare	33
III	Dreptul familiei	19
IV	Bunuri	23
V	Moşteniri	7
VI	Funcţii palatine	11
VII	Probleme militare	14
VIII	Fraude	25
IX	Prejudicii	43
X	Drept fiscal	20
XI	Impozite şi taxe	44
XII	Drept municipal	30
XIII	Scutiri de taxe	17
XIV	Meşteşuguri şi aprovizionare	6
XV	Jocuri	11
XVI	Probleme religioase	16

II. Principalele caracteristici ale legilor constantiniene

În panegiricul din 321, Nazarius rezumă virtuţile măsurilor luate de Constantin în timpul primilor 15 ani ai domniei sale: *annonae* abundente, oraşe înfloritoare, prosperitate şi noi legi ce au „distrus viciile şi au restaurat moravurile". Dimensiunea corpului legislativ constantinian ar putea justifica ea singură un important studiu. Totuşi, este posibil să delimităm pe scurt caracteristicile cele mai importante.

1. Consolidarea cadrelor legale. Constantin nu s-a mulţumit doar să confirme valoarea textelor juridice ale epocii Severilor. El stabileşte câteva principii destinate să întărească legea în interiorul Imperiului. Mai multe legi dintre 314–319 vor întări valabilitatea rescriptelor[47] (răspunsurile la cereri sau petiţii). Acestora, ca şi scrisorilor imperiale, le-a fost atribuită autoritate superioară doar în raport cu adnotaţiile (*adnotationes)* împăratului (*CTh*, I, 2, 1). Dar valoarea lor era inferioară celei a dreptului stabilit şi guvernatorii au fost rugaţi să respecte cu prioritate *iura publica* (*CTh*, I, 2, 2). Şi au fost declarate valide numai dacă precedau un edict[48] (*CTh*, I, 2, 3). În plus, începând cu 26 iulie 322, edictele şi constituţiile care nu purtau menţiunea zilei şi a consulilor au fost declarate nule (*CTh*, I, 1,1).

2. *Asanarea vieţii publice.*

A) *Justiţia.* Un mare număr de legi dovedesc interesul manifestat de Constantin bunei funcţionări a justiţiei. Prima sa preocupare priveşte buna derulare a instrucţiei şi respectarea termenelor de procedură. Legile insistau foarte mult asupra caracterului suspensiv al apelului şi asupra respectării procedurii sale. Respingerea delaţiunii şi a defăimării a fost enunţată într-o manieră strictă. În 320 s-a cerut să nu se ţină cont de acuzaţiile defăimătoare şi acestea să fie arse. Delatorii se expuneau la pedepse atroce: strangularea şi tăierea limbii de la rădăcină (*CTh*, X, 10, 2 din 1 decembrie 319).

[47] Hotărâri ale împăraţilor cu caracter de lege ce privesc probleme controversate şi a căror valabilitate era limitată numai la provincia respectivă, în problema pentru care au fost emise. (N.tr.)

[48] Hotărâri legislative emise de împărat care erau valabile pe teritoriul întregului imperiu. (N.tr.)

Legile se ridicau în plus şi împotriva rapacităţii avocaţilor, de acum înainte revocabili pentru lăcomie şi onorarii ilicite (*CTh*, II, 10, 3–4 din 325 şi 326). Este remarcabil că ansamblul acestor legi avea ca scop protejarea justiţiabililor contra încetinelii, amânării, venalităţii şi viciilor de procedură. Accentul este pus asupra faptului că guvernatorii trebuiau să asculte cauzele şi, dacă era necesar, să le transmită superiorilor, prefecţilor pretoriului şi chiar împăratului.

În aplicarea pedepselor, se observă o preocupare pentru om. Folosirea cătuşelor de fier a fost limitată. Deţinuţii au obţinut dreptul de a vedea lumina, de a avea o celulă curată şi de a se bucura de o plimbare cotidiană la răsăritul soarelui (*CTh*, IX, 3, 1 din 30 iunie 320). Amintim de asemenea abolirea zdrobirii gambelor pe crucifixe, apoi a însăşi crucificării, a însemnării condamnaţilor pe obraz şi a condamnării la gladiatură.

Cele două mari noutăţi au constat în posibilitatea oferită cetăţenilor de a recurge la o judecată episcopală (*CTh*, I, 27, 1) şi interzicerea proceselor duminica; singurele acte juridice autorizate în această zi au fost emanciparea şi eliberarea (*CTh*, II, 8, 1 din 3 iulie 321).

B) *Severitate contra corupţiei agenţilor statului (Caesariani).* „Încetarea rapacităţii oficialilor". Acest reproş dintr-o lege din 1 noiembrie 331 (*CTh*, I, 16, 7) rezumă foarte bine o preocupare majoră a legilor constantiniene. Această lege le interzicea acestora să pretindă mită şi le ordona să asculte în egală măsură pe săraci şi pe bogaţi.

Pedepsele la care se expuneau funcţionarii fraudulo şi erau foarte severe: în cele mai multe cazuri, moartea. Dacă erau dovediţi de fraudă, procuratorii bunurilor care ţineau de *res privata*, atelierele de vopsitorie şi ţesătură trebuiau să fie executaţi, cu retragerea prealabilă a cetăţeniei romane (*CTh*, I , 32, 1 din

333). Corupţia a fost sever combătută în domeniul annonei militare (*CTh*, VII, 4, 1 şi 12, 1). Pedepse grele erau pronunţate împotriva contabililor frauduloşi (*CTh*, VIII, 1, 4) şi contra celor care percepeau abuziv impozitele. Astfel, dacă se dovedea că un agent din sfera *res privata* s-a dedat la abuz, el trebuia să fie ars de viu (*CTh*, X, 4, 1). În această lege, Constantin ordona practic ca pedepsele cele mai grele să-i lovească pe cei „care sunt ai dreptului nostru şi trebuiau să vegheze la legile noastre". Această cruzime a fost singurul mijloc, pentru Constantin, de a stopa unul dintre cele mai grave flageluri ale Imperiului.

C) *„Cursus publicus"*. Asigurând o legătură permanentă între provincii şi palat, serviciul imperial al curierilor constituia unul dintre stâlpii statului. Constantin îi consacră patru legi, destinate folosirii animalelor şi căruţelor (*CTh*, VIII, 5, 1–4). El a interzis să fie afectaţi pentru *cursus publicus* boii de corvoadă, care astfel ar fi fost sustraşi muncilor agricole (22 ianuarie 315). A ordonat, sub pedeapsa degradării şi exilului, să nu se brutalizeze animalele publice cu ciomege noduroase, ci să fie îmboldite cu tije flexibile (14 ianuarie 316). În fine, a interzis deturnarea cailor şi a căruţelor de la *cursus* spre uzul militar (326).

D) *Contra falsificării monedelor*. Începând cu 317, cei care modificau greutatea *solidus*-ului sau emiteau falsuri erau pasibili de pedeapsa cu moartea (*CTh*, IX, 22, 1). Greutatea monedelor de aur a fost de asemenea reglementată (*CTh*, XII, 7, 1).

3. Protecţia familiei. În domeniul familiei, legislaţia constantiniană dovedeşte două preocupări majore. Una a reprezentat-o conservarea patrimoniului. Astfel, numeroase legi privesc testamentele scrise, donaţiile între soţi, repudierea, tutelele şi curatele lor, precum şi partajul între

moştenitori. Cea de-a doua a reprezentat-o protejarea soţiilor, văduvelor şi a copiilor minori, în special a pupilelor (*CTh*, I, 22, 1–2; II, 4, 1). Mai multe legi sancţionau astfel comportamentul criticabil al tutorilor (extorsiune, neglijenţă, vinderea bunurilor pupililor, abuz sexual). Altele luau apărarea femeilor, insistau asupra echităţii repartiţiei bunurilor moştenite între mamă şi copii sau după cea de-a doua căsătorie. Două legi sancţionau abandonul copiilor (*CTh*, V, 9, 1 şi 10, 1). Acuzaţia de adulter a fost de asemenea reglementată (*CTh*, IX, 7, 1–2). Legea a fost severă în special faţă de femeile libere ce aveau raporturi sexuale cu un sclav: ele erau pasibile de pedeapsă cu moartea şi sclavii erau condamnaţi a fi arşi de vii. (*CTh*, IX, 9, 1).

4. Privilegiile veteranilor. Între 320 şi 328, cinci legi de circumstanţă au stabilit drepturile şi privilegiile veteranilor, adică a celor care părăseau armata după 20 sau 24 de ani de serviciu. Ei primeau pentru cumpărarea de pământuri libere 25 000 *folles* în numerar, precum şi o pereche de boi şi 100 obroace de grâu pentru a se instala (*CTh*, VII, 20, 3 din 13 octombrie 320). Ei beneficiau de imunitate fiscală, ca şi de scutire de impozitele municipale, de contribuţii, de impozite indirecte şi de taxe comerciale. Constantin dorea într-adevăr pentru ei o „linişte perpetuă", recompensându-le fidelitatea (*CTh*, VII, 20, 2 din 1 martie 320 sau 326). În aprilie 324, veteranilor li s-a mulţumit oficial pentru victoria asupra lui Licinius prin tăbliţe scrise (*CTh,* VII, 20, 1). Anul următor, o lege definea scutirile de *capita* fiscale pentru familiile de *comitatenses*, de *ripenses* şi de *protectores* (*CTh*, VII, 20, 4).

Aceste privilegii se resfrângeau parţial şi asupra fiilor lor. Dacă şi ei ar fi servit în armată şi dacă ar fi dezertat, erau iertaţi şi încorporaţi în birourile guvernatorilor (*CTh*,

VII, 20, 2). După 16 ani de serviciu în armată, ei erau scutiţi de impozitele municipale. În schimb, dacă refuzau cariera militară, prin opţiune sau din cauza invalidităţii, şi dacă erau consideraţi ca apţi (*idonei*), ei urmau să fie supuşi obligaţiilor decurionale din oraşe (*CTh*, VII, 22, 1–5).

5. Importanţa considerabilă a legilor asupra decurionilor oraşelor. Alături de problemele juridice, afacerile decurionale sunt cele pentru care Constantin a legiferat cel mai mult. Legile dau la iveală fenomenul fugii de responsabilităţile municipale de către membrii ordinului decurionilor: fie spre armată, fie spre birouri, fie spre ranguri susceptibile de a-i scuti de acestea. Principala caracteristică a acestor legi este stricta limitare a scutirilor, afirmarea continuă a obligaţiei de a-i readuce pe „dezertori" în curia[49] lor de origine şi interdicţia de a le conferi demnităţile rezervate categoriilor de *perfectissimi*, de *egregii* şi cele de rang *centenaria* şi *decenaria* — 100 şi 200 mii de sesterţi, salariu anual. De asemenea, accesul în Senat le-a fost blocat.

Legile prevedeau de asemenea puţinele cazuri în care cetăţenii demni de decurionat ar fi putut fi scutiţi. În acelaşi timp, ele sancţionau şi constrângerile abuzive. Responsabilii cultului imperial, ca şi anumiţi meşteşugari, mai tineri de 18 ani şi părinţii a cinci copii minori nu puteau fi chemaţi în curia oraşelor lor (*CTh*, XII, 1, 1–22; 5, 2 şi 17, 1).

[49] În acest caz erau membrii senatului municipal *(decurio)*; aceştia erau de mai multe categorii: decurionii onorifici (în general patronii oraşului), decurionii care au mai avut funcţii municipale şi categoria decurionilor simpli (*pedani*). Cu timpul, pentru desemnarea senatului municipal s-a folosit termenul de *curia*, de aici şi termenul de *curialis*. (N.tr.)

6. Corporaţiile de meşteşugari şi sarcinile specifice. Constantin legiferează asupra sarcinilor meşteşugurilor legate de annona. O zecime din legi îi priveşte pe naviculari, proprietarii care asigurau transportul annonei romane (*CTh*, XIII, 5–6). Din 315, ei au fost alăturaţi consorţiului brutarilor. Le era interzis să se sustragă de la impozitele lor, dar erau scutiţi de toate celelalte. Patrimoniul lor fiind o garanţie, le era interzis să-şi vândă bunurile, ca şi în cazul brutarilor. Greutatea şi preţul porcilor pentru annona au fost supuse unui control strict. Cât despre prăvăliile de ulei dezafectate, ele urma să fie vândute pe 200 *folles* de Biroul Oraşului (*CTh*, XIV, 24, 1).

Anumite meserii, medicii, grămăticii şi profesorii, au fost scutiţi de impozite „în scopul de a se consacra mai liniştiţi studiilor liberale" (*CTh*, XIII, 3, 1–3). Un caz a fost tratat cu o favoare specială, cel al arhitecţilor şi meşteşugarilor artişti. Lipsa de arhitecţi îl determină pe Constantin, printr-o lege din 334, să le confere scutire totală de impozite în Africa şi să recruteze bărbaţi de minimum 25 de ani, care au studiat artele liberale (*CTh*, XIII,4). În 337, artizanii de artă (*artifices artium*) au fost scutiţi de orice sarcină municipală, în scopul de a avea mai mult timp pentru a exersa arta lor şi de a-şi instrui fiii (*CTh*, XIII, 4, 2). O versiune a acestei legi se află în Codul lui Iustinian (X, 66, 1) care dă lista a 35 de meserii cărora li se acorda scutire:

„Arhitecţii, medicii, veterinarii, pictorii, sculptorii de statui, tăietorii de marmură, împodobitorii de lambriuri, lapidarii, pietrarii, sculptorii în lemn, artiştii mozaicari, aurarii, stucatorii, orfevrarii, turnătorii, bronzierii, topitorii, dulgherii, zidarii, culegătorii, tâmplarii de mobilă, făurarii, vopsitorii de purpură, muncitorii în mozaic, nivelatorii hidraulici, olarii şi ceramiştii, bijutierii, sticlarii, instalatorii, oglindarii, lucrătorii în fildeş, blănarii, rotarii, piuarii."

Este vorba aşadar de meşteşuguri ale sănătăţii, construcţiei şi luxului imperial, considerate de primă utilitate.

7. Protecţia faţă de fisc. Se ştie că, din vremea lui Diocleţian, fiscalitatea câştigase în rigoare şi că această direcţie a continuat sub Constantin. Totuşi, el nu lăsa contribuabilii fără apărare în faţa abuzurilor. Ei au primit dreptul de a se apăra, de a purta un litigiu fiscal în faţa guvernatorilor şi de a face apel pentru a li se restitui sumele pe nedrept cerute (*CTh*, X, 1, 1; 4–5, şi 8, 3). Cu o condiţie, bineînţeles: să o facă în termen legal. Datoriile trebuiau să fie notate pe *tabularium*-ul[50] oraşelor şi debitorii insolvabili nu mai riscau închisoarea (*CTh,* XI, 7, 1–3). În schimb, încasatorii de restanţe puteau recurge la vânzarea unui pământ pentru a acoperi o restanţă datorată de proprietarul său (*CTh*, XI, 7, 4).

8. Aspecte creştine? Una dintre marile întrebări care se pun în legătură cu legile constantiniene, este de a şti dacă ele au fost influenţate de creştinism. Este o chestiune delicată, căci ceea ce este atribuit caritătii creştine poate fi de asemenea atribuit şi anticelor virtuţi folosofice ale filantropiei. Precum legile de protecţie a copilului: ajutorul pentru orfani, distribuirea de alimente copiilor săraci (*alimenta),* interdicţia de a expune şi de a vinde copiii, grele pedepse pentru răpirea tinerelor virgine.

Anumite legi par totuşi că au fost dictate de apartenenţa împăratului la creştinism. Astfel, în 315, interdicţia de a sfărâma picioarele crucificaţilor, apoi a crucificării înseşi. Renunţarea la însemnarea pe frunte a condamnaţilor la arenă sau la mine este explicită: ei nu trebuiau să mai primească decât o singură însemnare de condamnare,

[50] Edificiu special unde se păstrau arhivele de stat. (N.tr.)

pe mână sau pe pulpă şi nu pe obraz „care a fost modelat după asemănarea frumuseţii cereşti" (*CTh*, IX, 40, 2 din 21 martie 315). Pot de asemenea fi atribuite religiei lui Constantin instaurarea repaosului duminical (321) şi interzicerea luptelor de gladiatori pentru condamnaţi (325). Aceştia au fost de acum înainte repartizaţi la lucrul minelor, căci Constantin voia pentru ei o pedeapsă *sine sanguine*. După el „spectacolele crude nu convin *otium*-ului civil şi păcii interioare" (*CTh*, XV, 12, 1). Constatăm de altfel că, în cartea a XVI-a a Codului Theodosian, care este consacrată problemelor religioase, legile constantiniene sunt puţin numeroase. Ele privesc mai ales scutirile de taxe şi protejarea clerului creştin, precum şi reglementarea relaţiilor dintre evrei şi creştini.

Eutropius are opinii împărţite despre opera legislativă a lui Constantin. Pe cât de mult a salutat legile „utile pentru bine şi justiţie", tot pe atât le-a considerat pe cele mai multe dintre ele ca fiind inutile (*superfluae*), unele chiar foarte restrictive. Autorul lucrării *Epitomé de Caesaribus* abundă în sensul severităţii excesive. Să surprindem marca unei energice — şi monarhice — reluări sub control a Imperiului în urma dezordinilor din anii 306–324. Este clar că, într-un context de corupţie şi abuz de putere, Constantin a fost omul unităţii, al ordinii şi al justiţiei şi că legislaţia sa este marcată de rigoare. El dorea desigur o societate strict ierarhizată, dar în care funcţionarii statului să nu aibă libertatea de a împovăra pe cei neputincioşi.

Capitolul IV

POLITICA RELIGIOASĂ A LUI CONSTANTIN

I. Căutarea unității

Piganiol califică politica religioasă a lui Constantin drept „capricioasă şi fără continuitate". Această remarcă întemeiată pe o prejudecată este o caricatură grosolană. Această politică era cea a unui om care tatona şi manevra într-o dublă căutare. O căutare spirituală personală şi căutarea unei religii susceptibile de a-i consolida cât mai bine puterea. Dar mai ales l-a dominat preocuparea unității, pe care a urmărit-o cu perseverență încă din 314.

1. Toleranța

A) *O moştenire: moderaţia lui Constantius Chlorus.* De la primele edicte anticreştine din 303 şi până la moartea sa în 306, Constantius Chlorus nu i-a persecutat pe creştini. Această blândeţe a făcut să se creadă că ar fi putut fi el însuşi creştin. Dar nimic nu o dovedeşte. Din contră. Dacă ar fi fost, putem crede că l-ar fi atras şi pe fiul său la creştinism înainte ca acesta din urmă să-l descopere. Or, ştim că, în 310, Constantin aduce un omagiu lui Apollo în templul de la Grand. Această toleranță a lui Constantius Chlorus avea fără îndoială două cauze. De o parte, moderaţia personajului, înclinat spre pace şi considerând nepotrivit să însufleţească un foc intempestiv. De altă parte, slabiciunea creştinismului în diocezele occidentale ale Imperiului. Sursele dovedesc, într-adevăr, că progresele creştinismului în Hispania, Gallia şi în Britannia au

fost modeste în cursul secolului al III-lea şi nu au fost reale decât odată cu începutul secolului al IV-lea.

B) *Edictul de toleranţă din 311.* Constantin continuă din 306 politica tatălui său. Ea va culmina, chiar înainte de convertirea sa, prin semnarea Edictului de la Serdica. Acesta, pronunţat de un Galerius muribund la sfârşitul lunii aprilie 311, suspenda edictele din 303–304 şi punea capăt persecuţiilor anticreştine. Textul este conservat de Eusebius de Cesareea (*Istoria Eclesiastica*, VIII, 17) şi de Lactantius (*Moartea persecutorilor*, XXXIV).

C) *Scrisoarea milaneză din 313.* În iunie 313, cam la 10 luni după începutul convertirii sale, Constantin îl întâlneşte pe colegul său, Licinius, la Milano. Cei doi *augusti* adresează guvernatorilor Bithyniei şi Palestinei o circulară care confirma dispoziţiile edictului de la Serdica şi conţinea cererea lor de a le aplica. Obiectivul acestuia era „binele şi securitatea publică". Creştinii îşi puteau de acum înainte practica liber cultul, fără a fi hărţuiţi. În plus, bisericile îşi văd restituite bunurile. Adăugăm că această toleranţă nu se aplica numai creştinilor. Textul circularei dădea explicit tuturor „libera posibilitate de a urma religia pe care şi-au ales-o". Aceasta instituia deci libertatea cultelor în provinciile unde Maximinus Daia şi guvernatorii anticreştini continuau persecuţiile. Scrisoarea favoriza implicit creştinismul, oferindu-i posibilitatea de a se răspândi.

Acest text este încă, abuziv şi incorect, calificat ca „Edictul de la Milano". În plus, i se conferă o importanţă fondatoare pe care nu o are. El ne este cunoscut prin transcrierea pe care au facut-o Lactantius şi Eusebius. Este vorba de două scrisori, semnate de cei doi *augusti*. Ele nu demonstrează decât acordul dintre cei doi împăraţi.

La 30 aprilie 313, armata lui Licinius o înfruntă pe cea a lui Maximinus la *Campus Ergenius*, în Thracia. Maximinus i-a lăsat lui Licinius estul Asiei Mici, unde pronunţă un edict similar celui de la Serdica. Scrisoarea de la Milano a fost afişată la Nicomedia la 15 iunie 313, patru luni după trimiterea ei, şi Maximinus moare la Tars, în cursul verii care urmează.

2. Concilille

A) Constantin a convocat două concilii în prima parte a domniei sale: cel de la Arles în 314, şi cel de la Niceea, în 325. Primul a avut ca scop rezolvarea disputei donatiste din Africa, iar cel de-al doilea combaterea ereziei ariene care provocase dezordini în Egipt, Siria şi chiar la Constantinopol. Preocuparea lui Constantin era cea de a menţine unitatea, ameninţată de aceste conflicte. Iar obiectivul său era ca, abstracţie făcând de dogme, să restaureze definitiv ordinea publică pe care acestea o compromiteau.

Cele două concilii au preconizat mai întâi o dată unică pentru celebrarea sărbătorii Paştelui. Este vorba de a unifica practicile discordante. La Arles, episcopii condamnaseră donatismul, iar la Niceea, arianismul. Astfel s-a născut o doctrină ortodoxă, care a fost apoi, în timpul secolului al IV-lea, numită catolică, adică universală[51]. De notat că această exigenţă de unitate s-a mărginit la creştinism. Căci, conform scrisorii de la Milano, Constantin nu căuta să elimine celelalte religii.

[51] În acest sens a folosit autorul termenul de *catolic* în lucrare, pe care l-am tradus prin *creştin* (creştină) pentru a elimina o posibilă confuzie cu cele două curente creştine apărute în urma Marii Schisme din 1054. (N.tr.)

B) Contra donatismului. Donatismul s-a născut în Africa în urma persecuţiei din 303–305. Majorinus, apoi, începând cu 313, Donatus îl vor acuza pe episcopul de Cartagina, Caecilian, de a fi predat, în timpul persecuţiilor, cărţile sfinte[52]. Or, Constantin ordonase restituirea bunurilor ecleziastice confiscate lui Caecilian. Donatiştii vor apela la Constantin. După un prim sinod, reunit la Roma în februarie 314, el convoacă un conciliu la Arles, care se ţine în iulie următor şi care îl susţine pe Caecilian şi-i condamnă pe donatişti. Aceştia din urmă nu s-au oprit însă aici şi şi-au înmulţit adepţii în deceniile următoare. Între 316–317 şi 321 Constantin foloseşte contra lor forţa armată, dar această politică coercitivă a avut consecinţe contrare scopului urmărit. Donatiştii au reactualizat martirajul. Făcând din Constantin un persecutor, ei accentuat aspectul disident al bisericii africane în raport cu biserica împăratului.

Unii istorici au vrut să vadă în această mişcare un curent naţionalist. Alţii o revoltă a săracilor. Dar cercetările recente, ca cele ale lui Claude Lapelley, au invalidat această teză. Cu siguranţă donatiştii s-au aliat uneori cu săracii rurali, circumcelionii[53], dar între ei se aflau personaje importante, inclusiv senatori. Cât despre pretinsul „naţionalism", în realitate a fost mai degrabă un particularism, determinat de fidelitatea faţă de tradiţiile de rigoare ale bisericii africane, de curând încarnate de Tertulian[54] şi Ciprian[55]. La sfârşitul domniei lui Constantin, donatismul era

[52] Mişcare schismatică apărută în Africa în jurul disputei despre validitatea Sfintelor Taine şi moralitatea celui care le săvârşeşte. Hirotonisirea în 311 ca episcop de Cartagina a lui Caecilian, cu participarea lui Felix din Aptunga, compromis în timpul persecuţiilor, a dat naştere la acest conflict, o parte dintre credincioşi considerând invalidă alegerea acestuia. (N.tr.)

[53] Lucrători agricoli liberi care se angajau în serviciul marilor proprietari pentru munci şi activităţi sezoniere. (N.tr.)

aproape identificat cu biserica din Africa, dat fiind că un sinod convocat de Donat reunise 270 de episcopi. Aceasta înseamnă că politica lui Constantin — restabilirea unităţii prin forţă şi prin lege — eşuase.

C) Contra arianismului. Conciliul de la Niceea a fost organizat pentru a rezolva conflictul arian. Arianismul îşi trage numele său de la un preot din Alexandria, Arius. La sfârşitul anilor 310, acesta susţine o teză care punea în discuţie Trinitatea. Într-adevăr, Arius introdusese o ierarhie între cele trei ipostaze ce constituiau Divinitatea. În loc de a le considera pe toate trei ca fiind co-eterne, el lansează afirmaţia că Dumnezeu Tatăl era singurul etern şi că ceilalţi doi, Dumnezeu Fiul şi Sf. Duh erau creaturile sale şi purcedeau din el. „A fost un timp când Dumnezeu Tatăl nu era încă Tată": aceasta este prima frază din a sa *Thalie*, un text unde el îşi prezintă teoriile. Întemeindu-se pe logică, care făcea din Fiu şi din Sf. Duh ipostaze ale Tatălui, arianismul seduse pe unii creştini, căci explica dogma creştină pe înţelesul tuturor.

Arius îl înfruntă pe episcopul de Alexandria, Alexandru, care-l condamnă pentru prima dată în 320, în cursul unui sinod. Dar tezele lui Arius se răspândeau repede şi ameninţau unitatea, căci arienii au început să hirotonisească proprii lor episcopi.

---

[54] ***Quintus Tertullianus Septimius Florens*** (150–222 d.Hr.), scriitor latin creştin, originar din Cartagina. Aderând la creştinism, devine preot în oraşul natal, iar mai târziu aderă la gruparea montanistă. A realizat o importantă operă teologică şi este considerat primul teolog roman şi fondatorul latinei ecleziastice. (N.tr.)

[55] ***Thascius Caecilius Cyprianus*** (c. 205–258), episcop şi scriitor latin originar din Cartagina. Va muri în timpul persecuţiilor anticreştine ale împăratului Valerian. (N.tr.)

După victoria asupra lui Licinius şi instalarea sa la Nicomedia, Constantin a luat cunoştinţă de aceste probleme. Îl trimite pe consilierul său, Ossius, episcop de Cordoba, în Egipt pentru a încerca o mediere, dar această misiune eşuează. Împăratul convoacă, deci, la un conciliu pe toţi episcopii Imperiului. Ei urmau să se reunească la Niceea, în mai 325. Pentru a facilita deplasarea lor, Constantin le pune la dispoziţie poşta imperială — *cursus publicus* — dându-le salv-conducte (*evectiones*)[56]. Majoritatea episcopilor au condamnat tezele lui Arius, care vor fi de atunci interzise. Arius şi partizanii săi au fost exilaţi, ca şi călugării care refuzaseră să semneze această sentinţă.

D) Relaţiile cu Athanasie. Relaţiile dintre Constantin şi campionul alexandrin al «simbolului» niceean au fost oarecum furtunoase şi supuse la reveniri. Este adevărat că această relaţie era alterată de o contradicţie. În Athanasie, episcop de Alexandria începând cu 328, Constantin vedea apărătorul deciziilor de la Niceea. Dar el îi reproşa intransigenţa sa faţă de Arius, pe care îl dorea admis din nou în Biserică. De altfel, episcopul de Alexandria a fost la rândul său exilat şi destituit.

II. Religia lui Constantin

Deciziile conciliului de la Niceea nu trebuie să ne facă iluzii. Constantin s-a supus opiniei majorităţii episcopilor fără a angaja credinţele sale intime. Este prima modalitate de a înţelege raţiunea pentru care, după 325, împăratul

[56] Sinodul ecumenic de la Niceea s-a pronunţat împotriva arianismului în articolul 2 al *Simbolului de credinţă* (Crezul, n.red.) adoptat cu această ocazie, unde se regăseşte expresia: „Cel ce este de o fiinţă cu Tatăl" (*homoousios*). (N.tr.)

manifestă o clemenţă crescândă faţă de arieni. Mai degrabă decât un ipotetic reviriment, ar putea fi vorba de un oportunism politic: Constantin înclina spre doctrina care părea să triumfe în Orient. Altă ipoteză ar fi să considerăm că împăratul Constantin, care încă nu-şi definise credinţa din punct de vedere al doctrinei, s-ar fi conformat mai întâi opiniei majorităţii episcopilor prezenţi la Niceea. Şi că s-ar fi iritat mai târziu, ca urmare a refuzului lor de a-l reintegra pe Arius şi pe partizanii săi în comunitatea creştină.

1. Influenţele neoplatonice. După mijlocul secolului al III-lea, sub influenţa lui Plotin[57] şi a elevului său, Porphyrios[58], dar şi sub cea a lui Iamblichos[59], filosofia greacă cunoscuse o înnoire «printr-un fel de fuziune între platonism şi aristotelism» (P. Hadot). Căutarea Unicului, unirea într-un Dumnezeu în extaz, concorda cu aspiraţiile multor oameni. Poate era ea însăşi comună celor care-i slăveau pe Cybele, Mithra şi Soarele, cât şi creştinilor.

În timpul anilor 312–320, referinţele lui Constantin la Dumnezeu rămân încă vagi. Coexistă devoţiunea sa solară şi creştinismul său. Dar nu este vorba de o dihotomie: Soarele Neînvins nu era altul decât visul elenic al divinităţii unice dominând sferele celeste. În limbajul oficial, Constantin a ştiut să folosească o

[57] ***Plotin*** (204–270), filosof grec considerat întemeietorul unui nou curent filosofic, neoplatonismul, care are ca punct de plecare opera lui Platon. Admiţând, alături de cunoaşterea intelectuală, şi rolul extazului mistic, noul curent a exercitat o puternică influenţă în Antichitate. (N.tr.)

[58] ***Porphyrios din Tir*** (c. 232–c. 305), filozof neoplatonician grec; este cel mai apropiat discipol al lui Plotin. A jucat un rol important în răspândirea neoplatonismului, prin prelucrarea şi publicarea scrierilor lui Plotin. (N.tr.)

[59] ***Iamblichos din Calcis*** (c. 280–330), filosof grec, considerat întemeietorul ramurii siriene a neoplatonismului. (N.tr.)

terminologie care menaja scrupulele religioase ale tuturor. Astfel, în textul de dedicaţie al arcului inaugurat în 315, victoria sa este atribuită influenţei divinităţii (*instinctu divinitatis*). Am putea conchide din această locuţiune că împăratul nu se convertise încă la creştinism. Este posibil de a vedea în aceasta, din partea sa, o abilitate diplomatică. Termenul era destul de vag pentru a-i satisfacepe toţi. Dar tot atât de bine am putea deduce că, totuşi, creştinismul lui Constantin se găsea atunci într-o fază incipientă, unde se confunda cu deismul[60] apolinian şi solar.

2. Niceea. Conciliul de la Niceea începe să fixeze durabil dogma Bisericii creştine, care este valabilă şi acum: în interiorul lui Dumnezeu unic, Tatăl şi Fiul au fost consideraţi co-eterni şi din aceeaşi substanţă (*homoousioi*). Sursele lasă să transpară că împăratul Constantin nu dorea atât triumful unei sau altei doctrine, cât un acord asupra unei doctrine unice. Conţinutul ei i se părea secundar: o mărturiseşte scrisoarea către Alexandru şi Arius, în care evocă «Problemele neînsemnate pe care» ei le dezbăteau «atât de serios» (*VC*, II). A invitat la Niceea filosofi reputaţi şi un episcop novaţionist. Aceasta dovedea preocuparea sa pentru o dezbatere în acelaşi timp deschisă şi riguroasă, care ar fi putut realiza o largă înţelegere între toţi. Aşa trebuie să înţelegem o remarcă a lui Eusebius care nu are nimic anodin. Constantin, afirmă el, se arăta întotdeauna bucuros atunci când episcopii erau de acord, dar îi respingea şi îi detesta pe încăpăţânaţi şi pe chiţibuşari.

3. Arianismul şi respingerea neoplatonismului. Dacă legendele monetare *Sol invictus* au fost abandonate spre

[60] Curent religios care îl consideră pe Dumnezeu nu o persoană, ci un concept. Ca atare, adepţii acestuia respingeau ideea oricărui mod de personificare a divinităţii. (N.tr.)

324, semnele unei respingeri a neoplatonismului au fost mai târzii. Ele nu sunt anterioare instalării împăratului la Constantinopol, în 330, şi par să releve raţiuni politice. Anul 331 a fost marcat de o vagă intoleranţă. Filosoful neoplatonician Sopatros a fost arestat şi executat. Cartea lui Porphyrios contra creştinilor a fost arsă în public. Ştim de asemenea că împăratul Constantin a procedat la inventarierea bunurilor templelor, dintre care o parte au fost confiscate şi topite.

Relativ la atitudinea lui Constantin faţă de arianism, nu se poate invoca prezenţa episcopilor arieni printre consilierii săi apropiaţi pentru a deduce o aderare a împăratului la această confesiune. Într-adevăr, dacă observăm atitudinile sale în raport cu Athanasie, remarcăm că accesele sale de exasperare erau determinate de intransigenţa episcopului de Alexandria. Ce urmărea Constantin? Reinstaurarea concordiei prin reintegrarea lui Arius în comunitatea creştină, la care Athanasie se opunea cu fermitate. Propun să vedem în această atitudine un creştinism tolerant. Aşa cum, în anii 330, o lege cerea să nu fie hărţuiţi novaţioniştii, să le fie lăsate bisericile, iar clerul lor să beneficieze de aceleaşi scutiri de impozite ca şi ceilalţi creştini.

III. Susţinerea clerului creştin

Scrisoarea de la Milano din 313 restituia bisericilor bunurile confiscate în timpul persecuţiei. Mai multe legi constantiniene vor acorda apoi privilegii episcopilor şi preoţilor. Din 313, a fost interzis «facţiunii» ereticilor să aducă prejudicii clericilor creştini (*CTh*, XVI, 2, 1). În 316, eliberările de sclavi pronunţate în biserică au fost validate.

În plus, episcopii se văd însărcinaţi, în 318, cu jurisdicţia afacerilor clericale.

O lege din 21 octombrie 319, adresată corectorului din Lucania-Bruttium, scutea clericii (*qui clerici appelantur*) de sarcinile publice ale oraşelor (*CTh*, XVI, 2,2). Motivul era ca ei să se poată consacra în intregime îndatoririlor bisericii lor. Orice constrângere ilegală era de atunci asimilată unui sacrilegiu. Această lege i-a incitat pe decurioni, pe fiii acestora, precum şi pe cei care erau apţi pentru funcţiile municipale, să le abandoneze pentru a se consacra preoţiei. O lege din 18 iulie 320 a precizat (*CTh*, XVI, 2, 3): cei care îmbrăţişaseră preoţia înainte de lege trebuiau să se supună obligaţiilor curiale. Doar cei care o îmbrăţişaseră după legea din 319 erau scutiţi.

În 320, o lege anulează *Lex Iulia de maritandis ordinibus* care, după 18 î.Hr., penaliza pe celibatarii de peste 25 de ani. În sfârşit, în 326, clericii obţinură aceleaşi imunităţi ca şi preoţii religiei tradiţionale (*CTh*, XVI, 5, 1). În acelaşi an, o nouă lege vine să specifice că scutirile nu-i priveau decât pe clericii creştini, cei ai bisericilor eretice rămânând supuşi la *munera*[61] (*CTh*, XVI, 5, 1).

Mai multe legi reglementau relaţiile dintre evrei şi creştini. În 315, s-a interzis evreilor de a-i lapida pe cei care părăseau «secta» lor pentru a îmbrăţişa creştinismul (*CTh*, XVI, 8, 1). În schimb, creştinii nu aveau dreptul de a-i tulbura pe evrei (*ibid*, 8, 5). În sfârşit, începând cu 335, evreii au pierdut dreptul de a poseda sclavi creştini (*ibid*, 9, 1). Totuşi, după exemplul clerului creştin, patriarhii şi cei care deserveau sinagogile au beneficiat şi ei de scutiri de sarcini (*ibid*, 8, 2 şi 8, 4 din 330 şi 331).

[61] Termen care desemna totalitatea obligaţiilor şi corvezilor pe care trebuiau să le îndeplinească o persoană. (N.tr.)

IV. Ambiguităţi, sincretism sau eclectism?

1. Menţinerea religiei publice tradiţionale. În calitate de *Pontifex Maximus,* Constantin a rămas autoritatea supremă a religiei romane. Faptul că a putut împăca această demnitate cu creştinismul său este o indicaţie preţioasă pentru contextul religios din prima jumătate a secolului al IV-lea. Aceasta pare a dovedi că ritualurile religiei romane se aflau în legătură cu funcţiile publice şi civice care aveau o tradiţie multiseculară. Ca şi în cazul cultului imperial. Departe de a abandona acest cult, a cărui nerespectare de către creştini a fost cauza persecuţiilor lui Decius[62] în 250, Constantin îl favorizează.

Faimosul rescript de la Hispellum (*CIL*, XI, 5265=ILS 705) îi autoriza, către 333–335, pe locuitorii acestei cetăţi a Umbriei să practice un cult, într-un templu construit în acest scop, al familiei lui *augustus*, anume *gens* Flavia. Constantin a acordat cetăţii numele de Flavia Constans. Dar el cere ca ritualurile, ce presupuneau jocuri scenice şi lupte de gladiatori, să nu se întineze de «crima nici unei superstiţii contagioase». În alţi termeni, Constantin accepta cererea hispellienilor de a avea propriile sărbători, independent de vecina lor Volsinia, permitea manifestarea cultului imperial, dar interzicea sacrificiile. Ceea ce, după propria sa mărturisire, nu «aducea o enormă atingere vechilor instituţii».

Rescriptul de la Hispellum este o bună dovadă a politicii religioase a lui Constantin. Aceasta nu a fost categoric inovatoare, cum îl acuză Zosimos. Constantin recurge numai la acomodări, fără a interzice nici o religie tradiţională.

---

[62] ***Caius Messius Quintus Traianus Decius***, împărat roman (249–251), de numele căruia se leagă prima mare persecuţie anticreştină la nivelul întregului imperiu. (N.tr.)

2. Distanţări faţă de ritualurile tradiţionale. Zosimos îl acuză pe Constantin de a nu fi celebrat jocurile seculare. Acestea erau celebrate totdeauna la aproximativ 110 ani şi ultimele au fost organizate de Septimiu Sever în 204. 313 era deci ultimul termen pentru o nouă celebrare şi Constantin ar fi putut profita de sejurul său la Roma în toamna anului 312 pentru a le organiza. Îi reproşează, de asemenea, cu ocazia celebrării triumfului său asupra lui Maxentius la decenalele din 315, de a nu fi urcat pe Capitoliu pentru sacrificiile rituale. Aceasta este data pe care o reţine Eusebius, atunci când zice că împăratul Constantin a sărbătorit decenalele sale prin ofrande aduse lui Dumnezeu «fără foc şi fără fum». De asemenea, el afirmă că Serapeum[63]-ul din Alexandria a fost închis în epoca conciliului de la Niceea (325). Presupunând că această măsură ar fi fost luată, ea ar fi una izolată, legată fără îndoială de contextul alexandrin.

În 331, Constantin a dispus întocmirea inventarului bunurilor templelor. Câteva dintre ele au fost închise şi jefuite de porţile şi de acoperişurile lor placate cu metal preţios. Statuile au fost înlăturate şi expuse, după Eusebius, «batjocorilor şi ironiilor». Dar această acţiune a fost determinată mai degrabă de nevoia de bronz şi aur decât de o ofensivă contra religiei tradiţionale. Chiar Libanios[64] o

[63] Complex vast construit în vremea lui Ptolomeu I, continuând pe cel din Memphis, considerat una dintre minunile lumii antice, ridicat în cinstea zeului Serapis. Cultul acestui zeu hellenistic hibrid (patrona lumea morţilor, fecunditatea şi medicina, iar din secolul al III-lea d.Hr. devine şi divinitate solară) s-a răspândit şi în Imperiul roman, unde a constituit la un moment dat chiar o modă, mai ales în cercurile aristocratice ale Romei. (N.tr.)

[64] ***Libanios*** (314–393), retor grec, profesor de retorică la Constantinopol, Niceea şi Nicomedia; este considerat unul dintre cei mai de seamă oameni de cultură ai Răsăritului. (N.tr.)

Statuia lui Constantin de pe Capitoliu — Roma.

spune: el nu a schimbat mai nimic în cultul legal (*Discurs*, 30). Aceasta nu era o ofensivă contra cultelor oficiale, ci o măsura determinată de situaţia financiară. Demonstrează ea absenţa unui respect faţă de zei? Se cuvine amintit că aceste culte erau culte de stat. Era deci o manieră, puţin cam brutală desigur, de a solicita contribuţia lor la reînnoirea Imperiului.

Se ştie dintr-o scrisoare adresată lui Macarius şi altor episcopi din Palestina că împăratul Constantin nu vedea cu ochi buni frecventarea templelor. Dar trebuie să constatăm că el nu a emis nici o lege care să o interzică. S-a mulţumit să interzică ca propria sa imagine să fie introdusă în temple. El se temea într-adevăr ca nu cumva «umbrele şi trăsăturile feţei sale să nu fie atinse de eroarea şi impietatea acestor zei respinşi» (*VC*, IV). Respinşi doar moral, şi nu prin lege. Fără îndoială, trebuie să vedem în atitudinea lui Constantin un scrupul religios dublat de preocuparea de a-i menaja pe episcopi. Legea nu prevedea decât două măsuri coercitive: interzicerea sacrificiilor domestice în 320 sau 321 (*CTh*, XVI, 10, 1) şi, în 323, aplicarea unei pedepse publice oricui ar fi obligat un creştin, cleric sau laic, la sacrificii de purificare (*ibid*, 2, 5).

3. Un creştinism dovedit. După 324, adeziunea intelectuală a lui Constantin la creştinism nu mai lasă loc nici celei mai mici ambiguităţi. Eusebius povesteşte cum îi plăcea să vorbească în public despre subiecte teologice, ceea ce el făcea «în picioare, cu o figură gravă şi vocea joasă» (*VC*, IV). Şi cum auditorii săi îl aplaudau. El credea că o singură divinitate comanda toate acestea şi se retrăgea zilnic câteva ore în Palat, pentru a-i adresa rugăciunile sale.

A decorat fântânile Constantinopolului cu imagini biblice din bronz aurit, ca cea a Bunului Păstor şi a lui Daniel în groapa leilor. La intrarea în Palat, au fost reprezentate simbolurile Patimilor lui Hristos, realizate din aur şi pietre preţioase.

În 336, celebrarea Naşterii lui Hristos a fost fixată la 25 decembrie. Această dată era cea a sărbătoririi Soarelui. Această decizie dovedeşte marea abilitate a lui Constantin. Nu este vorba de a înlocui una prin alta, ci de a le suprapune, astfel încât Naşterea a putut beneficia, într-o manieră sincretică, de pietatea mistică ataşată Soarelui.

Vechea şcoală de istorici tinde să opună creştinismul culturii clasice şi moştenirii culturale romane, chiar dacă acesta şi-a asumat-o în întregime. Aserţiunea lui Piganiol, după care Constantin «abandonase fără scrupule vechile legi ale Romei», este o judecată eronată. Dimpotrivă, legile arată că, exceptând rarele şi minimele limitări, Constantin a menţinut religia publică tradiţională în statu-quo-ul său. Ceea ce omul respingea, împăratul tolera. Se observă în această atitudine calitatea unui mare om politic, care a ştiut să unească cu abilitate conservatorismul şi inovaţia în preocuparea sa pentru binele public.

Capitolul V

UN ÎMPĂRAT URBANOFIL ŞI CONSTRUCTOR

Sursele literare şi epigrafice, dar şi vestigiile arhitecturale, îi conferă lui Constantin imaginea unui împărat care a construit neîntrerupt.

I. Constantin şi oraşele

1. Un control mai strâns. Constantin a pus sub controlul fiscului finanţele oraşelor. Într-adevăr, el nu le mai îngăduie libera administrarea a veniturilor din taxe, *vectigalia*. Acestea au fost de acum înainte controlate de către comitele Darurilor Sacre, care nu le înapoia decât sumele destinate încălzirii termelor şi întreţinerii construcţiilor publice. Această măsură răpea oraşelor o parte din autonomia lor.

Totuşi, statutul de oraş continua să fie foarte căutat. Nu numai pentru prestigiul său, dar şi pentru că-i asigura autonomia în raport cu oraşele vecine. O dovedeşte o faimoasă inscripţie, cea de la Orcistos, în Frigia[65], datând din anii 324–331. Orcistos pierduse statutul său de oraş, fiind retrogradat la rangul de *vicus* al oraşului vecin, Nacolia. Oraşul i-a cerut lui Constantin, care a fost de acord, să-i restituie vechiul său statut. O dată cu aceasta, oraşul şi-a regăsit *boulé*-ul şi propriile sale magistraturi.

[65] Regiune istorică din centrul Asiei Mici care a devenit provincie romană, localizată pe teritoriul actual al Turciei. (N.tr.)

Basilicanova *din Forumul roman.*

2. O atenţie vigilentă faţă de curii. Se poate observa acest lucru examinând legislaţia constantiniană (supra, cap. III): Constantin a reînnoit măsurile coercitive faţă de decurionii care îşi abandonau responsabilităţile. Această insistenţă lasă să se înţeleagă că dezertările se multiplicau, deoarece decurionii îşi considerau obligaţiile foarte grele, în special pentru averea personală. Pe de altă parte, birourile şi armata le ofereau perspective atrăgătoare de remunerare şi promovare. Este foarte clar că împăratul Constantin voia să limiteze acest exod şi să fixeze în oraşul lor pe notabilii demni de funcţia decurională — *idonei*. El le interzice orice altă ambiţie, în afara celei de a îndeplini această datorie. Fixându-i în cetatea lor de origine, el îi frustra teribil în ambiţiile lor. Fluiditatea socială asigurată prin posibilitatea de promovare era astfel blocată; pentru binele cetăţii, desigur, dar în detrimentul dinamismului notabililor locali.

II. Construcţiile epocii „nomade" (306–324)

Încă de la proclamarea sa, Constantin dezvoltă o politică de construcţie, care a înfrumuseţat oraşele unde a rezidat. Dacă dăm crezare panegiricului VII, oraşele şi templele răsăreau în urma paşilor săi. Trier şi Autun au fost printre primele care au beneficiat de această politică, încă din perioada galică a împăratului.

1. Trier. Cetatea Trier a fost prima capitală a lui Constantin, între 306 şi 315. El a realizat aici mari lucrări de înfrumuseţare, care o vor face demnă de o rezidenţă imperială.

Ansamblul palatin conţinea reşedinţa imperială şi, în nord, cea a împărătesei şi a lui Crispus. Cea din urmă a

fost transformată în biserică către 326. Spre 310 a fost construită o basilică rectangulară cu absidă, lungă de 75 m şi înaltă de 30 m. Sala de audienţă a împăratului era împodobită cu decoraţiuni luxoase. Pardoseala era din dale hexagonale negre şi albastre. Până la nivelul superior al ferestrelor, pereţii au fost placaţi cu marmură policromă şi sticlă aurită. Plafonul era o îmbinare de casete aurite şi absida era acoperită cu aur şi mozaicuri. Cercetările au arătat de asemenea că bazilica era încălzită, graţie canalizărilor incluse în pereţi şi a unui hipocaust. Terme de mari dimensiuni — 245 m de la est la vest — au fost construite în colţul palatului. Celelalte, care existau deja aproape de porţile vestice, au fost restaurate. În fine, ca elemente indispensabile ale vieţii urbane, au fost amenajate un amfiteatru de 22 000 locuri, precum şi un circ pentru cursele hipice.

La câţiva kilometri de oraş se găsea o *villa* de vară cu 50 de camere.

2. Autun. Panegiricele latine evidenţiază o relaţie privilegiată între Constantin şi locuitorii cetăţii Autun. Oraşul cunoscuse importante distrugeri în timpul unui asediu, în 270, şi multe ruine încă nu fuseseră înlăturate. Constantin vizitează oraşul la invitaţia locuitorilor, în 311. În 312, cetatea îi trimite o delegaţie cu un discurs de mulţumire. Înzestrat cu o nouă incintă fortificată, oraşul Augustodunum a cunoscut atunci o renaştere, sub noul nume de Flavia Aeduorum, ca omagiu adus familiei împăratului binefăcator.

3. Roma.

A) Lucrările pe care Constantin le-a întreprins în Oraşul etern demonstrează ele singurele că nu l-a uitat niciodată, nici nu l-a ocolit. A mărit porticurile şi coloanele circului

(*Circus Maximus)* şi a construit noi terme la sud de cele ale lui Diocleţian. Şantierul unei imense *bazilica nova* fusese deschis de Maxentius în Forumul Roman, pe amplasamentul unui depozit de mirodenii. Constantin l-a finalizat şi a aşezat aici statuia sa. O statuie colosală ale cărei părţi din piatră sunt bine cunoscute: capul, un picior, un cot şi o mână sunt astăzi conservate în curtea palatului Conservatorilor, în Capitoliu.

B) Arcul de triumf a fost probabil inaugurat cu ocazia deschiderii decenalelor în iulie 315. Construit în apropierea amfiteatrului flavian — celebrul Colosseum — el a avut dimensiuni niciodată atinse de un arc al lumii romane: 25 m înălţime. Era plasat pe itinerariul cortegiilor triumfale: după *Circus Maximus* şi înainte de *Via Sacra* a Forumului Roman. Structura sa cu trei galerii evoca fără îndoială pe cea a arcului lui Septimius Sever.

O recentă campanie de cercetări arheologice a pus în evidenţă un element nou, graţie studiului sistemului de zidărie. S-a dovedit că acest arc nu a fost construit *ex nihilo*, ci a fost rezultatul reutilizării unui arc preexistent, el însuşi cunoscând mai multe modificări.

Singurele reliefuri din epoca constantiniană sunt în număr de şase. Este vorba de scene rectangulare (1 m pe 5,5 pe flancuri; 1 m pe 6,5 pe faţade), care reprezintă diferite episoade ale campaniei din 312 contra lui Maxentius: ieşirea trupelor din Milano, cucerirea Veronei, bătălia «de la Milvius», *adventus*-ul împăratului la Roma, discursul său la Rostră (=tribună) şi *congiarium*-ul[66] său de la 1 ianuarie 313.

Celelalte basoreliefuri datează din epoca antoniniană. Coloanele sunt dominate de statuile dacilor mutate din Forumul lui Traian. Medalioanele de mai mult de doi metri

[66] Distribuţie de daruri, făcută poporului. (N.tr.)

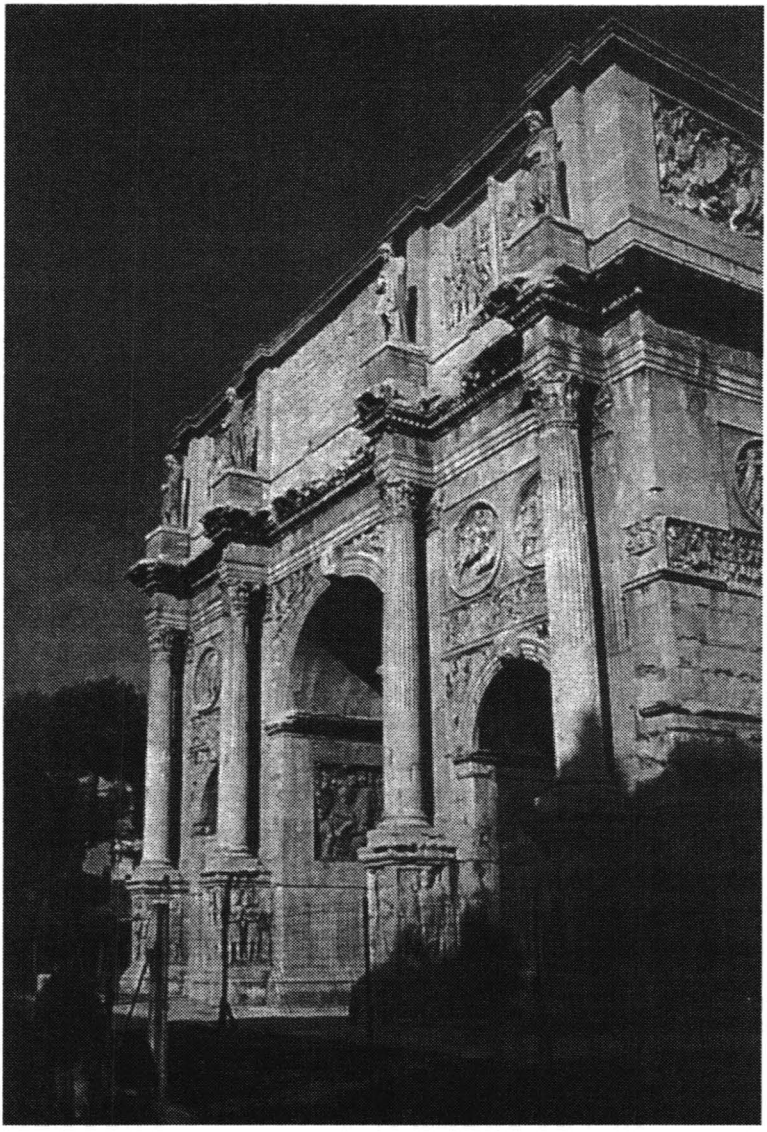

Arcul lui Constantin de la Roma — faţada sudică.

în diametru provin de la un arc din timpul lui Hadrian; capul lui Hadrian a fost resculptat cu talent pentru a-i da expresia lui Constantin (scenă de vânătoare) şi a lui Licinius (scenă de sacrificiu). În fine, panourile din atic, care încadrează inscripţia ce datează din timpul lui Commodus, reprezintă bătăliile contra cvazilor şi marcomanilor.

Refolosirile sunt deci perfect coerente şi ansamblul este expresiv definit de Filippo Coarelli ca o «îmbinare de sculpturi», care face din el un «muzeu al sculpturii romane oficiale».

4. Cirta. În 310, Cirta fusese devastată de trupele lui Maxentius, cu prilejul represiunii contra lui Domitius Alexander. Aurelius Victor scrie că, după victoria sa din 312, Constantin a reconstruit-o sub numele de Constantina.

5. Tesalonic. Constantin a locuit doi ani în Tesalonic, între 323–324, pentru a pregăti războiul contra lui Licinius. Ştim de la Kedrenos că i-a plăcut foarte mult în acest oraş şi că a realizat aici numeroase lucrări. «Temple (biserici) magnifice», terme, apeducte şi bineînţeles, pentru a-şi adăposti flota de război, amenajări portuare. Este permis să presupunem că nu toate au fost construite *ex nihilo* şi că lucrările au fost în mare parte restaurări şi înfrumuseţări.

III. Marea creaţie: Constantinopol (324–330)

1. Fondarea. Într-unul din momentele campaniei sale victorioase contra lui Licinius, în 324, Constantin decide crearea unei a doua Rome, care să-i poarte numele. După Zosimos, Constantin oscilase între mai multe locaţii, înainte de a o alege pe cea a Bizanţului. Datorită Cornului de

Aur la nord, Bosforului la est şi Propontidei (Marea Marmara) la sud, situl oferea marele avantaj de a fi peninsular. El constituia, în plus, o trecere obligatorie în drumul terestru ce lega Occidentul de Asia Mică.

Situl a fost consacrat la 8 sau 13 noiembrie 324, după delimitarea perimetrului noului oraş. Acesta acoperea o suprafaţă care era de trei ori şi jumătate mai mare decât cea a Bizanţului. Constantin deschide imediat în oraş un atelier monetar, în care pune să lucreze muncitorii atelierului din Aquileia, pe care tocmai îl închisese.

Primele lucrări încep în 325. În 327–328, Constantin vine să constate în persoană stadiul lor. Ele nu erau încheiate în 330, atunci când hotărăşte să se stabilească aici. Dar esenţialul structurii urbane era realizat. (Iulian scrie, de altfel, că unchiul său a avut nevoie de mai puţin de 10 ani pentru a construi oraşul.) Care era acel esenţial? Mai întâi zidurile: cele care se întindeau pe coastă au fost prelungite spre vest şi un zid de împrejmuire tăia peninsula de la nord la sud. Ele au fost gata, se pare, în 328, după 16 luni de lucru. La sud–est a fost construit Palatul, care a fost legat de circ printr-o lojă imperială, *Kathisma*. La nord de această zonă a fost delimitat locul Augusteion, în care a fost ridicat *Milion*-ul, o bornă asemănătoare miliarului din aur din Forumul Roman. De la *Milion* pleca spre est o mare stradă cu porticuri, Mesé. Aceasta ajungea, după 500 m de parcurs rectiliniu, în Forumul lui Constantin, care avea particularitatea de a fi circular. Aici se ridica o coloană de porfir de o înălţime considerabilă: 50 metri. În plus, Constantin restaurează termele lui Zeuxip.

Edictele vor pregăti cadrul instituţional al noii capitale şi-i vor conferi privilegii juridice şi economice specifice pentru a atrage o populaţie cât mai numeroasă. Căci, în 330, populaţia constantinopolitană era încă puţin numeroasă în raport cu suprafaţa oraşului.

2. Dedicaţia (330). Ceremoniile de inaugurare a Constantinopolului ne sunt bine cunoscute datorită lui Zosimos şi unei cronici anonime târzii, *Cronica pascală.* Dedicaţia a avut loc la 11 mai 330. O procesiune ajunge în Forumul lui Constantin, iar statuia împăratului este ridicată în vârful coloanei de porfir care se găsea în centrul său. Era vorba de o statuie a lui Apollon, al cărui cap fusese înlocuit cu un cap radial al lui Constantin. Copia sa, din lemn aurit, a fost apoi prezentată la Hipodrom, unde s-au desfăşurat jocurile. Aceasta purta Tyché a oraşului, care primi atunci numele de *Anthousa*, echivalentul grec al numelui «Flora», numele hieratic al Tyché a Romei. Gilbert Dagron a demonstrat că această dedicaţie a fost făcută simultan pentru Tyché a Romei şi a lui Constantin însuşi şi că elementele creştine şi tradiţionale, în special solare, se suprapuneau în ceremonie.

3. Administrarea oraşului. Noua Romă nu a fost plasată de la început sub autoritatea unui prefect urban. Decalcul instituţiilor romane nu a fost decât progresiv şi realizat în întregime de fiul lui Constantin, Constantius al II-lea, în anii 350.

Constantin transformă *bulé*-ul Bizanţului în Senat al Constantinopolului, un Senat compus din 600 de *clari.* Arhontele ales a fost înlocuit de un proconsul (*éparchos*) numit de împărat. Noul oraş primeşte *ius italicum*, care-l sustrăgea autorităţii guvernatorului provinciei Europa şi celei a vicarului Thraciei. Începând cu mai 332, oraşul primeşte, după exemplul Romei, anona publică condiţionată de proprietatea asupra unei case în Constantinopol, şi a fost stabilită la 80 000 *opsonia* (raţii), ceea ce ne permite să evaluăm populaţia oraşului la acea dată: în jur de 300 000 locuitori.

În plus, Constantin înzestrează Noua Romă cu catedre imperiale de învăţământ.

IV. Edificiile creştine

1. Marile basilici romane. La Roma, în 319, Constantin realizează primele sale lucrări creştine. *Memoria* Sfântului Petru era cinstită de mai mult timp în cetatea Vaticanului şi edificiul care-l adăpostea cunoscuse mai multe modificări. Constantin construieşte în jurul lui o basilică uriaşă (122 m pe 66). Capela din porfir a acestei *memoria* a fost surmontată de un baldachin susţinut de 6 coloane torsionate din marmură albă. Constantin şi mama sa au donat o cruce de aur, iar împăratul a înzestrat bazilica cu un venit anual de 3 708 *solidi*.

Bazilica Lateran-ului a fost construită cu cheltuiala sa în sudul oraşului, aproape de fortificaţie. Ea a fost amplasată pe locul campamentului trupelor de *Equites singulares* pe care Constantin le desfiinţase. Lucrările au început înainte de 324. Edificiul era de plan bazilical, cu 5 nave şi măsura 100 m pe 55. Feţele interne ale pereţilor au fost placate cu marmură galbenă şi biserica primi pentru decor candelabre şi un mobilier liturgic echivalent a 3 t de argint şi 350 kg de aur. Baptisteriul şi biserica primeau un venit anual de 10 234, respectiv 4 390 *solidi*.

Palatul Lateran-ului, care aparţinuse Faustei, a fost donat de Constantin, fără îndoială după executarea acesteia, bisericii din Roma. El va deveni la scurt timp reziden̦a episcopului şi a birourilor sale.

Deci, sub Constantin, Lateran-ul a devenit centrul bisericii romane. Din această raţiune, până astăzi bazilica a rămas catedrala episcopului Romei. Constantin întreprinde

de asemenea construcţia a două biserici în afara zidurilor, Sf. Pavel şi Sf. Laurenţiu.

Biserica numită «Hierusalem» a fost opera Elenei, mama împăratului. Ea a transformat o aripă a palatului său de reşedinţă (Sessorium) în basilică creştină, prin adăugarea unei abside şi a unor coloane despărţind spaţiul în 3 nave.

Edificiile constantiniene au înzestrat biserica romană cu spaţii de reuniune de dimensiuni impresionante. Ele au permis liturghiei romane să se desfăşoare într-o manieră mai masivă şi solemnă şi să îmbrace astfel aparenţele pompei imperiale.

2. În Palestina. Potrivit mai mulor istorici ecleziastici, ca Sozomenos, mamei lui Constantin îi datorăm descoperirea relicvelor Crucii pe care a fost crucificat Iisus. Ea ar fi trimis lui Constantin cuiele, pe care le-ar fi topit în coiful fiului său şi în zăbala calului său. O basilică a fost construită pentru a adăposti relicvele Crucii. La Ierusalim, Constantin construieşte două basilici, pe Muntele Măslinilor şi la Sfântul Mormânt. O alta a fost construită la Bethleem şi un oratoriu pe poziţia Stejarului lui Mambre.

3. Bazilicile constantinopolitane. Biserici în plan bazilical au fost de asemenea construite în Antiohia, Nicomedia şi în Africa. Primele bazilici creştine ale Constantinopolului au fost plasate sub egida abstracţiilor divine: cea a Înţelepciunii (*Sophia*, apoi *Haghia Sophia*, Sfânta Sofia) a fost construită în apropierea Palatului şi a Hipodromului, ca şi o biserică închinată Sf. Ştefan. Bazilica Păcii (*Eiréné*, mai târziu Sf. Irina) a fost construită pe situl vechiului oraş Bizanţ. În vestul oraşului, într-un loc peristil, unde se

găseau deja un palat şi băi, a fost construită biserica Sf. Apostoli. La sfârşitul scrierii sale *Vita Constantini*, Eusebius descrie minunăţiile acesteia. De la bază până la şarpantă, pereţii erau încrustaţi cu pietre preţioase pe cât de diverse, pe atât de rare. Plafonul era cu lambriuri de aur şi acoperişul acoperit cu bronz cu reflexe aurii. În interior, corul era închis cu o grindă de bronz aurit.

Constantin a investit deci sume considerabile în construirea şi înzestrarea splendidelor edificii închinate cultului creştin. Acestea au apărut deci, în mai puţin de 30 de ani, ca elemente impozante ale peisajului arhitectural din marile oraşe ale Imperiului. Acesta a fost, fără îndoială, aspectul concret cel mai remarcabil al convertirii împăratului. Era astfel dat, un impuls decisiv care mai apoi a fost imitat de episcopi şi de particularii bogaţi.

Capitolul VI

CONTROVERSE ŞI MITURI CONSTANTINIENE

Încă de la moartea sa, Constantin a provocat aprecieri contradictorii. El a determinat anacronisme voluntare şi involuntare, precum şi multe legende literare, care îl ponegresc sau îl slăvesc.

I. Opinii contradictorii

1. Elogiile moderate ale Părinţilor Bisericii. După moartea lui Constantin şi înainte de 340 a fost publicată *Vita Constantini* de Eusebius de Cesareea. Acest text este mai mult decât o simplă biografie: el conţine trăsături hagiografice şi reamenajează *a posteriori* cronologia constantiniană. Împăratul este prezentat aici într-un fel supracreştinat încă din 312 şi erijat în «cea mai puternică flacără» expusă de Dumnezeu privirii oamenilor. Este totuşi remarcabil că părinţii Bisericii din secolele al IV-lea şi al V-lea l-au proslăvit mai puţin pe primul împărat creştin decât pe Teodosie[67]. În cronica sa, Ieronim îl face chiar responsabil de conflictul arian ca urmare a botezului său. Altfel zis, împăratul care impune creştinismul ca religie

[67] Împărat (379–395 d.Hr.), supranumit *cel Mare*; este ultimul împărat care a avut sub controlul său întregul teritoriu al Imperiului roman. După moartea sa, Imperiul a fost împărţit între cei doi fii ai săi. De numele său se leagă şi convocarea, în 381, a celui de-al doilea sinod ecumenic, care a proclamat creştinismul ca religie de stat, celelalte culte fiind interzise. (N.tr.)

oficială în cursul anilor 380–392 pare mai demn de elogii decât Constantin.

2. Înţepăturile lui Iulian. Iulian, împărat din 361 până în 363, nu-l iubea pe unchiul său. Găsim în scrierile sale elementele unui dispreţ fără indulgenţă, în timp ce împăratul model în ochii săi este Marcus Aurelius[68]. Face din Constantin un împărat preocupat de toaleta şi de frizura sa. Îi reproşează lipsa de interes pentru război, caricaturizându-l ca bucătar, bancher şi camerist.

Părtinirea lui Iulian este evidentă. Nu-l iubea nici pe vărul său, Constantius. Acesta era bănuit de a fi uneltit moartea tatălui său, Iulius Constantius, şi de a fi pus la cale executarea fratelui său, Gallus. Pe de altă parte, fiul lui Constantin îi dăduse o educaţie creştină rigidă, îndeaproape supravegheată.

Iulian avea vârsta de 7 ani la moartea lui Constantin, în 337. Ceea ce ştia despre el era mai degrabă rodul zvonurilor auzite şi al lecturilor. Criticile sale sunt de ordinul epigramei răzbunătoare.

3. Rechizitoriul lui Zosimos. La Constantinopol, la sfârşitul secolului al V-lea, un avocat al fiscului, Zosimos, publica o *Nouă Istorie*. Aceasta relata, în greacă, istoria Imperiului roman de la Augustus până la 410. În pasajele consacrate domniei lui Constantin, Zosimos îl acuză de a fi precipitat declinul Romei şi construieşte o sumbră legendă în jurul lui.

El leagă adeziunea lui Constantin la creştinism de sentimentele sale de vinovăţie după moartea lui Crispus. Nu

[68] Împărat roman (161–180 d.Hr.), renumit prin vasta sa cultură (în special preocuparea pentru filozofia stoică) şi prin construcţiile realizate în Roma. (N.tr.)

îl cruţă de reproşul de a fi abandonat tradiţiile, Jocurile Seculare sau urcarea pe Capitoliu la sfârşitul triumfului său. Îl acuză de delapidarea fondurilor publice şi impută reformei sale militare nenorocirile ulterioare ale Imperiului roman. Îl acuză efectiv de a fi golit frontierele şi de a fi ruinat oraşele din interior prin instalarea garnizoanelor care au trăit pe cheltuiala lor.

II. Problemele constantiniene

1. Data convertirii. Constantin a fost botezat în 337, pe patul de moarte, de Eusebius de Nicomedia. Această dată nu trebuie confundată cu cea a convertirii sale. În Biserica creştină a secolului al IV-lea, botezaţii nu reprezentau decât o parte dintre fideli. A îmbrăţişa creştinismul consta în declararea publică a credinţei. O etapă ulterioară consta în pregătirea botezului printr-o instrucţie, sancţionată printr-o probă. Atunci nu era obişnuit a se boteza nounăscuţii, ci adulţii care-şi dovediseră credinţa şi-şi arătaseră dorinţa de a merge până la botez. Din 312 până la data morţii sale, Constantin a fost doar un catehumen, adică un creştin în aşteptarea botezului. Şi primeşte botezul arian de la un om pe care-l exilase la sfârşitul Conciliului de la Niceea.

2. «Problema constantiniană». Adeziunea lui Constantin la creştinism a provocat o lungă controversă între istorici, pe punctul de a face din „problema constantiniană" (*Konstantinische Frage* la germani) problema istoriografică majoră a acestei epoci şi de a oculta alte probleme importante.

Etapele dezbaterii sunt, schematic, următoarele:

— Constantin nu a fost niciodată creştin (H. Grégoire, 1930). Henri Grégoire susţine cea mai radicală dintre teze. După el, convertirea lui Constantin nu a fost decât aparentă şi această mască nu ar fi fost decât un calcul oportunist, exclusiv politic.

— Constantin a fost creştin din copilărie (H. Lietzmann 1941 ; T.G. Elliott, 1996). Lietzmann emite ipoteza că familia lui Constantin era creştină, argumentând că avea o soră al cărei nume era Anastasia (*Învierea*, în greacă). Putem adăuga dosarului pasajul unde Aurelius Victor afirmă că Galerius ţinea pe Constantin pe lângă el din motive religioase: ostatec creştin al unui împărat anticreştin? Este dificil de a concilia această teză cu evenimentele din 306–312. Deşi abil şi uneori seducător, demersul recent al lui T.G. Elliott nu e mai puţin supus cauţiunii: nu sunt luate în calcul toate sursele.

— Teza sincretismului (A. Piganiol, 1947). Pentru Piganiol, Constantin ar fi realizat un sincretism între filozofia solară neoplatoniciană şi creştinism.

— O convertire din 312 (J. Vogt, 1949 şi J.-R. Palanque, 1952). Această teză acreditează poveştile lui Lactantius şi Eusebius, care leagă direct convertirea lui Constantin de victoria contra lui Maxentius.

— Convertire între 312 şi 324 (A. Alföldi, 1948, W. Seston, 1955 şi J. Vogt, 1955). Teza unei adeziuni care se confirmă progresiv în următorii 12 ani este astăzi cea mai acceptată.

Putem să ne punem întrebarea dacă convertirea din 312 şi alegerea pe care aceasta o presupune în următorii ani au fost rezultatul unui calcul politic sau al unei adeziuni religioase sincere. De ce să facem o alternativă ? S-ar putea zice că împăratul Constantin a avut o înţelegere deosebită a evoluţiilor politice pe care le-ar fi putut determina convertirea sa; fără a conchide că aceasta nu era sinceră. După Zosimos, Constantin ar fi optat pentru creştinism după asasinarea lui Crispus şi a Faustei (326),

pentru că această religie anula faptele rele. Indicii numeroase ne fac să considerăm cu certitudine că această convertire a fost cu siguranţă anterioară. Se va spune atunci că el a decis să urmeze o religie care-l absolva de execuţiile pe care le ordonase? E posibil.

După indiciile de care dispunem, e permis să considerăm că împăratul a îmbrăţişat sincer creştinismul încă din 312, păstrând totodată legăturile cu adorarea soarelui şi neoplatonismul. S-a detaşat apoi progresiv de acestea.

3. De la chrismă la *labarum*. Începând cu poveştile lui Lactantius şi Eusebius, avem numeroase comentarii asupra semnului viziunii lui Constantin. Se vorbeşte de o cruce cu mâner? Este într-adevăr monograma pe care o descrie Lactantius. Marrou aderă la această teză. Să fie vorba de un X (*chi*) şi de un P (*rhô)* suprapuse, reprezentând primele două litere ale numelui lui Hristos ? Altfel spus, *chrisma*. Sau să fie vorba, cum afirmă unii, de un simbol solar?

Primele reprezentări ale acestei chrisme pe monede — de altfel, puţin numeroase atunci — datează de la sfârşitul anului 312. Simbolul era prezent mai târziu pe coiful lui Constantin. Aceste reprezentări vor fi mai numeroase începând cu 315, data celebrării decenalelor şi a victoriilor sale. Ele se răspândiră apoi pe măsura consolidării lui Constantin: în 317 pe monedele din Siscia, în 325–326 pe cele din Constantinopol.

Problema este de a şti dacă putem considera reprezentarea chrismei ca probă a aderării lui Constantin la creştinism. Nu ar putea fi vorba oare de adoptarea unui *signum* victorios şi dinainte cunoscut? Între 312 şi 315, e credibil. În orice caz, în 312 Constantin nu îmbrăţişează o religie pentru componentele sale doctrinale. Altfel spus,

convertirea lui Constantin a fost dublă; o convertire formală, imediată, cea din 312, urmată de o convertire intelectuală şi spirituală care s-a făcut de-a lungul mai multor ani.

Labarum este un semn de cavalerie cruciform purtând semnul chrismei şi o ţesătură cu efigia împăraţilor. El a fost reprezentat pentru prima dată pe monedele din anii 327–328, străpungând un şarpe şi prima sa menţiune sub numele de *labarum* datează din anii 360. În ciuda afirmaţiei lui Eusebius, care îi fixează utilizarea începând cu 312, folosirea sa în armată apare târziu, putând fi chiar posterioară domniei lui Constantin. Eusebius îl descrie astfel, aşa cum Constantin l-ar fi comandat aurarilor: o lance lungă cu un mâner placat cu aur, cu o traversă din lemn surmontată de o coroană de aur împodobită cu pietre preţioase. Aceasta purta primele două litere greceşti ale numelui lui Hristos (X şi P). De această traversă atârna o stofă, brodată cu aur şi cusută cu pietre preţioase, pe care era reprezentată «victoria Crucii» iar pe bordură, busturile împăraţilor brodate cu fir de aur.

4. Ce fel de creştinism? Constantin a devenit celebru pentru că a convocat Conciliul de la Niceea, care fixează primele canoane ale doctrinei trinitare creştine. Dar ultimii 12 ani ai domniei sale dovedesc o influenţă sigură a episcopilor arieni asupra împăratului.

Se poate spune despre Constantin că a fost un împărat arian? Putem spune cel mult că după 331 el se arăta tot mai favorabil adepţilor arianismului.

Este adevărat că doctrina ariană favoriza concepţia sa asupra puterii monarhice. În sânul Trinităţii, arienii subordonau pe Fiu Tatălui, singurul necreat. A fost un timp, ziceau ei, când Tatăl nu era încă tată. Era tentant pentru Constantin de a stabili o paralelă între puterea sa şi cea a fiilor săi, numiţi *caesari* unul după altul. Am văzut cum un

medalion de aur îl arăta aşezat în majestate, înconjurat de doi dintre fii săi, în picioare. Am putea vedea în această reprezentare a *caesarilor*, înconjurându-l pe *augustus*, pe Fiul şi Sf. Duh la dreapta şi la stânga Tatălui.

Dacă Constantin a fost sincer creştin, se pare că, într-un al doilea moment, înclinaţia sa pentru arianism — ar fi deplasat să vorbim de o aderare — a fost concomitentă cu opiniile sale politice. Unirea celor două într-o ideologie a puterii imperiale a fost, la sfârşitul domniei, opera lui Eusebius de Cesareea în al său *Discurs al tricenalelor*.

Nu trebuie uitat că împăratul Constantin îşi zice, din 310 până în 324, «tovarăşul Soarelui neînvins». Mai mult, descrierea pe care Sozomenos o face Conciliului de la Niceea dovedeşte zelul pe care Constantin l-a depus pentru menţinerea unităţii. Poate că ierarhizarea logică operată de arianism în sânul Trinităţii i-a permis să găsească coerenţa Unicului, de care era atât de ataşat.

5. Mitul unei a doua Rome creştine. Atunci când Constantin a decis să întemeieze un oraş nou pe amplasamentul vechii cetăţi greceşti Bizanţ, situaţia politică era nouă. Într-adevăr, după 40 de ani de putere colectivă — diarhia sau tetrarhia —, Imperiul roman restabileşte legătura cu monarhia monocefală. În plus, victoria lui Constantin asupra lui Licinius era cea a împăratului din Occident asupra celui din Orient.

Din 306 până în 324, Constantin rezidase în mai multe oraşe: Trier, Arles, Milano, Sirmium, Serdica şi Tesalonic. Durata sejururilor sale la Roma, în 312 şi 315, indică într-o manieră elocventă că el nu dorea să se stabilească aici. În 321, Nazarius îşi exprimă regretul în această privinţă şi formulează dorinţa pioasă a întoarcerii sale în Palatin. Fără a fi într-adevăr un împărat nomad, Constantin îşi

căuta locul. Victoria decisivă asupra lui Licinius îi va permite să ţină cont de atuurile strategice ale Bizanţului, veritabil punct de legătură între Occident şi Orient, şi înzestrat, prin Cornul de Aur, cu un magnific port natural.

Gilbert Dagron a demonstrat-o elocvent: Constantin nu căuta să înlocuiască vechea Romă cu o alta. El voia să o întregească cu un amplasament geografic mult mai adecvat marilor drumuri comerciale şi nevoilor apărării ţării. Ceea ce voia, scrie el, era «apropierea mult mai intimă a Orientului de Occident».

Roma a fost copiată pe Bosfor. Constantin a văzut aici 7 coline mari, a împarţit teritoriul noului oraş în XIV regiuni şi i-a conferit privilegiul *ius italicum*. Pentru a atrage aici persoane bogate, el acordă o anonă posesorilor de imobile noi şi stabileşte o administraţie similară celei a Oraşului. Încă de la ceremonia solemnă de inaugurare, care a avut loc la 11 mai 330, Tyché a Romei (Destinul) a fost plasată în Forumul lui Constantin. Totuşi, mai multe elemente indică faptul că împăratul nu voia să facă din Constantinopol egalul Romei. Guvernarea oraşului nu a fost încredinţată unui prefect urban, ci unui proconsul. *Boulé*-ul a luat numele de Senat, dar acesta avea un efectiv inferior celui al Romei; în plus, membrii săi nu au primit decât titlul de *clari*, pe când senatorii romani erau *clarissimi*.

Întemeierea Constantinopolului reprezintă deci concretizarea reunificării Occidentului şi Orientului. Deşi consacra mitul Romei, ea a arătat în ce măsură Roma devenise, în Imperiu, o capitală excentrică: atât în raport cu frontierele vulnerabile, cât şi în raport cu marele drum comercial care lega Asia Mică cu Milano şi Trier. Dar a fost ea într-adevăr o linie de unire culturală între Orientul elenofon şi Occidentul latinofon? Bizanţul aparţinea realmente ariei culturale greceşti, şi fondarea Constantinopolului pe

situl său a fost cea a unei capitale la fel de excentrice. Nu atât cât Roma, desigur, dar totuşi excentrică. Caracteristicile romane care i-au fost date erau grefe, ca şi folosirea limbii latine de către administraţia palatină. Constantinopolul a fost un fel de avanpost al latinităţii în zona greacă, de unde s-a răspândit, apoi, în cursul secolului al IV-lea, un nou val de romanizare a Orientului.

III. Destinul postum al lui Constantin

1. Un împărat abandonat de arta occidentală. Primul împărat roman creştin, Constantin, nu a jucat, pentru posteritate, un loc atât de remarcabil pe cât ne-am fi putut aştepta într-o Europă creştină. Astfel, rămânem uimiţi de extrema discreţie a temelor constantiniene în pictura religioasă a epocii moderne.

Piero della Francesca pictează în biserica San Francesco din Arezzo, în anii 1452–1459, o frescă reprezentând visul lui Constantin. Îl vedem aici pe împărat dormind sub cortul său, supravegheat de soldaţi. O mână iese dintr-un nor, purtând o mică cruce.

Există la Vatican o sală numită «a lui Constantin», ai cărei pereţi au fost pictaţi, în secolul XVI-lea, de Giulio Romano. Acesta şi-a propus să ilustreze câteva mari scene ale istoriei constantiniene: viziunea Crucii, bătălia de la Pons Milvius, Pseudo-Donaţia, botezul. Una dintre picturi îl reprezintă în majestate pe Hristos crucificat, la picioarele căruia zace o statuie de piatră sfărâmată şi dezmembrată. Este vorba bineînţeles de victoria creştinismului mântuitor asupra idolatriei. O victorie pentru care Constantin a fost gratificat, mai ales începând cu secolul al VI-lea.

Reprezentant al picturii epocii lui Ludovic al XIV-lea, Charles Le Brun a realizat imense tablouri despre victoria lui Alexandru cel Mare, care astăzi sunt expuse la Luvru. Cea de la Milvius nu a făcut decât obiectul unui desen de mică mărime, scos în relief prin sanguină[69], care aparţine muzeului de la Château-Gontier (Mayenne). Începând cu sărbătorile din 1662, Ludovic al XIV-lea apare costumat ca un *augustus*. Şi dacă tragedienii francezi l-au pus în scenă pe creatorul Principatului, în schimb ei l-au neglijat pe Constantin. În ceea ce priveşte medaliile emailate de la Limoges, ele îi vor reprezenta de preferinţă pe cei douăsprezece *caesari* ai lui Suetonius.

Descoperirea adevăratei Cruci la Ierusalim nu a suscitat numeroase picturi, iar rolul lui Constantin nu a fost deloc exaltat. Datorăm lui Veronese o foarte frumoasă reprezentare a Elenei, mama lui Constantin, care primeşte în vis imaginea Crucii (Muzeul Vaticanului). Însă pictura barocă se interesează mai mult de scenele biblice şi de martiri.

2. Miturile.

A) Viziunile. Dacă am da crezare surselor, Constantin ar fi avut mai multe «viziuni». A avut-o mai întâi pe cea din 310. Revenind de la Marsilia la Trier, împăratul ar fi trecut pe la sanctuarul apollonian de la Grand, în Vosges. O «viziune» l-ar fi determinat să renunţe la filiaţia sa herculiană în favoarea cultului solar consacrat lui Apollon. Atunci începe devoţiunea sa pentru *Sol invictus* (*Soarele neînvins*). Ar fi avut apoi, în octombrie 313, viziunea care precede victoria asupra lui Maxentius. Lactantius aminteşte numai una, dar, după Eusebius, ar fi fost două. Prima

[69] Tehnică a desenului care utilizează batoanele de sanguină, un oxid natural de fier de un roşu temperat. (N.tr.)

ar fi avut loc în ora a şasea a zilei. O cruce de flăcări ar fi apărut pe cer, în plină lumină, cu o inscripţie în mijlocul stelelor (sic!): IN HOC VINCE (EN TOUTE NIKA, în greacă) însemnând „prin acest semn vei învinge". A doua ar fi avut loc în noaptea următoare: Dumnezeu promitea în vis lui Constantin victoria.

Care era acest semn, pe care a pus să fie pictat pe scuturile soldaţilor săi? Unii au avansat imprudent că ar putea fi vorba de un triplu zece, XXX, care ar fi „prefigurat" 30 de ani de domnie. Alţii au vrut să vadă în aceasta reprezentarea clasică a soarelui, cu 6 raze: de ce atât de târziu şi nu în 310? Interpretarea cea mai curentă este aceea a chrismei: suprapunerea celor două litere greceşti X (*chi*) şi P (*rhô*), desemnându-l pe Hristos.

B) Lepra. O scurtă legendă din secolul al IV-lea aminteşte că împăratul Constantin ar fi fost atins de lepră pentru că i-a persecutat pe creştini. Neputându-se hotărî să se vindece făcând o baie în sânge de copii (sic!), el ar fi fost cercetat în vis de Sf. Petru şi Sf. Pavel, care l-au anunţat că se va tămădui prin baia botezului pe care avea să i-o dea Silvestru, episcopul fugar al Romei.

Această legendă a fost respinsă între secolele al IV-lea şi al VII-lea de mai mulţi autori creştini, ca Ieronim, Cassiodor, Grigore cel Mare şi Isidor din Sevilia. Dar ea a fost acreditată de alţii, mai târziu, în special de Grigorie din Tours şi Beda Venerabilul. Dar şi de faimosul *Liber pontificalis* şi de Pseudo-Donaţie. În aceasta din urmă, celebru apocrif de la mijlocul secolului al VIII-lea, autorul îi atribuie lui Constantin afirmaţia că ar fi fost victima leprei când l-a persecutat pe Silvestru. În urma vizitei onirice a lui Petru şi Pavel şi a unei penitenţe, ar fi fost scufundat de trei ori în cristelniţa botezătoare şi tămăduit prin botez. Ceea ce Leclercq numeşte o «istorioară

mizerabilă», cunoaşte deci o longevitate remarcabilă. Problema este de a şti care a fost originea acesteia şi pentru ce raţiuni a cunoscut un asemenea succes. Fără îndoială trebuie să vedem afirmarea intereselor pontificale în difuzarea acestei tradiţii despre penitenţa şi convertirea unui împărat mai întâi ostil.

C) Botezul. Se ştie că împăratul Constantin a fost botezat *in articulo mortis* de episcopul arian Eusebius de Nicomedia. Dar posterior se dezvoltă o legendă, după care el primeşte botezul papei Silvestru, la piciorul muntelui Soracte. Este aici o dublă imposibilitate. Pe de o parte pentru că împăratul primeşte botezul în 337, şi la această dată Silvestru era mort de doi ani. Episcop al Romei era atunci Iulius I. Pe de altă parte, pentru că la această dată Constantin se găsea în Asia Mică. Singura posibilitate ar fi fost ca el să fi primit botezul lui Silvestru în timpul sejurului său italian în 326, dar nu avem de a face decât cu o legendă.

Respectând faptele istorice, trebuie să admitem că primul împărat roman creştin a primit botezul unui episcop arian. A crede că a fost botezat mult mai devreme, de către episcopul Romei, ar permite să-l punem în legătură directă cu autoritatea pontificală romană şi într-un anume fel, de a-l supune pe împărat — şi mai mult, Constantinopolul — Romei. Inventarea unui botez catolic avea astfel scopul de a ascunde botezul eretic al împăratului.

D*) Donaţia.* O altă legendă medievală provine dintr-un text apocrif, *Constitutum Constantini* sau *Donatio Constantini.* Acesta a fost, se pare, redactat către 774. Constantin face aici apologia Trinităţii, apoi relatează convertirea sa la creştinism, botezul şi anunţă o donaţie multiplă lui Silvestru, episcopul Romei. El dona astfel Papei, în deplină suveranitate, oraşul Roma, Italia şi provinciile

occidentale ale Imperiului. Declarând că-l ridică mai presus decât el, conferindu-i demnitatea imperială şi însemnele sale, Constantin îi oferea de asemenea Palatul Lateran-ului şi bazilica Sf. Petru. În plus, îi acorda primatul asupra celorlalte scaune apostolice: Antiohia, Alexandria şi Ierusalim, ca şi asupra celui de la Constantinopol.

Fantezistă, subscripţia data donaţia în timpul celui de-al patrulea consulat al lui Constantin şi Gallicanus. Constantin este reinvestit cu cel de-al patrulea său consulat în 315, dar cu Licinius drept coleg. Cât priveşte pe Ovinius Gallicanus, el a fost într-adevăr consul, dar o singură dată, şi aceasta în 317. Un alt Gallicanus, Flavius, a fost de asemenea consul, în 330. Această înşelăciune avea, bineînţeles, un obiectiv politic. Printr-un exemplu atât de edificator, papa Adrian a reuşit să-l influenţeze pe regele Carol şi l-a îndemnat la binefaceri în favoarea papalităţii. Ea avea astfel ca obiectiv de a justifica, prin rădăcini antice, existenţa statului pontifical şi de a-l face astfel incontestabil.

Autenticitatea acestui text a fost pusă sub semnul întrebării de Nicolas de Cues, apoi, în 1442, de Lorenzo Valla, în al său *Discurs asupra Donaţiei lui Constantin, fals atribuită lui şi mincinoasă*, redactat în latină. Acest excelent latinist a relevat şi criticat incoerenţele sale şi a probat că este vorba de un fals. Cu toate acestea, importanţa tradiţiei şi contextul erau de aşa natură, în secolul al XV-lea, încât acest discurs a rămas literă moartă.

După cum se observă, aceste legende medievale au modelat faptele în conformitate cu exigenţele unei istorii ecleziastice care încerca să întemeieze mai solid autoritatea pontificală şi catolică. Este vorba despre a-i fixa, *a posteriori*, lui Constantin rolul de fondator. Prestigiul acestui împărat era destul de mare pentru a asigura o legitimitate. Totuşi, Constantin nu putea conveni nici ghibelinilor

din Italia, nici galicanilor din Franţa, căci numele său servise la justificarea pretenţiilor pontificale asupra întregului Occident.

IV. Cezaropapism? Teocraţie?

Cezaropapismul este frecvent evocat pentru a califica puterea constantiniană. Cu mult posterior Antichităţii, acest termen desemnează tendinţa unui monarh de a dirija afacerile religioase într-un stat creştin.

Trebuie reamintit că, în istoria Romei, religia şi Statul au fost întotdeauna intim legate. Trecerea de la Republică la Principat accentuează şi mai mult această legătură, pentru că, începând cu Augustus, împăratul a fost şi *pontifex maximus*, adică autoritatea supremă a religiei tradiţionale. Augustatul şi pontificatul au mers astfel împreună până la Gratianus şi Theodosius, care au refuzat această demnitate în 379.

Creştinismul a scapat în întregime marelui pontificat al religiei romane. Conducătorii săi erau episcopii, printre care s-au numărat cei ai celor mai mare oraşe ale Imperiului: Roma, Cartagina, Antiohia, apoi Constantinopolul. A-l acuza pe Constantin de cezaropapism înseamnă a-i imputa dorinţa de a se învesti cu autoritatea supremă asupra bisericii creştine. Ceea ce nu a fost cazul. Dacă a convocat Conciliul de la Arles în 314, apoi pe cel de la Niceea, în 325, a facut-o fiind preocupat, de unitatea bisericii, cât şi de menţinerea ordinii publice, ameninţată de conflictele donatiste şi ariene. Desigur, a fost la Niceea şi a prezidat şedinţele. El a indicat episcopilor ceea ce aştepta de la ei. Dar nu le-a impus nici o decizie. Relatarea lui Sozomenos este fără ambiguitate: Constantin a

făcut să se aplice deciziile episcopilor. A pus deci aparatul statului şi legea în serviciul acestora, devenind «episcop din afară». Ceea ce ar putea induce în eroare, este faptul că episcopii Romei şi Constantinopolului au fost figuri şterse în comparaţie cu împăratul.

Fiul său, Constantius al II-lea, şi-a implicat mult mai mult autoritatea în afacerile religioase, încercând să impună arianismul. Dacă termenul de cezaropapism are o cât de cât valabilitate pentru secolul al IV-lea, aceasta ar fi numai în cazul lui. Şi, paradoxal, în politica sa religioasă, Iulian se arată mai autoritar decât unchiul său. Dar această tendinţă nu a putut rezista în faţa episcopilor de avergură cum au fost Athanasie, Damaschin şi Ambrozie. Prin urmare, toţi împăraţii care au avut pretenţii cezaropapiste au cunoscut eşecul: Zenon cu *Hénotikon*, Iustinian cu *Cele trei capitole*, Heraclius cu monotelismul.

Este deci prudent să nu folosim termenul de «cezaropapism» în cazul lui Constantin. Îl vom prefera, utilizându-l şi pe acesta cu prudenţă, pe cel de „teocraţie". Căci ideologia puterii imperiale care se elaborează în anii 330 şi care datorează mult lui Eusebius de Cesareea, făcea din împărat depozitarul voinţei divine pentru tot ceea ce priveşte treburile terestre. Dar nu şi pentru afacerile religioase şi teologice, pentru care el nu era decât adjunctul secular al episcopilor. Şi în această privinţă, teocraţia creştină a fost departe de a întări autoritatea lui Constantin. Din contră, ea a redus puterea pe care o deţinea prin teocraţia solară, în care nu exista nici ortodoxie, nici preot pentru a o veghea.

CONCLUZIE

Cu siguranţă, Constantin a fost un om de stat de mare anvergură. Victoriile sale asupra lui Maxentius, Maximianus şi Licinius, precum şi asupra barbarilor, dovedeso calităţile sale militare. Supranumele de *Victor*, pe care l-a adoptat în 324, reflectă o realitate: între 306 şi această dată nu a cunoscut înfrângerea pe nici un câmp de bătălie. Moştenind rezultatele victoriei lui Galerius din 298, el menţine pacea cu perşii până în 337. Prin campaniile sale contra barbarilor renani a apărat Imperiul până la mijlocul secolului al IV-lea. Şi atât de bine, încât a doua parte a domniei sale s-a caracterizat prin pace. Eusebius scrie, de altfel, că sub domnia sa «guvernatorii purtau spada fără a o utiliza». Nu este deci exagerat să spunem că a restaurat *Pax Romana*. Sigur, în timp, aceasta a fost efemeră, dar Imperiul nu o mai cunoscuse din domnia lui Antoninus Pius (138–161).

Constantin a fost de asemenea un abil diplomat. Maniera în care se foloseşte de ambiţia sa personală în sânul unei tetrarhii nesigure este cea a unui fin strateg. El mânuieşte când forţa, când compromisul.

A fost de asemenea abil în maniera de legitimare şi de întărire a propriei puteri. A folosit filiaţia cu Claudius al II-lea şi Hercule într-un prim moment. Apoi egida lui *Sol invictus* în maniera lui Aurelian. Încheie abile alianţe matrimoniale cu Maximianus, apoi cu Licinius. În cele din urmă, a făcut opţiunea creştină, din ce în ce mai vizibilă de-a lungul anilor, care a fost de asemenea o adeziune personală treptată.

În sfârşit, Constantin a fost un mare reformator al administraţiei, al armatei şi al societăţii. Prin aceasta, el completează şi modifică opera întreprinsă de Diocleţian. Politica sa monetară a combătut cu eficacitate inflaţia seculară, *solidus*-ul oferind o soluţie acolo unde Diocleţian eşuase. Considerabila sa operă legislativă va da Dreptului un loc încă şi mai important în sânul societăţii romane. Cât priveşte redobândirea prosperităţii, aceasta îi va oferi posibilitatea de a realiza o operă de mare constructor.

Ansamblul acestor elemente ar permite să evocăm o «revoluţie constantiniană», în măsura în care ele vor modifica profund şi durabil fizionomia Imperiului. Desigur, expresia este forţată şi poate părea îndrăzneaţă. Dar ea ţine cont de realele schimbări, datorate unui împărat care nu era nici conservator, nici reacţionar. Totuşi, această expresie îndrăzneaţă nu trebuie să ascundă permanenţele. Deşi novator, Constantin nu a fost mai puţin, ca oricare împărat roman, depozitarul respectuos al operelor predecesorilor săi.

Deplasarea spre Orient a centrului de greutate al Imperiului şi longevitatea instituţiilor constantiniene au făcut ca adeseori să se spună că împăratul Constantin a fost fondatorul Imperiului bizantin. I s-a atribuit ceea ce aparţine mai degraba lui Heraclius, în prima jumătate a secolului al VII-lea. Constantin a fost un renovator al Imperiului roman, cum a fost Augustus în timpul său. Cu elemente «vechi», amândoi au făcut ceva «nou».

Un studiu minuţios al surselor ne permite să înţelegem cât au fost de excesive şi partizane aprecierile istoricilor despre Constantin. De pildă, cele ale lui Schwartz, care-i atribuie o *diabolische Politik*, ale lui Piganiol, după care «a trădat Roma», ar trebui adunate într-o antologie a folclorului anticonstantinian.

Bazându-se pe ansamblul surselor cunoscute despre Constantin, Piganiol aprecia că se găsea în faţa unei «galerii de portrete atât de deosebite», încât a avut dificultăţi în a înţelege că este vorba de aceeaşi persoană. Constantin a domnit 31 de ani. Ar fi absurd să vrem să reţinem despre el o imagine uniformă. Ceea ce pare contradictoriu în surse nu este fără îndoială decât reflectarea aprecierilor divergente asupra personajului. Aceasta exprimă paradoxurile personalităţii sale, dar de asemenea şi schimbările.

Fiu al lui Constantius, Constantin îşi împarte tinereţea între campaniile militare şi palate. Strateg şi tactician de talent, Constantin, cel dintre 306–312, străluceşte prin rapiditatea de decizie şi de acţiune, precum şi prin viclenia sa. Popular printre soldaţi, el a fost, de asemenea, apreciat de populaţie pentru clemenţa, amabilitatea şi atenţia sa. Era atunci un moştenitor şi un tetrarh herculian, dar nu-i persecuta pe creştini în provinciile sale.

Escapada sa din 305–306 dă la iveală ambiţia sa. În 312, 316 şi 324, trei victorii au făcut din el stăpânul Occidentului, apoi al Illyricum-ului şi, în sfârşit, al întregului Imperiu. Trecând la ambiţia Soarelui neînvins, al cărui însoţitor a devenit, el a întors decisiv pagina tetrarhiei şi a adoptat însemnele religiei care i-a adus victoriile. A dat creştinismului o existenţă legală şi a dovedit dintr-un început dorinţa de a-l vedea unitar, convocând în acest scop Conciliul de la Arles din 314. S-a sprijinit pe episcopi, pe care persecuţiile îi făcuseră puternici. Începe atunci o importantă activitate legislativă, punere în ordine a societăţii şi totodată reorganizare administrativă.

Incontestabil, anul 324 inaugurează o nouă fază a domniei şi o plasează într-o perspectivă şi mai grandioasă. Noua capitală, marile lucrări, desăvârşirea remodelării

societăţii şi administraţiei, ambiţia de a da unitate Bisericilor creştine sunt elementele cele mai marcante.

Dar acest împărat latinofon locuise aproape 20 de ani în Occident. În 324, el descoperă Orientul şi disputele sale religioase. Doritor de unitate, el multiplică, începând cu Conciliul de la Niceea, destituirile şi exilările de episcopi, întrunirile, sinoadele, înfăţişările. Constantin a avut, faţă de episcopi, accese de exasperare. Politica sa faţă de arianism a fost oscilantă, dar ceea ce este perceptibil este că hotărâse să realizeze unitatea, pe care o dorea prin reintegrarea lui Arius în comunitatea creştină. A mai existat şi acea tenebroasă afacere care l-a determinat să-i execute pe Crispus şi Fausta. Aceasta marchează, spre 326, o încordare a împăratului, perceptibilă şi în alte domenii.

Dacă ne este permis să schiţăm o ierarhie, cel mai bun Constantin pare a fi cel dinainte de 324. În faţa viesparelor religioase ale Orientului se dovedeşte mai influenţabil, indecis şi mai puţin pun strateg decât pe câmpurile de bătălie. Ca şi cum Constantin ar fi dovedit, capacităţi mai bune în perioada sa nomadă şi militară, cea a primelor sale inovaţii pe ruinele tetrarhiei. În Orient, o dată războiul sfârşit, el stabileşte regulile unui Imperiu static, deşi strălucise mai mult prin mişcare. Desăvârşeşte configuraţia unui nou imperiu prin desfiinţarea ordinului ecvestru, extinderea *clarissimat*-ului şi reforma prefecturii pretoriului. Dar el s-a împotmolit în disputele creştine. Aderând la creştinism, Constantin a făcut oarecum un rămăşag, anume că acesta avea să compenseze uzura vechilor religii publice şi să-l susţină în dorinţa sa de renovare a principatului. Dar indispensabila unitate a lipsit. Fără îndoială a fost crâncen zguduit de acest insucces, şi în acest context trebuie să înţelegem intervenţiile sale pentru restabilirea unităţii şi reîntărirea autorităţii imperiale. În final,

rămăşagul nu a fost doar decepţie. Dacă lipsa de unitate a fost o falie în regimul constantinian, acesta a dovedit totuşi o remarcabilă vitalitate.

Piganiol şi-a manifestat siguranţa că împăratul Constantin nu era un conducător realist. Totalitatea surselor dovedeşte contrariul. A fost realmente un «mare om» (*vir ingens*) cum îl califică Eutropius. Combinarea moştenirii şi inovaţiei — şi ce inovaţie! — nu putea să o facă decât un împărat de mare avergură. Dacă a cunoscut eşecuri în încercarea sa de unitate, posteritatea, bazându-se pe structurile pe care el le crease, a salutat importanţa operei sale. O operă care trebuie să fie considerată potrivit măsurii problemelor timpului său. În cartea a IV-a din *Vita Constantini*, Eusebius scrie că epoca sa suferea de două mari rele. Primul era opresiunea exercitată de «câţiva sceleraţi lacomi» care au dus o viaţă «în întregime stricată şi disperată». Al doilea era, după el, disimularea şi ipocrizia celor care se strecurau în Biserică pentru a-şi da ifose sub numele de creştini. Creditul adus de Constantin acestora din urmă îi poate explica erorile. Iar dezgustul pentru primii, severitatea legilor sale. Acestea indică de altfel în mod elocvent că împăratul era conştient de inechităţile care puteau decurge din excesele administraţiei. De astfel legile sale apar ca o contrapondere organizată de stat contra abuzurilor propriilor săi agenţi. Trebuie deci combătută acuzaţia de «Stat totalitar» adusă adeseori imperiului constantinian. Legea a devenit, din contră, garanţia neînduplecată a Dreptului împotriva abuzurilor agenţilor care erau chemaţi să o aplice. Dacă principatul constantinian a fost autoritar, acestă autoritate s-a exercitat mai întâi împotriva opresorilor locali, fie ei chiar agenţi imperiali sau episcopi. Acest simţ al justiţiei a făcut incontestabil din Constantin un împărat luminat.

ANEXE

CONSULII EPOCII CONSTANTINIENE

306 Constantius Chlorus (6) şi Galerius (5)
307 Occident: Maxentius (9) şi **Constantin**
Roma: Galerius (7) şi Maximianus (până în aprilie)
Orient: Severus şi Maximianus
308 Diocleţian (10) şi şi Galerius (7)
Roma: (începând cu 20 aprilie): Maxentius şi Romulus
309 Licinius şi **Constantin**
Roma: Maxentius (2) şi Romulus (2)
310 Tatius Andronicus şi Pompeius Probus
Roma: Maxentius (3)
311 Galerius (8) şi Maximianus (2)
Roma (începând cu septembrie): Ceionius Rufius Volusianus şi Aradius Rufinus
312 **Constantin** (2) şi Licinius (2)
Roma: Maxentius (4)
313 **Constantin** (3) şi Licinius (3)
Egipt (până în vară): Maximianus (3) şi Constantin (3)
314 Ceionius Rufius Volusianus (2) şi Petronius Annianus
315 **Constantin** (4) şi Licinius (4)
316 Antonius Caecina Sabinus şi Vettius Rufinus
317 Ovinius Gallicanus şi (începând din 19 februarie) Caesonius Bassus
318 Licinius (5) şi Crispus
319 **Constantin** (5) şi Licinius cel Tânăr
320 **Constantin** (6) şi Constantin cel Tânăr

321 Occident: Crispus (2) şi Constantin cel Tânăr (2)
Orient: Licinius (6) şi Licinius cel Tânăr (2)
322 Occident: Petronius Probianus şi Amnius Anicius Julianus
Orient: Postconsulat 2 (beta)
323 Occident: Acilius Severus şi Vettius Rufinus (2)
Orient: Postconsulat 3 (gamma)
324 Occident: Crispus (3) şi Constantin cel Tânăr (3)
Orient: Postconsulat 4 (delta) apoi aceeaşi ca în Occident
325 Sextus Anicius Paulinus şi Julius Julianus
326 **Constantin** (7) şi Constantius
327 Flavius Constance şi Valerius Maximus
328 Flavius Januarius şi Vettius Justus
329 **Constantin** (8) şi Constantin cel Tânăr (4)
330 Flavius Gallicanus şi Aurelius Valerius Tullianus Symmachus
331 Junius Bassus şi Flavius Ablabius
332 L. Papius Pacatianus şi Maecilius Hilarianus
333 Flavius Dalmatius şi Domitius Zenophilus
334 Flavius Optatus şi Amnius Manius Caesonius Nicomachus Anicius Paulinus
335 Julius Constantius şi Ceionius Rufius Albinus
336 Virius Nepotianus şi Tettius Facundus
337 Flavius Felicianus şi Fabius Titianus
338 Flavius Ursus şi Flavius Polemius

PREFECŢII PRETORIULUI EPOCII CONSTANTINIENE (313–337)

Datele nu sunt cele de început şi de sfârşit de mandat, ci a celea în care prefecţii sunt în post, după surse.

a. **Pe lângă Constantin**
Petronius Annianus (313–1 martie 317)
Junius Bassus (318–sfârşit de 324)
Petronius Probianus (321)
Severus (322–323)
În Orient, după 324
Evagrius (326)
Valerius Maximus (327–328)
Evagrius (329)
Flavius Ablabius (330–335)
Evagrius (336–337)

b. **Pe lângă Crispus Caesar**
Vettius Rufinus (1 decembrie 318–10 august 320)
Rufius Volosianus (1 august 321)
Acilius Severus (18 decembrie 322–23 ianuarie 324)

c. **Pe lângă Constantin al II-lea Caesar, începând cu 326,** În Galia
Valerius Maximus (21 ianuarie 327–5 mai 333)
C. Annius Tiberianus (336–vara 337)

d. **Pe lângă Constantius al II-lea Caesar,** În Orient
Evagrius (3 februarie 326–22 august 336)

e. **Pe lângă Constant Caesar, în Italia**
L. Papirius Pacatianus (334–vara 337)

f. **Pe lângă Dalmatius Caesar,** în Illyricum
Valerius Maximus (336–2 august 337)

2. Prefecţi regionali

Pentru Occident (până în 332)

Junius Bassus (sfârşit 324–332)

Pentru Orient (începând cu 324)

Flavius Constantius (16 decembrie 324–24 iunie 327)

Flavius Ablabius (13 mai 329–septembrie 337)

În Italia

Aemilianus (9 mai 328)

L. Papirius Pacatianus (12 aprilie 332–333)

În Africa (începând cu 331)

L. Aradius Valerius Proculus (331–332)

Felix (18 aprilie 333–9 martie 336)

Gregorius (21 iulie 336–4 februarie 337)

Nestorius Tomonianus (vara 337)

În Macedonia–Thracia

X (337)

PREFECŢII ORAŞULUI ROMA SUB CONSTANTIN (după André Chastagnol, *Les fastes de la prefecture de Rome au Bas-Empire*, Paris, Nouvelles Éditions latines, 1962)

Datele nu sunt cele de început şi de sfârşit de mandat, ci acelea în care prefecţii sunt în post, după surse.

octombrie–noiembrie 312: C. Annius Anullinus (*bis*)

noiembrie 312–decembrie 313: Aradius Rufinus (*ter*)

decembrie 313–august 315: C. Ceionius Rufius Volusianus (*bis*)

august 315–august 316: C. Vettius Cossinius Rufinus

august 316–mai 317: Ovinius Gallicanus

mai 317–septembrie 319: Septimius Bassus

septembrie 319–septembrie 323: Valerius Maximus

septembrie 323–ianuarie 325: Locrius Verinus

ianuarie 325–noiembrie 326: Acilius Severus

noiembrie 326–septembrie 329: Amnius Anicius Julianus

septembrie–octombrie 329: Publilius Optatianus

octombrie 329–aprilie 331: Petronius Probianus

aprilie 331–aprilie 333: Sectus Anicius Paulinus

aprilie–mai 333: Publilius Optatianus (*bis*)

mai 333–aprilie 334: M. Ceionius Julianus

aprilie 334–decembrie 335: Amnius Manius Caesonius, Nicomachus Anicius Paulinus

decembrie 335–martie 337: Ceionius Rufius Albinus

martie 337–ianuarie 338: L. Aradius Valerius Proculus

FAMILIA LUI CONSTANTIN

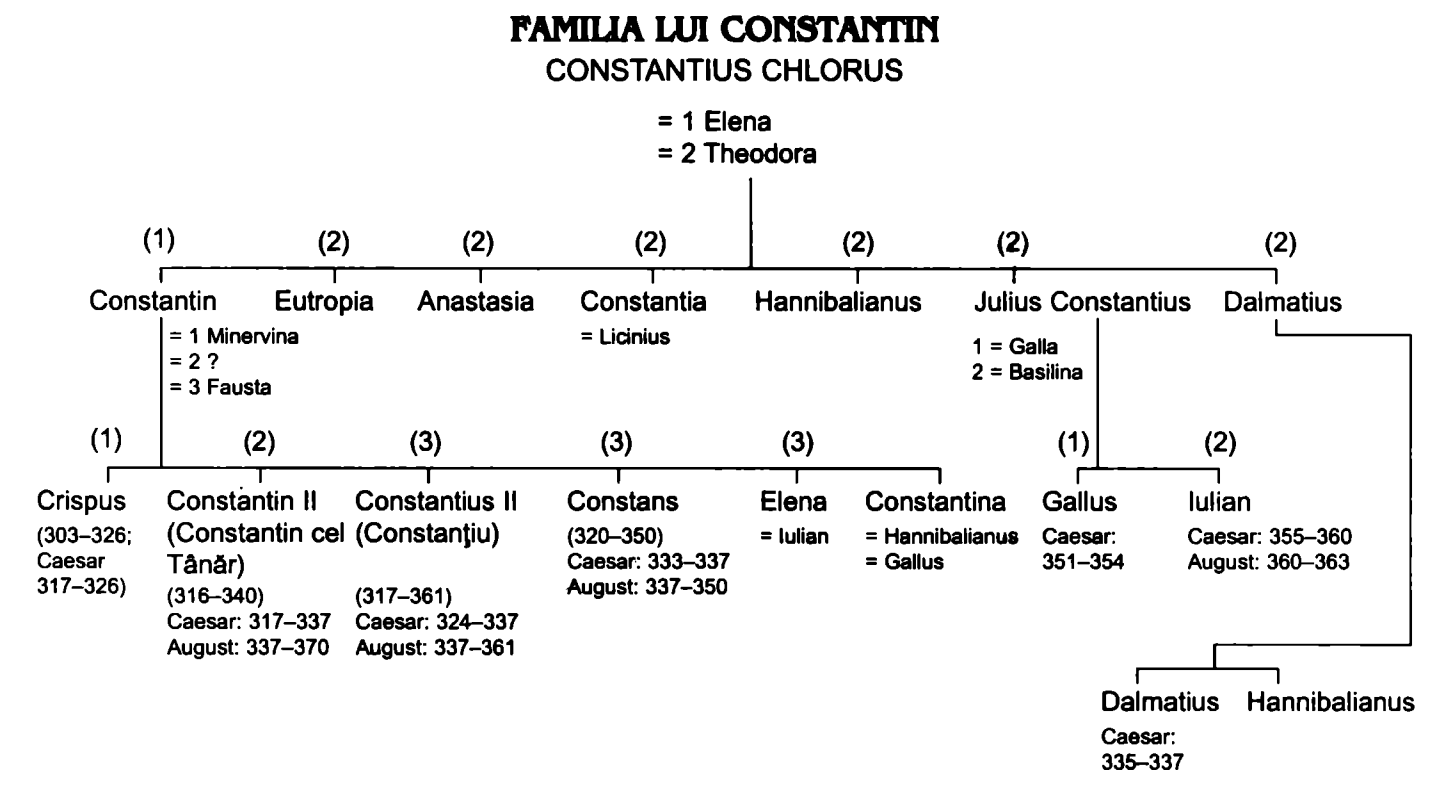

BIBLIOGRAFIE

Surse principale

Anonimul de Valois (*Excerpta valesiana*), éd. J. Moreau, Leipzig, Teubner, 1961

Aurelius Victor, *Livre des Césars*, éd. P. Dufraigne, Paris, Les Belles Lettres, «CUF», 1975.

Kedrenos, *Historiarum compendium* (*Synopsis historion*), *Patrologie grecque.*

Codex Théodosianus, éd. Th. Mommsen, Berlin, Weidmann, 3e éd., 1962

Discours de remerciement à Constantin (312), în *Panégyriques latins*, VIII, t. II, éd. E. Galletier, Les Belles Lettres, «CUF», 1952

Épitomé de Caesaribus, 40–41, éd. F. Pichlmayr şi R. Grundel, Leipzig, Teubner, 2e éd., 1961

Eusebe de Césarée, *Histoire ecclésiastique*, éd. G. Bardy, Paris, Le Cerf, Sources chrétiennes, 4 vol., 1952–1960.

Vie de Constantin, Patrologie grecque, 20

Discours des Tricennales, ibid.

Eutropius, *Abrégé de l'Histoire romaine*, éd. S. Ratti, în *Les empereurs romains d'Auguste â Dioclétien dans le Bréviare d'Eutrope*, Besançon, Annales littéraires de l'Université de Franche-Comte, 1996.

Jérôme, *Chronique, Patrologie latine*

Iulian, *Les Césars*, éd. J. Bidez, Paris, Les Belles Lettres, «CUF»

Lactanţui, *De la mort des persécuteurs*, éd. J. Moreau, Paris, Le Cerf, «Sources chrétiennes», 1954.

Nazarius, *Panégyrique de Constantin* (1er mars 321), *Panégyriques latins*, X, t. II, éd. E. Galletier, Les Belles Lettres, «CUF», 1952.

Orosius, *Histoires (contre les païens)*, liv. VII, éd. M.-P. Arnaud-Lindet, Les Belles Lettres, «CUF», 1991.

Panégyrique de Maximien et Constantin (31 mars 307), în *Panégyriques latins*, VI, t. II, éd. E. Galletier, Les Belles Lettres, «CUF», 1952.

Panégyrique de Constantin (fin juillet 310), *Panégyriques latins*, VII, t. II, éd. E. Galletier, Les Belles Lettres, «CUF», 1952

Panégyrique de Constantin (313), în *Panégyriques latins*, IX, t. II, éd. E. Galletier, Les Belles Lettres, «CUF», 1952

Sozomenos, *Histoire ecclésiastique*, éd. B. Grillet et G. Sabbah, Paris, Le Cerf, «Sources chrétiennes», 2 t. parus (liv. I-IV), 1983–1996, şi *PG*, 67

Zosimos, *Histoire nouvelle*, éd. F. Paschoud, Paris, Les Belles Lettres, «CUF», 3 t. en 5 vol., 1971–1989.

Lucrări de referinţă

Alföldi A., *The conversion of Constantine and pagan Rome*, trad. H. Mattingly, Oxford, The Clarendon Press, 1948.

Barnes T.D., *Constantine and Eusebius*, Cambridge, Mass., 1981.

New Empire of Diocletian and Constantine, Cambridge, Mass., 1982.

Baynes N.H., *Constantin le Grand et l'Église chrétienne*, 1929.

Burckardt J., *Le siécle de Constantin le Grand*, 1856.

Chastagnol A., Les préfets du prétoire de Constantin, *L'Italie et l'Afrique au Bas-Empire*, Preses Universitaires de Lille, 1987, p. 179–210.

DACL, III, 2, col. 2622–2695, s.v. „Constantin" (H. Leclercq).

Dagron G., *Naissance d'une capitale, Constantinople*, Paris, PUF, 1974. 2e éd., 1984.

Delmaire R., *Les institutions du Bas-Empire romain de Constantin à Justinien. Les institutions civiles palatines*, Paris, Le Cerf-CNRS, 1995.

Dorries A., *Konstantin der Grosse*, Stuttgart, 1958.

Jones A. H.M., *Constantine and the conversion of Europe*, New York, Collier Books, 1962 (1948).

Krautheimer R., *Rome. Profile of a city (312–1308)*, Princeton Univ. Press, 1980.

Mac Mullen R., *Constantin*, adaptation de H. Gallet, Paris, Hachette, 1971.

Maurice J., Numismatique *constantinienne*, Paris, 3 vol., 1908–1912.

Constantin le Grand. L'Origine de la civilisation chrétienne, Paris, 1924.

Pietri Ch., *Roma christiana*, Paris, BEFAR, 2 vol., 1976.

Piganiol A., *L'empereur Constantin*, Paris, Rieder, 1932.

L'Empire chrétien, Paris, PUF.

Seeck O., *Regesten der Kaiser und Päpste (311–476)*, Stuttgart, 1919.

Vogt J., *Constantin der Grosse und sein Jahrhundert*, Munich, Munchner Verlag, 2e éd., 1960.

CUPRINS

Prefaţă 5
INTRODUCERE 7
I. Primul împărat roman creştin 7
II. Surse variate, uneori discordante 8
III. O mizã ideologicã 11

Capitolul I. VIAŢA ŞI DOMNIA LUI CONSTANTIN .. 14
I. Un tânăr ilir sub supraveghere 14
II. Fuga spre tată (305–306) 18
III. Înfruntarea cu Maxentius (306–312) 20
IV. Augustus pentru Occident (313–324) 25
V. Singur împărat (324–337) 30
VI. Un încăpăţânat activ şi binevoitor 34

Capitolul II. REGIMUL CONSTANTINIAN 45
I. Exaltarea figurii imperiale 45
II. Palatul sacru 52
III. Reformele administrative ale lui Constantin 58
IV. Reformele militare 61
V. Politica monetară şi fiscală 65

Capitolul III. IMPOZANTA LEGISLAŢIE
CONSTANTINIANĂ 71
I. Constantin şi legea
II. Principalele caracteristici ale legislaţiei 71
constantiniene 74

Capitolul IV. POLITICA RELIGIOASĂ A LUI CONSTANTIN 83
I. Căutarea unităţii 83
II. Religia lui Constantin 88
III. Susţinerea clerului creştin 91
IV. Ambiguităţi, sincretism sau eclectism? 93

Capitolul V. UN ÎMPĂRAT URBANOFIL ŞI CONSTRUCTOR 98
I. Constantin şi oraşele 98
II. Construcţiile epocii „nomade" (306–324) 100
III. Marea creaţie: Constantinopolul (324–330) 104
IV. Edificiile creştine 107

Capitolul VI. CONTROVERSE ŞI MITURI CONSTANTINIENE 110
I. Opinii contradictorii 110
II. Problemele constantiniene 112
III. Destinul postum al lui Constantin 118
IV. Cezaropapism? Teocraţie? 123

CONCLUZIE 125
ANEXE 130
Consulii epocii constantiniene 130
Prefecţii pretoriului epocii constaniniene (313–337) 131
Prefecţii oraşului Roma sub Constantin 133
Familia lui Constantin 135

BIBLIOGRAFIE 136

DOSARELE
ISTORIEI
„partituri" secrete din
„Epoca de Aur"
DOSARELE
ISTORIEI
din anii
Românici comuniste,
noi nu-i uitate și interpretări
TRECUTUL
LUMINEAZĂ
PREZENTUL
Descoperiți trecutul prin DOSARELE ISTORIEI,
publicație lunară a Editurii PRO HISTORIA.
DOSARELE
ISTORIEI
credințe și
credincioși
în România comunistă
ortodocși
greco-catolici
romano-catolici
neoprotestanți
mozaici
musulmani
tel.: 0745.055752; 0723.870649
e-mail: dosareleistoriei@yahoo.com; prohistoria@yahoo.com

Pentru comenzi şi informaţii
adresaţi-vă la:

Editura CORINT
Difuzare şi Clubul Cărţii
Str. Teodosie Rudeanu nr. 21
Sector 1, Bucureşti
Tel: 222.19.49, 223.19.28;
Fax: 222.40.34
E-mail: corint@dnt.ro
www.edituracorint.ro

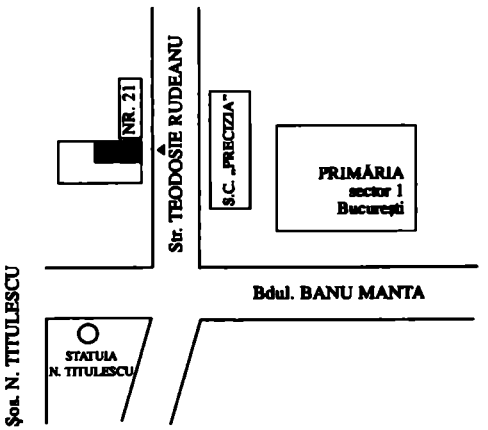

Format: 16/54 x 84
Coli tipo: 9

Tiparul executat la:

Tipografia MULTIPRINT Iaşi
Calea Chişinăului 22, et. 6, Iaşi 700264
tel. 0232-211225, 236388, fax. 0232-211252

Dragi prieteni,

Avem plăcerea să vă invităm la **CLUBUL CĂRŢII CORINT.** COMPLETAŢI acest talon cu numărul exemplarelor dorite şi puneţi-l netimbrat în orice cutie poştală.

AVANTAJELE DE A FI MEMBRU AL CLUBULUI CĂRŢII CORINT:

- primiţi periodic catalogul apariţiilor editoriale;
- primiţi cărţile solicitate, prin poştă, direct la domiciliu, iar taxele poştale sunt suportate de editură;
- primiţi câte o carte cadou pentru fiecare nou membru pe care îl aduceţi în clubul nostru;
- dacă veţi comanda până la 30 de exemplare, beneficiaţi de o reducere de 10%;
- pentru comenzi mai mari de 30 de exemplare, beneficiaţi de o reducere de 15%;
- tirajele fiind limitate, acordăm prioritate membrilor **CLUBULUI CĂRŢII CORINT.**

Editura îşi rezervă dreptul de a face modificări de preţ, periodic.

Corespondenţă
Răspuns
CR
Se taxează
la destinaţie

DESTINATAR:

CLUBUL CĂRŢII
CORINT

CP 1 – 591
Cod poştal: 70700
Tel: (01) 222.19.49
Bucureşti

EXPEDITOR: ***Nume:*** .....

Adresa: localitate: ..... str: .....

nr: .....bl: .....sc: .....ap: ..... cod poştal: .....jud (sect):.....

☎ telefon: .....

Numele noului membru al Clubului Cărţii CORINT adus de tine:

.....

La prima comandă făcută de noul membru al **CLUBULUI CĂRŢII CORINT** adus de dvs., primiţi **o carte cadou.**

.....

.....

	Istoria SUA – nr. 2	Rene Rémond	50 000
	Invaziile barbare – nr. 5	P. Riché, P. Le Maitre	60 000
	Istoria Germaniei – nr. 6	Jaques Droz	65 000
	Istoria Berlinului – nr. 28	Cyril Buffet	80 000
	Istoria Parisului – nr. 30	Yvan Combeau	65 000
	Perestroika – nr. 31	Pascal Lorot	65 000
	Istoria Asiei – nr. 32	V. Cristian	90 000
	Mussolini şi fascismul – nr. 33	Paul Guichonnet	70 000
	Inchiziţia – nr. 34	G. Testas, J. Testas	75 000
	Secolul lui Augustus – nr. 35	Pierre Grimal	78 000
	Civilizaţia amerindiană – nr. 36	Claudi R. Cros	75 000
	Războiul de Şase Zile – nr. 37	Pierre Hazan	85 000

NR. EX.	TITLU	AUTORI	PREŢ
	Antichitatea orientală – nr. 38	Pierre Amiet	85 000
	Ungaria – nr. 39	Janos Szavai	79 000
	Ierusalimul – nr. 40	M. Konopnicki, Eliezer Ben Rafael	79 000
	Renaşterea – nr. 41	Paul Faure	75 000
	Istoria Albaniei – nr. 42	Kopi Kyçyku	85 000
	Egiptul antic – nr. 43	Jean Vercoutter	75 000
	Cleopatra – nr. 44	Christian-Georges Schwentzel	80 000
	Afacerea Kennedy – nr. 45	Thierry Lentz	85 000
	Istoria Indiei – nr. 46	Michel Boivin	85 000
	Vikingii – nr. 47	Frédéric Durand	85 000
	China imperială – nr. 48	Denys Lombard	85 000
	Civilizaţiile africane – nr. 49	Anne Stamm	85 000
	Istoria Italiei – nr. 50	Paul Guichonnet	85 000
	Napoleon – nr. 51	Roger Dufraisse	85 000
	Istoria Irakului – nr. 52	Philippe Roudot	99 000
	Islamul contemporan – nr. 53	Ali Mérad	99 000
	Marea Britanie în secolul XX – nr. 54	François Charles Mougel	99 000
	Istoria SUA după 1945 – nr. 55	Jacques Portes	109 000
	Japonia contemporană – nr. 56	Michel Vié	99 000
	CLIO		
	Cartagina sau Imperiul mării – nr. 2	François Decret	95 000
	Dinamica capitalismului – nr. 5	Fernand Braudel	65 000
	Tentaţia tranziţiei – nr. 6	Adrian Pop	130 000
	Arta nazistă – nr. 7	Adelin Guyot, Patrick Restellini	125 000
	Acordul Churchill–Stalin din 1944 – nr. 8	Maria G. Brătianu	125 000
	Schimbarea socială într-o societate periferică – nr. 9	Daniel Chirot	140 000
	Ideologia politică a Imperiului bizantin – nr. 10	H. Ahrweiler	130 000
	Atelierul istoriei – nr. 11	François Furet	140 000
	Istoria mafiei – nr. 12	M.A. Matard Bonucci	140 000
	Dimensiunea religioasă a gândirii contrarevoluţionare franceze – nr. 13	Alexandru Mamina	95 000
	O lecţie de istorie cu Fernand Braudel – nr. 14	• • •	150 000
	Identităţi şi solidarităţi medievale – nr. 15	Stelian Brezeanu	175 000
	Imperiul Haosului – nr. 16	Alain Joxe	135 000
	Regele trădat – nr. 17	Lilly Marcou	175 000
	Vânătorile lui Ceauşescu aşa cum au fost – nr. 18	Mitică Georgescu	110 000
	Secolul XXI va mistic sau nu va fi deloc – nr. 19	Jean Vernette	165 000
	Cheile puterii în Evul Mediu – nr. 20	Jeanine Quillet	149 000
	Secrete de alcov Istoria cuplului între 1830 şi 1930 – nr. 21	Laure Adler	155 000
	Iisus din Nazaret – nr. 22	Jacques Schlosser	150 000

Urcat pe tron într-un moment în care Imperiul roman, bulversat de criza secolului al III-lea, își căuta încă liniștea, Constantin a reușit, în cele trei decenii de domnie (306–337) să influențeze radical realitățile lumii cunoscute până atunci.

Împărat al Occidentului, el reunifică Imperiul sub o singură autoritate și împrumută ideologiei oficiale trăsături creștine. Tot el mută capitala Imperiului roman la Constantinopol, pe malurile Bosforului, iar amploarea politicii sale de reforme și noul statut acordat creștinismului marchează debutul unei noi epoci de liniște și prosperitate.

Constantin cel Mare
9 789736 533570
10.39 Lei
103900 Lei vechi

Colecție coordonată de ***ȘERBAN PAPACOSTEA,***
membru corespondent al Academiei Române

În curs de apariție:

- *ISTORIA ASIEI MODERNE de Sorin Mitu*
- *ISTORIA MACEDONIEI de Kopi Kyçyku*
- *AUSTRALIA de Jean-Claude Redonnet*

ISBN: 973-653-357-3
9 789736 533570